

ISÄNTÄMAAN KULTTUURIN VIESTINTÄKOMPETENSSI MUISTELTUNA

Vapolaisten kertomuksia Neuvostoliitosta ja neuvostoliittolaisista

Etnologian pro gradu -tutkielma

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

Syksy 2010

Tuomas Lamminen

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Tuomas Lamminen	
Työn nimi – Title Isäntämaan kulttuurin kompetenssi muisteltuna – Vapolaisten kertomuksia Neuvostoliitosta ja neuvostoliittolaisista	
Oppiaine – Subject Etnologia	Työn laji – Level Pro gradu
Aika – Month and year Joulukuu 2010	Sivumäärä – Number of pages 82
Tiivistelmä – Abstract <p>Pro gradussani olen haastatellut viittä Vapon työntekijää heidän muistoistaan Neuvostoliitosta ja neuvostoliittolaisista. Olen tulkinut heidän kertomuksiaan isäntäkulttuurin viestintäkompetenssin komponenttien kautta, koska olen halunnut nostaa esille kertomuksien viestinnälliseen oppimiseen ja osaamisen liittyvät ainekset. Lisäksi olen halunnut tutkia sitä, miten tällainen analyysitapa vaikuttaa muistitiedon esittämiseen.</p> <p>Neuvostoliittolaisten kanssa toimiessa on täytynyt ottaa huomioon Neuvostoliiton erityinen yhteiskunnallinen järjestys, erityisesti yksipuolue järjestelmä ja suunnitelmallinen talousmalli. Vapolaisten keskeisintä osaamista viestinnässä on ollut konfliktien välttäminen. Tämän takia haastatellut eivät ole kieltäytyneet juomasta runsaita määriä alkoholia ja he ovat vältelleet politiikasta puhumista neuvostoliittolaisten kanssa. Neuvostoliittoon tehdyt työmatkat ovat muistuttaneet osittain pakettimatkoja, mutta vapolaiset ovat tarvinneet työssään olleet enemmän vuorovaikutuksessa sekä tarvinneet enemmän viestinnällistä kompetenssia kuin enemmistö turisteista. Viestintäkompetenssin komponenttien kautta tarkasteltuna tutkittavani ovat onnistuneet ylittämään negatiivisia ennakkoluuloja neuvostoliittolaisia kohtaan, mutta Neuvostoliiton kanssa ei ole tapahtunut samoin ja maasta on jäänyt negatiivinen mielikuva.</p>	
Asiasanat – Keywords Neuvostoliitto, muistitieto, etnologia, Vapo, kulttuurikompetenssi	
Säilytyspaikka – Depository Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

ISÄNTÄMAAN KULTTUURIN VIESTINTÄKOMPETENSSI MUISTELTUNA.....	1
1. Johdanto.....	3
Aiheen esittely ja tutkimuskysymykset.....	3
Aikaisempia tutkimuksia ja tutkimuksen rakenne.....	6
2. Aineisto ja menetelmät.....	11
Haastatteluiden toteuttaminen.....	11
Tutkimusetiikka.....	15
Haastateltavat.....	16
3. Historiallinen tausta.....	19
Vapon ja suomalaisen turpeentuotannon historia.....	19
Vapolaisten ja neuvostoliittolaisten vuorovaikutus työtehtävissä.....	21
4. Teoreettinen tausta.....	24
Muistitieto.....	24
Hermeneutiikka.....	26
5. Keskeiset käsitteet.....	30
Kulttuuri käsitteenä.....	30
Kulttuurinen adaptaatio ja sosiaalinen kommunikaatio.....	33
Isäntämaan kulttuurin viestintäkompetenssi.....	36
Kulttuurikompetenssi muisteltuna.....	39
6. Kognitiivinen kompetenssi.....	42
Kommunikaatiojärjestelmän tuntemus: kielitaito ja non-verbaalinen viestintä.....	42
Kulttuuritietämys: ennakkotieto kulttuurista ja kommunikaatiosäännöistä.....	43
Kognitiivinen kompleksisuus: Käyttäytymissääntöjen moninaisuus.....	47
7. Affektiivinen kompetenssi.....	55
Adaptaatiomotivaatio: halu oppia neuvostoliittolaisesta kulttuurista.....	55
Esteettiset arvot: Nähdyt asiat kulttuurikuvan muodostumisessa.....	57
Identiteetin joustavuus: vapolaisten näkemys kulttuurienvälisestä viestinnästä.....	61
8. Operationaalinen kompetenssi.....	63

Tekniset taidot: kyky selviytyä arjessa	63
Kekseliäisyys: lahjat välineenä vahvistaa henkilökohtaisia suhteita	65
9. Matkailua vai työtä	67
10. Lopuksi	71

Lähteet

Painamattomat lähteet

Painetut lähteet

1. Johdanto

Aiheen esittely ja tutkimuskysymykset

Neuvostoliiton ja Suomen yhteiskuntajärjestelmien voidaan katsoa muodostaneen toisilleen monessa suhteessa vastakohtat. Neuvostoliitto oli yhteiskuntajärjestelmältään suuri, keskusjohtoinen ja sen taloudellinen malli oli sosialistinen suunnitelmatalous. Suomi oli puolestaan yhteiskuntajärjestelmältään pieni ja taloudellisen järjestelmän pohjana toimi kapitalistinen markkinatalous. Maiden välillä käytiin myös vuosina 1939—1944 kaksi sotaa, joiden myötä kymmenesosa suomalaisista joutui muuttamaan asuinsijoiltaan ja Suomi joutui luovuttamaan Neuvostoliitolle laajoja maa-alueita. Lisäksi Neuvostoliitto neuvotteli Suomen maksettavaksi mittavat sotakorvaukset jatkosodan (1941—1944) jälkeen. Nämä lähtökohdat olivat hyvin epäsuotuisat laajalle taloudelliselle kanssakäynnille. Suomi maksoi kuitenkin vuonna 1952 viimeisen erän sotakorvauksista Neuvostoliitolle. Takaisinmaksun lisäksi vuonna 1948 solmittu ystävyys, yhteistyö- ja avunantosopimus, josta yleisesti käytettiin lyhennystä YYA-sopimus, mahdollistivat Suomelle hyvin kannattavan kaupankäynnin Neuvostoliiton kanssa. Korkeimmillaan 1980-luvun alkupuolella noin neljännes Suomen koko ulkomaankaupasta suuntautui Neuvostoliittoon ja Suomen työvoimasta kuusi prosenttia sai toimeentulonsa neuvostoviennistä. Öljyn markkinahinnan romahduksen myötä alkoi neuvostokaupan osuuden laskeminen, kunnes kaupankäynti päättyi kokonaan vuonna 1991 Neuvostoliiton valtion kaaduttua. (Viita 2006: 6—9, 35; Sallinen-Gimpl 1994: 9, 12.) Jäljelle jäivät muistot ja kertomukset kaupankäynnistä sekä Neuvostoliitosta ja neuvostoliittolaisista. Näitä kertomuksia voi kuulla vielä nykypäivänäkin.

Neuvostoliitto ja Suomi ovat edustaneet paitsi kulttuureiltaan myös yhteiskuntajärjestyksiltään hyvin erityyppisiä maita. Suomi on ollut osittain kapitalistinen ja Neuvostoliitto sosialistinen (Viita 2006: 7). Molempien maiden edustajat ovat tarvinneet työssään kykyä huomioida toisen maan kulttuurisia ja yhteiskunnallisia eroja. Heidän on tarvinnut löytää tapaviestiä ja toimia ihmisten kanssa, jotka eivät ole jakaneet heidän kanssaan yhteistä tapa-

kulttuuria. Samalla molemmille osapuolille on kertynyt ensikäden viestinnällistä tietoa. Tämä viestinnällinen tieto poikkeaa viestinnällisestä tiedosta, joka kertyy oman kulttuurin edustajien kanssa kommunikoiville. Eri kulttuurin edustajien kanssa kommunikoinneille on kertynyt isäntämaan kulttuurin viestintäkompetenssia, josta käytän gradussani useasti sen lyhyempää nimitystä, kulttuurikompetenssia. Tarkastelemalla muistelua kulttuurikompetenssin komponenttien kautta nostan esille muisteluaineistosta vuorovaikutukseen liittyvät ainekset (Kim 2001: 5—7; Salo-Lee 2005: 127.)

Oma kiinnostukseni aiheeseen on saanut alkunsa kokemuksistani Neuvostoliiton perillisestä, Venäjistä. Olen asunut kyseisessä maassa laskujeni mukaan 16 kuukautta. Ensimmäinen pitkäkestoinen oleskeluni Venäjällä oli opiskeluvaihto Jaroslavlissa, jonka jälkeen työskentelin Moskovassa. Tämän lisäksi olen ollut korkeakouluharjoittelijana Pietarissa. Silti en osaa antaa tyhjentävää venäläisestä kulttuurista tai vuorovaikutuksesta venäläisten kanssa. Osaltaan tämä johtuu, siitä että, tiedostan nähneeni verrattain vähän maailman suurimmasta maasta. Lisäksi kulttuuri tarkoittaa minulle kokonaisuutta, joka on yhden ihmisen havainnointikykyä suurempi asia. Vaikka tiedostan tätä kautta kokemukseni rajallisuuden, se ei kuitenkaan estä minua kertomasta käsityksiäni venäläisestä kulttuurista. Olen lähipiirilleni kertonut siitä, kuinka olen nähnyt kurjuutta: humeruiskuja ja katukoiria, mutta toisaalta myös loistoa: eurooppalaista arkkitehtuuria, korkeakulttuuria ja rikkaita ihmisiä. Olen tavannut töykeitä ihmisiä ja minulta on yritetty huijata rahaa, mutta toisaalta olen tavannut ystävällisiä ihmisiä ja minua on autettu. Mielestäni näistä kertomuksista koostuu toisaalta itseäni heijastava kuva maasta, mutta myös ennakkotiedon osasia ihmisille, joilla ei ole henkilökohtaista kokemusta maasta. Olen valinnut suomalaisten muistelun luoman kuvan Neuvostoliitosta ja oleellisista piirteistä sen kulttuurissa Neuvostoliiton. Uskon, että kertomukset menneestä heijastavat niiden kertojia ja toisaalta osaltaan muokkaavat meidän, kuunteelijoiden, suhtautumista nykyisyyteen ja naapureihimme.

Pro gradussani haastattelin Vapo Oy:n¹ entisiä ja yhtä nykyistä työntekijää neuvostoliittolai-

¹ Käytän tästä eteenpäin yrityksestä lyhennettä Vapo, joka on toiminut vuodesta 1963 yrityksen virallisena lyhennyksenä. Sen lisäksi käytän työntekijöistä sanaa vapolainen, joka on esiintynyt jo 1940-luvulta lähtien

sista, Neuvostoliitossa tehdyistä tutustumismatkoista ja tieteellis-teknisestä yhteistyöstä. Samalla olen kerännyt kertomuksia, jotka ovat jääneet vuosikertomusten ja virallisten presijulkaisujen ulkopuolelle. Pehdän kertomuksiin työntekijöiden vuorovaikutuksesta neuvostoliittolaisten kanssa ja heidän tekemistään kulttuurisista havainnoista. Pro graduni käsittelee muisteluaineistoa kulttuurikompetenssin komponenttien kautta. Aluksi nimesin analyysilukuni suoraan viestintäkomponenttien mukaan, mutta myöhemmin lisäsin useiden lukujen yhteyteen selittävän alaotsikon. Olen nimennyt analyysiluvut tällä tavalla, jotta työtäni olisi mukavampi lukea ja otsikot vastaisivat selkeämmin analyysiä. Aineisto on myös nostanut esille YYA-aikakauden Neuvostoliiton ja Suomen, sekä miten näiden maiden ulkomaankaupan toimintatavat ja yhteiskunnat ovat muuttuneet. Tutkimuskysymykseni ovat 1) Minkälaista on muistitieto isäntämaan kulttuurin viestintäkompetenssin eri komponenttien kautta tarkasteltuna? 2) Minkälaisia viestinnällisiä taitoja vapolaisten muistelun perusteella he ovat tarvinneet neuvostoliittolaisten kanssa kommunikoinnissa?

Tutkimuksellani ei ole tiukkaa aikarajaa, sillä sellaista ei ole noussut aineistosta ja on ollut vaikeata sanoa, milloin eri matkat Neuvostoliittoon oli tehty. Yleisesti ottaen keräämäni tieto sijoittuu 1970-luvun alkuun, jolloin haastateltavani ovat aloittaneet uransa Vapossa ja loppuu vuoteen 1991, jolloin myös teknillis-tieteellinen yhteistyö loppui Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Tosin tätä ennen neuvostoliittolaisen tekniikan merkitys oli laskenut ja tutustumismatkojen määrä vähentynyt merkittävästi jo 1980-luvulle tultaessa. Yksi syy tiukan aikarajan puutteeseen on, etteivät haastateltavat luultavasti olisi pystyneet varmasti kertomaan vuosilukuja eri kertomuksille. Mielestäni tiukka aikarajoitus muistelluissa kertomuksissa olisi ollut tämän tutkimuksen puitteissa keinotekoisia. Pidän luultavana, että mennyttä koskevaan tietoon on sekoittunut aineksia myös nykyisestä Venäjältä koetuista tai kuulluista asioista. Jos olisin haastatellut informantteja aikaisemmin, olisi tuloksena saattanut olla eri tietoa Neuvostoliitosta sekä heidän yhteistyökumppaneistaan.

Ensimmäisessä luvussa esittelen aiempaa tutkimustani läheltä liittyvään tutkimukseen. Toisessa luvussa esittelen aineistoani ja sen keruutapaa. Lisäksi käyn läpi graduuni liittyviä eet-

tisiä aiheita ja esittelen haastateltavani. Seuraavassa luvussa esittelen aineistoni historiallisia taustoja, jotka liittyvät Vapon alkuvaiheisiin ja heidän neuvostoliittolaisten kontaktiensa kuvaamiseen. Teoreettiseen taustaani on vaikuttanut muisteluaineistoon liittyvä tulkinnallinen perinne ja filosofisista liikkeistä erityisesti hermeneutiikka. Seuraavaksi määrittelen gradussa käytettävät käsitteet. Viidennessä luvussa tarkastelen aineistoa kulttuurikompetenssin komponenttien kautta. Kuudennessa luvussa pohdin kysymystä siitä, olivatko matkat enemmän luonteeltaan työtä vai matkailua ja kuinka suuri merkitys kulttuurikompetenssilla oli työssä. Lopussa kerään tutkimuksen eri aiheita yhteen ja käsittelen toteuttamani kaltaisen analyysitavan heikkouksia ja vahvuuksia.

Aikaisempia tutkimuksia ja tutkimuksen rakenne

Vaposta on ilmestynyt kaksi historiallista teosta, joista ensimmäinen, Asko Jämsenin *Vapo 50 vuotta: 1940—1990*, julkaistiin vuonna 1990. Vuoden 2010 alussa ilmestyi Jyväskylän historian ja etnologian laitoksella työskennelleen historian tutkijan Esa Ruuskasen kokoama uusi Vapon historiikki *Suosta voimaa ja lämpöä — turve Suomen energiapolitiikassa 1940—2010*. Historian tutkija Jukka Kinnaslampi kirjoitti tähän teokseen artikkelin *Ulkomaisten turvetuotantoteknologian jäljittelijästä maailman johtavaksi turveteknologiamaaksi*. Lisäksi Kinnaslampi on vuonna 2009 kirjoittanut Suomen turveteollisuuden kehityksestä kertovan pro gradun nimeltä *"Ruskeata kultaa": turpeen tuotantoteknologian siirtyminen ja kehitys 1970- ja 1980-luvuilla Suomen idänkaupan viitekehityksenä*. Sekä artikkelin että pro gradun aiheina oli neuvostoliittolaisen turvetuotanto-osaamisen merkitys Vapon liiketoiminnalle. Kinnaslammien mukaan suomalaiset turvetuotanto-yhtiöt, joista Vapo on ollut ehdottomasti suurin, pystyivät tehostamaan omaa toimintaansa, ja alkuvaiheessa turvetuotanto rakennettiin nimenomaan neuvostoliittolaisen tietotaidon varaan. Kuitenkin 1980-luvulla Suomessa teknillinen kehitys oli mennyt ohi Neuvostoliitosta, joka ei ollut kyennyt tekemään merkittäviä innovaatioita enää 1970-luvun jälkeen turpeentuotannon parissa. (Kinnaslampi 2009b.) Sekä uuden historiikin, että Kinnaslammien gradun aineistona ja taustalla on ollut Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen yhdessä Vapon

kanssa vuonna 2007 käynnistämä kaksivuotinen projekti, jolla kerättiin Vapon työntekijöiltä muisteluainesta yhtiön toiminnan eri osa-alueista.

Kulttuurienvälisen kommunikaation tutkijan Young Yun Kimin mukaan kulttuurisen adaptaation² tutkimus on ollut hyvin monialaista ja se on keskittynyt eri kysymyksiin. Nämä tutkimusintressit voidaan jakaa vastapareihin. Antropologiassa ja sosiologiassa on adaptaatiota perinteisesti lähestytty makrotasolta siirtolaisyhteisöjen muokkautumisena uuteen ympäristöön. Tällöin tutkimusaiheina ovat olleet muun muassa poliittisen vallan jakautuminen tai assimilaation kohteena olevan kulttuurin asenteet siirtolaisryhmää kohtaan. Makrotason näkökulman lisäksi adaptaatiota voidaan tarkastella pienempänä, mikrotason tapahtumana. Mikrotasosta adaptaatiota on lähestytty erityisesti sosiaalipsykologisissa ja viestinnällisissä tutkimuksissa. Usein näissä tutkimuksissa keskiössä on ollut pitkäaikaisten yksittäisten siirtolaisten adaptaatio-kokemukset. Samalla on myös hahmoteltu yksittäisten pitkäaikaisten siirtolaisten ja etnisten yhteisöjen jäsenten adaptaatiota. Lisäksi on tutkittu lyhytaikaisten kulttuurirajan ylittäjien sopeutumista. Kansainvälistä liiketoimintaa harjoittaneet yhtiöt huomasivat, että heidän työntekijöillään oli vaikeuksia sopeutua vieraaseen kulttuuriympäristöön. Tutkimukset, jotka ovat käsitelleet lyhytaikaista kulttuurista ylittämistä, ovat olleet luonteeltaan käytännöllisempiä ja tutkimusten tarkoituksina ovat usein olleet yksilöiden kokemien ongelmien helpottaminen. Uuteen kulttuuriin liittyvään sopeutumiseen on usein huomattu liittyvän psykologista stressiä. Psykologit ja psykiatrit ovat tutkineet tapoja kulttuurishokin havaitsemiseksi ja hoitamiseksi. Kulttuurista adaptaatiota on joissakin tutkimuksissa tarkasteltu kriittisestä näkökulmasta, jossa siirtolaisten tai vähemmistöjen etnisten ryhmittymien on tullut sopeutua valta- tai enemmistökulttuurin tapoihin. Vähemmistö- ja siirtolaisryhmät ovat kulttuurisen erilaisuutensa takia leimauttu yhteisöissään marginaliteettiin (Sintonen 1999: 117—119). Kulttuurishokki on nähty myös positiivisena tekijänä, joka osoittaa adaptaatiivisesta kehityksestä, koska kulttuurishokin kautta yksilö tulee tietoisemmaksi omasta ja itselleen vieraasta kulttuuritaustasta. Tällaisen näkökulman pohjalta voidaan katsoa kulttuurishokin edesauttavan kulttuuristen mallien oppimista ja adaptaatiota. Assimilaatiosta tietoisena valintana on esitetty eriäviä mielipiteitä. Assimilaatiota on tutkittu

² Kulttuurisen adaptaation käsitteen määrittely kappaleessa *Kulttuurinen adaptaatio*

luonnollisena tapahtuma ja vastakkaisesta näkökulmasta yksilön tai ryhmän motivaatiosta riippuvaisena prosessina, johon vaikuttaa halu säilyttää etnisen identiteetti uudessa ympäristössä (Sintonen 1999: 100 – 119.) Kim on omalla teoriallaan pyrkinyt rakentamaan mallin kulttuuriselle adaptaatiolle, jossa otetaan aiemmin esitetyt mikro-/makrotason, pitkän/lyhytaikaisen adaptaation, stressin/oppimiskentän, adaptaation luonnollisuuden/valinnaisuuden vastaparien tekijät huomioon. Samalla Kim on halunnut luoda yhtenäisen käsitteistön adaptaation tutkimiseen. (Kim 2001: 11–26.)

Muistitietotutkimuksella voidaan katsoa ulottavan juurensa jo viime vuosisadan alkuun. E.N. Setälä linjasi kansantutkimuksen kenttään henkiset kulttuurintuotteet. Nämä henkiset kulttuurintuotteet koostuivat kielestä ja kielen avulla säilyneistä kansanmoraalista, -uskosta, tiedosta ja mielikuvituksen tuotteista. Kerättyä muistitietoa ei problematisoitu, koska perinteen uskottiin siirtyvän sukupolvelta toiselle muuttumattomana. Toisena syynä on luultavasti vaikuttanut kerätyn tiedon laatu, se koski lähinnä havaittavaa ja varmennettavissa olevaa kulttuuria. Tutkimuksen keskiössä oli tuolloin muistitiedon kollektiivinen olemus, ja muistiin perustuvien aineistoissa merkityksellisenä on aineistojen vertailua joko muiden muistiin perustuvien tai kirjallisten lähteiden kanssa. Ennen 1970-luvulla tapahtunutta muutosta muisteluaineiston tutkimuksessa on saatettu huomioida muistelun yksilöllinen luonne, mutta yksilöllisyys on useimmiten haluttu häivyttää vertailun kautta. Myöhemmin nämä subjektiiviset tekijät on haluttu nostaa tutkimusten keskiöön (Korkiakangas 2006: 120–126.) ”Muistitietoaineistosta etsitään subjektiivisia kokemuksia; jos asia on kertojalle tosi, on sillä oma merkityksensä.” (Snellman 2003: 66). Suomessa muistitiedon tutkimuksessa ryhdyttiin kiinnittämään huomiota tiedon kontekstuaalisiin tekijöihin kuten muistelijoiden haluun sensuroida ja editoida kertomaansa, heidän pyrkimyksensä kiinnittää kertomukset nykyaikaan sekä haastattelijan ja haastateltavan väliseen vuorovaikutukseen etenevässä määrin 1970-luvulla. Tämä kehitys on myös nostanut esille tutkijan merkityksen. Tutkimusten voidaan katsoa olevan vuoropuhelua tutkijan tutkittavan välillä, jossa lopputulos on näiden tekijöiden keskinäistä dialogia tulkinnan ja analysoinnin kautta (Snellman 2003: 66.)

Etnisten vähemmistöjen muistitietoa, heidän kokemuksiaan arjesta, verkostoissaan uudessa ympäristössä ja sopeutumistaan on käsitelty esimerkiksi kansatieteilijä Hanna Snellmannin tutkimuksessa *Sallan suurin kylä – Göteborg* (2003). Tutkimuksessa on tarkasteltu muun muassa Lapin alueelta Ruotsiin muuttaneiden kertomuksia sopeutumisesta ja heidän suomalaisyhteisöistään uudessa maassa. Tutkimuksessa tärkeintä ovat olleet tutkittavien kokemukset ja tutkimus on jäsennelty aineistosta nousseiden kategorioiden kautta. Tutkimus ei ole järjestelmällisesti eritelty assimilaatioon ja integraatioon liittyviä käsitteitä tai linkittänyt kertomuksia aiempaan tutkimukseen, jotka ovat käsitelleet sopeutumista.

Kansantieteilijä Pirkko Sallinen-Gimpl on tutkinut siirtokarjalaisuutta. Suomen ja Neuvostoliiton välillä käytyjen talvi- ja jatkosodan myötä kymmenesosa Suomen kansalaisista joutui jättämään vanhat asuinsijansa Karjalassa ja asettumaan uusiin asuinympäristöihinsä eri puolilla Suomea. Sallinen-Gimpl tutki siirtokarjalaisten identiteetin muutosta sekä ylläpitämistä ja heidän sopeutumistaan uuteen kulttuuriseen ympäristöön. Hänen tutkimuksessaan assimilaation ja akkulturaation määritelmät ovat mielestäni selkeämmin esillä kuin Snellmanilla. Sallinen-Gimpl kirjoittaa muun muassa muutoksista siirtokarjalaisten ruokatavoissa. (Sallinen-Gimpl 1994.) Sosiologi Teppo Sintonen ei käytä tutkimuksessaan muistitiedon-käsitettä, mutta mielestäni hänen työnsä voisi myös liittää tähän ryhmään. Hän on tutkinut teoksessaan kanadansuomalaisten miesten yhteisöjen kielellisiä tapoja rakentaa etnisyyttä ja etnistä identiteettiä. Miesten omaelämäkerrallisissa kertomuksissa rakennetaan etnistä identiteettiä ja välitetään sitä eteenpäin (Sintonen 1999.) Näissä tutkimuksissa tarkastellaan kertomuksia identiteetin rakennuspaloina ja esitellään siirtolaisten arkea uudessa ympäristössä. Tutkimusten keskiössä ovat olleet pääsääntöisesti ne merkitykset, jotka ihmiset ovat antaneet itselleen sopeutumiskokemustensa myötä.

Vapolaisten perehdytyksenä Neuvostoliiton matkailuun ovat toimineet venäjän kieltä opiskellut ja sujuvasti puhunut kollega H5 ja muiden aiemmin matkoja tehneiden kertomukset sekä neuvot (H1)³. Tällainen yrityksen sisällä liikkuva muistitieto on toiminut vapolaisten osittaisena perehdytyksenä ja ennakkotietona, kun heidän Neuvostoliittoon suuntautuneet

³ Haastateltavat on koodattu lyhenteillä H1-H5. Ks. sivu 17.

työmatkansa ovat alkaneet. Neuvostoliittolaisten ja suomalaisten suuriin eroihin käyttäytymiseen ovat vaikuttaneet yhteiskunnalliset ja kulttuuriset tekijät. Yksi mahdollinen tapa olisi ollut tutkia, minkälaista kuvaa vapolaiset luovat suomalaisista itsestään kertomuksissaan näiden kulttuuristen erotteluiden kautta. Olen päätenyt pro gradussani tarkastelemaan vapolaisten kokemuksia neuvostoliittolaisten kanssa toimimisesta. Tarkoituksena on ollut tutkia muisteltua vuorovaikutuksellisenä tietona, johon on liittynyt niin viestinnällisiä kuin yhteiskunnallisia huomioita. Tutkimukseni liittyy kulttuuriseen adaptaatioon ja vapolaisten kulttuurikompetenssiin. Pidän kuitenkin luultavana, että kertomuksissa ei välity objektiivinen kuva siitä, minkälaista tuo kompetenssi on ennen ollut, vaan muistelijoiden kertomukset ovat hyvin subjektiivisia huomioiltaan kuin merkityksiltään. Kulttuurikompetenssin eri komponentit toimivat analyttisinä välineinä kertomusten tutkimisessa. Ne nostavat keskiöön muistellun vuorovaikutukselliset piirteet. Muisteltu kuvaa vapolaisten mielipiteitä siitä, minkälaista kompetenssia neuvostoliittolaisten kanssa tarvittiin sekä syntyi. Lisäksi samalla hahmotellaan, minkälaisia kulttuurisia toimijoita vapolaiset ovat olleet Neuvostoliitossa ja viestinnässään sekä esitellään niitä syitä, jotka ovat vaikuttaneet vapolaisten toimintaan. Kulttuurikompetenssi auttaa kiinnittämään kertomukset laajempaan, kulttuurisen adaptaation kontekstiin. Jokainen integraatio-kokemus on ainutlaatuinen, mutta kokemuksilla on paljon yhteisiä tekijöitä. Lisäksi olen valinnut isäntämaan kulttuurin kompetenssin komponentit kokeilunhalusta. Olen halunnut nähdä minkälaisia komponentit ovat analyttisinä välineinä.

2. Aineisto ja menetelmät

Haastatteluiden toteuttaminen

Aloittaessani aineistonkeruuta halusin, että kaikki informantit olisivat työskennelleet samassa yrityksessä. Pidin mahdollisena, että eri toimialoilla työskennelleiden firmojen työntekijöiden kokemukset Neuvostoliitosta olisivat saattaneet olla hyvin vaikeita yhdistää. Eri toimialoilla työskentely olisi saattanut vaikuttaa henkilöiden oleskelun pituuteen sekä liikkumiseen Neuvostoliitossa. Mielestäni graduni aineisto tukee tätä käsitystä. Kokemukset maaseudulta ovat olleetkin hyvin merkittäviä haastateltavilleni ja pelkkä kaupungissa oleskelu olisi saattanut vaikuttaa hyvin eri tavalla heidän näkemykseensä Neuvostoliitosta. Lisäksi päätökseeni käyttää yhtä yritystä rajoittavana tekijänä vaikutti ennakkoaavistukseni, että tieto ja kokemukset vuorovaikutuksesta neuvostoliittolaisten kanssa olisi jaettu muiden, samaisessa yrityksessä työskentelevien kesken. Tällainen muistitieto olisi siten toiminut yrityksissä vertailukohtana omille kokemuksille ja usein myös ennakkotietona yksilöille, joilla ei vielä ollut henkilökohtaista kokemusta vuorovaikutuksesta toisen kulttuurin edustajien kanssa. Tämä mielestäni pitää paikkaa myös vapolaisten kohdalla. Merkittävä osa heidän perehdytyksestään Neuvostoliitossa toimimiseen ja neuvostoliittolaisten yhteistyökumppaneiden kanssa kommunikoimiseen ovat olleet aikaisemmin Neuvostoliitossa matkanneiden työtovereiden kertomukset.

Aineistoni koostuu viidestä haastattelusta, jotka olen tehnyt 5.10.2009—31.1.2010. Haastattelut ovat kestäneet 45 minuutista puoleentoista tuntiin ja litteroitua tekstiä on tullut yhteensä lähes 70 sivua. Pisimmän litteraation sivumäärä on 22 ja lyhyimmän noin 7 sivua. Haastateltavat ovat tehneet pitkän uran Vapossa ja Neuvostoliiton aikana he ovat toimineet myös tieteellis-teknillisen yhteistyön parissa tai tehneet tutustumismatkoja Neuvostoliittoon muista syistä. En ole haastatellut muita kuin vapolaisia, koska firma on toiminut työni rajavana tekijänä. Kaikki haastateltavat ovat suomalaisia miehiä. Haastatteluita on tehty yhden haastateltavan kotona, Vapon pääkonttorissa ja Jyväskylän yliopiston kirjastolla. Ainoastaan

yhdessä tapauksessa haastattelu kärsi häiriöistä. Häiriötekijäksi muodostui informantin kiire ja haastattelu keskeytyi muutamaan otteeseen informantin vastatessa puhelimeensa. Sama henkilö on ainoa haastatelluista, joka on vielä Vapolla töissä. Muut ovat siirtyneet eläkkeelle. Kaikki haastatelluista ovat aloittaneet työskentelynsä Vapossa 1970-luvulla ja he ovat matkustaneet Neuvostoliittoon sekä olleet tekemisissä neuvostoliittolaisten kanssa työtehtävissä.

Vuonna 2008 syksyllä osallistuin Helsingin yliopiston kehittämis- ja koulutuskeskuksen Palmenian organisoimalle *Mallikkaasti Venäjälle* -kurssille, jonka aiheena oli kulttuurisen osaamisen merkitys Venäjällä ja yleisesti ottaen liiketoiminnassa (www1). Pidin oman 15 minuutin power point -esitykseni, jossa kerroin yleisesti etnologiasta ja halustani tutustua yritysten työntekijöiden muistitietoon venäläisistä tai neuvostoliittolaisista. Valitettavasti kurssin pitäjät unohtivat jakaa listani, johon tutkimuksestani kiinnostuneet olisivat voineet laittaa yhteystietonsa. He kyselivät kurssin jälkeen oliko minulla halua saada kaikkien kurssiin osallistuneiden yritysten edustajien yhteystiedot, jotta voisin kysellä jälkikäteen löytyisikö kiinnostusta heiltä kiinnostusta graduani kohtaan. Päätin mieluummin kysyä Vapolta, jos voisin haastatella heidän nykyisiä tai entisiä työntekijöitään graduani aiheesta. Vuonna 2007 olin osallistunut aiemmin mainittuun historian ja etnologian laitoksen projektiin, joten yhtiö oli minulle tuttu tätä kautta. Yhtiö vastasi myönteisesti yhteistyöpyyntöni ja lähetti minulle aiheestani tietävien työntekijöidensä yhteystiedot. Olen saanut kaikki haastateltavieni yhteystiedot Vapon Pirkko Selinin kautta. Selin työskentelee yrityksessä ympäristöjohtajana.

Eräs yleinen tapa luokitella haastatteluita on kysymysten muotoilun aste ja kuinka paljon haastatteli on jäsennellyt haastattelutilanteita etukäteen. Tällöin haastattelut voidaan jakaa esimerkiksi neljään kategoriaan, jotka ovat strukturoitu-, puolistrukturoitu-, avoin- ja teemahaastattelu. Haastatteluni eivät mielestäni edusta yhtä edeltävistä luokitteluista, vaan haastattelut sisältävät piirteitä niin teema kuin puolistrukturoiduista haastattelutyypeistä. Puolistrukturoiduissa haastatteluissa kysymysten muotoilu ja järjestys on kaikille sama ja informantit vastaavat omin sanoin. Teemahaastatteluissa haastatteluiden aihepiirit on mää-

ritelty etukäteen. Aihepiirit käydään läpi, mutta niiden laajuutta, järjestystä tai valmiita kysymyksiä ei ole välttämättä aiemmin määritelty. Olin ennen haastatteluita muodostanut tarkan haastattelulomakkeen, jonka tarkoituksena oli toimia virikkeenä haastateltaville, mikäli he tarvitsivat kysymyksiä muistelunsa tueksi. Kysyin jokaiselta haastateltavalta, miten heidän työnsä liittyivät Neuvostoliittoon. Tämä on ainoa kysymys, jonka olen esittänyt tietyssä järjestyksessä tai ylipäätään valmiiksi muotoiltuna. Pyrin olemaan joustava haastattelussa, jotta haastateltavani pystyivät kertomaan pitkästi asioista, joita he pitivät tärkeinä. Toisaalta olen myös ohjannut keskustelua, jos tutkimuksen teemasta on poikettu muualle pitkäksi aikaa. Olen tehnyt tämän, jotta haastateltavani jaksaisivat puhua graduuni liittäivistä aiheista. (Ks. Eskola & Suoranta 1998: 86—87.)

Lisäksi olen käyttänyt aineiston ulkopuolisia historiallisia lähteitä taustoittaakseni kertomuksia ja esittääkseni ne ymmärrettävässä kontekstissa. Esimerkiksi olen yhdistänyt aineistossa usein toistuvan systeemi-sanon Neuvostoliitossa useisiin tekijöihin maan yhteiskunnallisissa oloissa. Usein mielestäni systeemi-sanalla on viitattu Neuvostoliitossa harjoitettuun tiukkaan poliittiseen kontrolliin. Kommunistinen puolue piti suurinta valtaa ja ulkomaalaisten henkilöiden liikkumista seurattiin tarkasti, koska heitä saatettiin epäillä vakoilusta. Tämä taustatekijä vaikuttaa mielestäni haastatellun kertomukseen, jossa yksi haastateltavistani saapui Moskovan lentokentälle ja hän joutui vastailemaan kauan tullimiesten kuulusteluihin.

Mä olin vaan siinä kirkkaassa valossa peilit takana ja sivulla ja kaks kaveria siellä passintarkastuksessa ja ne siirtelee mun papereita edes takas ja kysyy multa englanniks mikä mun nimi. Tuota mä sanon sukunimen ja ne sanoo eikun etunimi ja tämmöstä näin. Sitten kun se varttitunti oli menny ne paino piri-kelloo siellä soi kello siellä ja sitten sieltä huoneesta tuli joku päällikkö ja tuota sille löytyi mun paperit ja sitten se aikansa luki ja löi leimat ja sitten mä pääsin pois. (H4)

Toinen mahdollinen tulkinta lainaukselle olisi, että ”systeemi” viittaa tässä vain rajavelvollisuuksiin eikä yleisesti valtion harrastamaan seurantaan. Kuitenkin tulkintaa tukee haastattelun aikaisempi osio, jossa haastateltava kertoo esimerkkejä, siitä kuinka hänen mukaansa hänen liikkumistaan on seurattu Neuvostoliitossa. Toisaalta systeemi-sanalla on saatettu viitata kokonaan toiseen tekijään Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestelmässä. Esimerkiksi maan taloudellinen malli oli sosialistinen ja valtio suunnitteli talouden tuotannon ja ostot

Neuvostoliiton keskussuunnittelujärjestössä, Gosplanissa, viideksi vuodeksi ja viideksitoista vuodeksi kerrallaan. Talouden organisoivat yksityiskohtiaan myöten valtiolliset suunnittelijat, jotka kuuluivat kommunistiseen puolueeseen. Kapitalistisissa maissa, ja osittain myös sellaisissa sosialistisissa maissa kuten Unkarissa ja Jugoslaviassa, yritykset suunnittelivat itse oman tuotantonsa kuluttajien ja jälleenmyyjien kesken tehtyjen sopimusten perusteella. Pohja suunnitelmalliselle taloudenhoidolle luotiin jo vuonna 1932 ja tämän jälkeen toimitatapoihin tehtiin ainoastaan vähäisiä muutoksia. Pitkien, vuosia kestävien ohjelmien laatimisen lisäksi yksittäiset ministeriöt kävivät neuvotteluja yritysten kanssa tuotantotavoitteista ja yritykset lähettivät tietoa omasta tuotannostaan ja raaka-ainetarpeistaan. (Viita 2006:36—37; ks s.22; Nove 1980: 24—26, 34—37.) Tällainen byrokraattinen suunnitelmallisuus johti siihen, että laitteita Neuvostoliitosta ostaneen Vapon tuli myös ilmoittaa varaosien tarve etukäteen, jotta niiden valmistus pystyttiin varmistamaan Neuvostoliitossa. Markkinatalouden maissa valmistajien tuli varmistaa, että heillä on tarpeeksi varaosia ostajille (H4).

Heillähän [Neuvostoliitossa] on ollut se systeemi jotenkin niin että kun sä ostat koneen niin sä ostat varaosakappaleen siihen ja heillä oli paljon että koneita seiso kun ei ollu varaosia. (H4)

Molempien tekstien keskeisen sisällön ymmärtäminen vaatii tulkintaa ja tietoa siitä kontekstista, jossa ne on kerrottu ja johon kertomukset viittaavat. Tarkoitukseni on osittain myös osoittaa, minkälaisia assosiaatioita haastattelut ovat minussa herättäneet ja analysoida kontekstuaalisia tekijöitä, jotka ovat ohjanneet tulkintojani. Tarkoitukseni on tarjota myös lukijalle taustatietoa, joka edesauttaa ymmärtämään minun tulkintojani ja sitä mihin mielestäni haastateltu viittaa. Toisaalta tällaisen minun arviooni perustuvien ja toisaalta haastateltavien viittaamien taustojen esittelyn voidaan sanoa olevan esimerkki epäonnistumisestani, koska jälkijättöisesti tarkasteltuna minun olisi ollut syytä pyytää haastateltaviani tarkemmin määrittelemään käyttämänsä käsitteet. Spekulaatiota ei tarvittaisi, jos olisin kysynyt haastatteluiden aikana mitä he sanalla ”systeemi” tarkoittavat. (Sintonen 1999: 90; Eskola & Suoranta 1998: 50—51.) Emisistisen näkemyksen mukaan kulttuuria tulisi tutkia kulttuurien jäsenien omilla, kulttuurin sisäisillä kognitiivisilla kategorioilla (Sarmela 1984: 38). Ottamatta kantaa siihen, onko olemassa suomalaista kulttuuria ja mistä se koostuu,

sanoisin että minä ja haastateltavat jaamme yhteisen äidinkielen lisäksi yhteisiä kulttuurisia käsityksiä. Tämä on auttanut ymmärtämään kulttuurin kognitiivisia käsitteitä ja kommunikoidaan helposti, mutta toisaalta haastatteluiden aikana en ole ymmärtänyt, kuinka problemaattisia ja monimerkityksisiä monet kielelliset kategoriat ovat olleet.

Tutkimusetiikka

Tutkijan eettisiä suhteita voidaan tarkastella tutkimusnormeina tai velvoitteina eri ryhmiä kohtaan. Ryhmät saattavat tarkoittaa niin kansainvälistä tutkijayhteisöä, tutkimukseen osallistuvia kuin laajemmin yhteiskuntaa tai jopa ihmislajia ja ympäristöä. Näistä velvoitteista olen lähinnä pohtinut velvollisuuksiani haastateltavilleni. (Ks. Kuula 2006: 25, www2.)

Olen saanut kaikilta haastateltavani luvan arkistoida heidän haastattelunsa Keski-Suomen Muistiarkistoon ja he ovat antaneet suostumuksensa aineiston tallentamiseen ja viittaamiseen omalla nimellään. Olen gradussani kuitenkin päättänyt käyttämään heistä lyhenteitä H1-H5, jotka vastaavat arkistointitunnuksia KSMA CD 10/24:1—5. Lisäksi olen muuntanut haastatteluissa viitattujen muiden ihmisten nimet, koska en ole saanut lupaa käyttää heidän nimiään. Syitä tähän menettelyyn on neljä. Ensiksi haastateltavien oikeiden nimien käyttäminen ei tuo merkittäviä etuja tutkimukseeni. Toiseksi humanistisessa tutkimusperinteessä tunnistettavuuden estäminen on ollut yksi keskeisimmistä eettisistä kysymyksistä. Se on johtanut myös vallitsevaan käytäntöön, jossa usein haastateltavien nimiä ei käytetä. Kolmanneksi en osaa ennustaa kaikkia niitä seuraamuksia, joita tutkimuksellani on. Tutkimus saattaa saada huomiota iltapäivälehdistöltä ja haastateltujen usein esiin nostamaa runsasta alkoholinkäyttöä voidaan myöhemmin käyttää haastateltavieni mielestä heitä vahingoittavilla tavoilla. Haastateltavani saattavat kokea itsensä esimerkiksi pilkkatuiksi tai heidän uraansa ja ammattitaitoaan olisi vähätelty. Pidän tällaista skenaariota hyvin epätodennäköisenä, mutta suurempana todennäköisyytenä kuin sitä, että haastateltavilleni kertyisi odottamattomia positiivisia seurauksia osallistumisestaan tutkimukseeni. Lisäksi olen halunnut noudattaa tutkimuksessa vapaaehtoisuuden periaatetta. Tutkimukseen osallistumi-

sen tulisi aina perustua vapaaehtoisuuteen ja oikeuteen vetäytyä tutkimuksesta haluttaessa. Olen suunnitellut asettavani graduni tarkasteltavaksi Internetissä ja nimien julkistaminen olisi ratkaisuna sitovampi kuin anonymiteetti, jos haastateltavat haluavat myöhemmin peruuttaa osallistumisensa. Vetäytyessään tutkimuksesta heidän tarvitsee ainoastaan neuvotella arkiston kanssa aineiston poistamisesta. (Kuula 2006: 56, 61—62, 201; Eskola & Suoranta 1998: 55—57; www3.)

Velvollisuudet tiedeyhteisöä ja yhteiskuntaa kohtaan saavutetaan parhaiten noudattamalla hyvän tieteenteon tapoja, jotka takaavat tutkimuksen uskottavuuden ja luotettavuuden. Eettinen toimikunta on antanut seitsemän ohjetta näiden tapojen noudattamiseksi tutkijoille ja tieteellisille asiantuntijoille. Kolme ensimmäistä ohjetta ovat työni kannalta keskeisiä ja olen sitoutunut niiden noudattamiseen.

- 1. noudattavat tiedeyhteisön tunnustamia toimintatapoja, se on, rehellisyyttä, yleistä huolellisuutta ja tarkkuutta tutkimustyössä, tulosten tallentamisessa ja esittämisessä sekä tutkimusten ja niiden tulosten arvioinnissa;*
- 2. soveltavat tieteellisen tutkimuksen kriteerien mukaisia ja eettisesti kestäviä tiedonhankinta-, tutkimus- ja arviointimenetelmiä ja toteuttavat tieteellisen tiedon luonteeseen kuuluvaa avoimuutta tutkimuksensa tuloksia julkaistessaan;*
- 3. ottavat muiden tutkijoiden työn ja saavutukset asianmukaisella tavalla huomioon niin, että he kunnioittavat näiden työtä ja antavat heidän saavutuksilleen niille kuuluvan arvon ja merkityksen omassa tutkimuksessaan ja sen tuloksia julkaistessaan” (www3, Kuula 2006: 34.)*

Haastateltavat

H1 aloitti työskentelyn Vapossa vuonna 1974 ja toimi yrityksessä erityisesti kasvuturpeen kehittämistehtävissä. 1980-luvun alkupuolella hän vastasi Vapon koko turvetuotannosta ja teki myös tieteellis-teknillisen työryhmän mukana tutustumismatkoja Neuvostoliittoon ja maan eri laitoksiin ja työmaihin. Myöhemmin hän siirtyi vuodeksi tieteellis-teknillisen työryhmän puheenjohtajaksi ja osallistui pöytäkirjojen muodostamiseen. Omien sanojensa mukaan hän oli ennen kaikkea mukana konekaupan loppuvaiheessa, päättämässä tuotantokoneiden ostoa Neuvostoliitosta.

H2 työskenteli yliopiston kemian laitoksella assistenttina ja valmisteli väitöskirjaa. Hän siirtyi Vapolle laboratoriopäälliköksi, kun yritys siirsi pääkonttorinsa Jyväskylään. Haastateltava sai toteuttaa omien sanojensa mukaan ”jokaisen kemistin unelman”, rakentaessaan oman laboratorionsa. H2 kävi monilla tutustumismatkoilla Neuvostoliitossa ja teki myös tutkimusprojekteja yhdessä Neuvostoliitossa sijainneiden turvetutkimusinstituuttien kanssa. H2:sen mukaan pisin tutkimusprojekti tehtiin Riian puukemian instituutin kanssa. Projekti kesti noin puolitoista vuotta.

H3 tuli Vapolle 1970-luvulla työpäälliköksi ja vuodesta 1983 hän toimi energiaturvetoimialan johtajana. H3 oli mukana tutustumismatkoilla Neuvostoliitossa. Hän oli opiskellut kaksi lukukautta venäjää kansanopistossa, mutta ei käyttänyt kielitaitoaan työtehtävissään.

H4 kävi kadettikoulun, jossa hän opiskeli muun muassa venäjän alkeita. Hän on työskennellyt armeijassa, jonka jälkeen hän opiskeli insinööriksi. Insinööriksi opiskeltuaan hän oli töissä autokorjaamon päällikkönä. Vapoon hän tuli töihin vuonna 1974. H4:n päävastuunaan oli organisoida huolto- ja korjaussektoria. Lisäksi hänen tehtäviinsä kuului neuvostokaluston vastaanotto ja eri korjaamohallien hallinnointi. H4 ei ole kuulunut tieteellis-teknilliseen työryhmään, mutta on matkustanut työryhmien mukana turvetyömailla Moskovan ja Kiovan lähellä. Tieteellis-teknillisten ryhmien matkojen lisäksi hän on tehnyt muita tutustumismatkoja sekä ollut laatimassa yhtä laitetoimitussopimusta.

H5 kouluttautui 1960-luvun lopulla metsänhoitajaksi. Työnsä ohella hän opiskeli venäjän kieltä ja myöhemmin muutti Tampereelle opiskelemaan päätoimisesti venäjän kieltä kielinstituutissa. Opiskeluaikanaan H5 oli Vapolla kesätöissä opettamassa venäjän kieltä yrityksen silloiselle toimitusjohtajalle Kosti Rannalle. Kesätöiden jälkeen hän sai yrityksestä pysyvän työpaikan. Hänen ensimmäisiä työtehtäviään oli toimia muun muassa tulkkina työmailla Vapon suomalaisille työntekijöille ja neuvostoliittolaisille asennusryhmille, koska näiltä ryhmiltä puuttui yhteinen kieli. Suomen ja Neuvostoliiton välille perustettiin tieteellis-teknillinen yhteistyökomitea koordinoimaan tieteellis-teknillistä toimintaa ja talousko-

missio hoitamaan taloudellista toimintaa. Näissä molemmissa komissioissa oli erikseen turvetyöryhmä. H5 hoiti sihteerin virkaa työryhmissä ja jatkoi virassaan 1990-luvun alkuun asti. Usein Vapon Neuvostoliittoon suuntautuneilla matkoilla hän auttoi osapuolten keskustelujen tulkkauksessa venäjäksi ja suomeksi.

3. Historiallinen tausta

Vapon ja suomalaisen turpeentuotannon historia

Vapo on suomalainen energiaa tuottava yhtiö ja sen taustat ovat nähtävissä toisen maailmansodan alussa perustetussa Rautatiehallituksen Puutavaratoimistossa (www4). Ennen toista maailmansotaa valtion polttoainehankinta ei ollut keskitettyä. Aiemman polttoaineen ylitarjonnan vuoksi tällainen hankintamenetelmä oli kannattava. Tilanne muuttui sodan sytyttyä, kun hiilen ja koksen tuonti pysähtyi ja puulle syntyi suuri kysyntä. Suomen valtio joutui kilpailemaan sodan alkuaikoina yksittäisten käyttäjien kanssa vähistä puuvarastoista. Sota vaikeutti puun hankintaa, koska työvoimasta ja -hevosista oli tuolloin pulaa. Syksyllä 1939 puun hankinta asetettiin Valtionrautateiden, VR:n, tehtäväksi, mutta tammikuuhun mennessä monet laitokset kuten Kansanhuoltoministeriö olivat tyytymättömiä Valtion rautateiden toimintaan. Tämän vuoksi polttoaineen hankinta haluttiin siirtää toiselle valtion laitokselle. (Jämsén 1990: 13.)

26.1.1940 valtio keskitti valtion laitosten ja puutavaran hankinnan Rautatiehallituksen Puutavaratoimistolle. Yksikön nimi muutettiin vuonna 1945 Valtion polttoainetoimistoksi ja yleisesti yritykseen viitattaessa otettiin käyttöön VAPO-lyhenne. Polttopuun toimituksen myötä yritys kasvoi nopeasti ja enimmillään 1940-luvulla se työllisti lähes 30 000 työntekijää. Vapoa työllisti suuresti myös ratapölkkyjen hankinta, lähinnä VR:n tarpeisiin. 1950-luvulla Vapon oma puutuotanto laski ja yritys ryhtyi tuottamaan puuhaketta sekä välittämään tuontipolttoaineita kuten kivihiltä ja koksia. 1960-luvulla öljy alkoi korvata muita polttoaineita, mutta puun tarve oli vielä varsin laaja hitaasti uudistuvissa valtion laitoksissa. (www4; Jämsén 1990: 91.)

Suomen teollisen turpeentuotannon alku voidaan jäljittää 1800-luvun jälkipuoliskolle. Tuolloin tehtailija Klaus Arppee aloitti turpeen noston Värtsilän Mustasuolla ja työmaa jatkoi

toimintaansa 1910-luvulle asti. Samalla vuosikymmenellä huomattiin turpeen sopivuus veturien polttoaineena ja VR oli suurin turpeen ostaja aina 1950-luvulle. VR käytti turvetta myös kiinteistöjensä lämmittämiseen. Oli muutamia ajallisia poikkeuksia, johtuen sotien aiheuttamista energiapulista, jolloin muutkin yritykset käyttivät turvetta energialähteenä. Kuitenkin pääsääntöisesti turve ei ollut kilpailukykyistä verrattaessa ulkomailta saatavien polttoaineiden hintoihin ennen 1970-lukua. Vuonna 1969 Vapo osti Suo Oy:n ja aloitti turpeentuotantonsa. Seuraavalla vuosikymmenellä puunhankinnan merkittävyys laski Vapossa ja turpeentuotannon merkittävyys maanlaajuisesti puolestaan nousi öljykriisin myötä. Öljykriisi nosti öljyn hintaa ja täten turpeen kannattavuus energianlähteenä parantui suhteessa öljyyn. (www3; Jämsén 1990: 91, 185—187.)

Ennen Vapon turvetoiminnan aloittamista oli Turveteollisuusliitto Suomen suurin yksittäinen taho, joka järjesti turvealan teknisen tietotaidon tuontia. Aluksi teknistä tietotaitoa haettiin Länsi-Euroopasta, erityisesti Saksasta ja Irlannista. Kuitenkin Neuvostoliiton asema maailman suurimpana turpeentuottajana oli jo tuolloin tiedossa Suomessa. Mielenkiinnon maata kohtaan voidaan katsoa lisääntyneen suuresti vuoden 1955 jälkeen, jolloin muodostettiin tieteellis-teknillinen yhteistoimintakomitea Suomen ja Neuvostoliiton välille. Samalla vuosikymmenellä tehtiin myös ensimmäiset merkittävät konekaupat maiden välillä. 1960-luvulla kuitenkin Turveteollisuus kärsi voimakkaasti öljyn kilpailukykyisemmästä hinnasta ja valtion päätöksestä lopettaa turvetuottajien tukeminen. (Kinnaslampi 2009b: 190—192.)

Vapo oli jo Suo Oy:n oston yhteydessä saanut haltuunsa neuvostoliittolaisia turvekoneita. Neuvostoliittolaiset koneet muodostivat noin 1970-luvun puoliväliin asti merkittävän osan Vapon tuotantomenetelmistä. Koneiden tuontiin liittyi kuitenkin ongelmia, koska neuvostoliittolaiset koneet olivat heikkolaatuisia ja luonnonolosuhteet olivat erityyppisiä maiden välillä. Vapo ryhtyi vuonna 1972 ripeästi panostamaan suomalaisten turvetuotantokoneiden valmistukseen. Vuonna 1974 kotimaisen laitteiston hankinta nousi kolmannekseen ja kaksi vuotta myöhemmin kahteen kolmannekseen kokonaishankinnoista (Kinnaslampi 2009b: 194, 196.)

Vapo rakensi turvetoimintansa alun perin neuvostoliittolaisen tuotantotavan varaan. Maiden välillä vallitsi kuitenkin luonnonolosuhteiden takia suuria eroja, joiden vuoksi laitteiston ja turpeennoston tehostaminen ja kehittäminen oli tarpeellista Vapolle. Yksi suurista eroista oli ero tuotantoalueiden koossa ja laadussa. Neuvostoliitossa turvetyömaat olivat selkeästi kookkaampia ja niillä kyettiin nostamaan turvetta ympäri vuoden. Neuvostoliittolaisilla ei ollut myöskään samanlaisia kannattavuusvaatimuksia kuin kapitalistisessa maassa toimineella Vapolla. Tekninen kehitys osaltaan mahdollisti kannattavuuden lisäämisen Suomessa. Suomessa kehitettiin isoista neuvostokoneista traktorin perässä vedettäviä lisärakenteita, mikä mahdollisti urakoitsijamallin käyttöönoton. Mallin myötä Vapo kykeni siirtämään 1980-luvun alusta lähtien turpeentuotannon vakituisilta työntekijöiltä eri alihankkijoille, jotka itsenäisesti hoitivat turvetuotannon ja myivät tuottonsa Vapolle. Yksi merkittävä eriytymiseen vaikuttanut tekijä turpeennostossa alkoi suomalaisen Haku-menetelmän yleistymisen myötä 1970-luvun lopussa. Haku-menetelmä oli uusi tapa kuivata ja siirtää nostettu turve. Menetelmä korvasi Neuvostoliitossa kehitetyn karheensiirto-menetelmän, jota varten usein tarvitsi rakentaa kalliita kevyitä rautatieverkostoja. (Ruuskanen 2009: 84—85.)

Vapolaisten ja neuvostoliittolaisten vuorovaikutus työtehtävissä

Aiemmassa kappaleessa esittelemieni syiden takia Vapolle oli taloudellisista tarkasteltuna kannattavaa luopua neuvostoliittolaisen kaluston hankinnasta ja käytöstä 1980-luvun alulle tultaessa. Koneiden osto tapahtui osana Suomen ja Neuvostoliiton välillä käytyä bilateraalista kauppaa (H1; H2; H3). Bilateraalinen kauppa oli kahdenkeskistä maiden välillä tapahtuvaa kauppaa. Neuvostoliiton ja Suomen välillä käydyn ulkomaankaupan tarkoituksena oli olla mitoiltaan yhtä suurta siten, että molemmista maista rahalliselta arvoltaan vietäisiin ja tuotaisiin yhtä paljon. Kauppa perustui käteismaksuihin, joita varten perustettiin Suomen Pankkiin ja Neuvostoliiton Valtakunnan Pankkiin erityiset clearing-tilit. Kaupankäyntiin liittyvät byrokraattiset muodollisuudet ja sopimukset muodostivat monimutkaisen kokonaisuuden, jonka yksityiskohtainen kuvaaminen tätä tutkimusta varten olisi mielestäni epäolennaista. Kuvaan seuraavaksi yksinkertaistaen kaupankäynnin päävaiheita.

Suomalaiset yritykset ja neuvostoliittolaiset ulkomaankauppajärjestöt sopivat vaihdettavista tuotteista ja niiden määrästä valtiollisten sopimusten antamien suuntaviivojen mukaan. Valtiollisella tasolla solmitut niin sanotut runkosopimukset, jotka hahmottelivat ulkomaankaupankäynnin kokonaisuutta, neuvoteltiin suomalaista osapuolta edustavan kauppavaltuuskunnan ja Neuvostoliiton ulkomaankauppaministerin välillä. (Viita 2006:19; Kinnaslampi 2009a: 19—23, 25.) Tätä ennen maiden viranomaiset olivat kartoittaneet vienti- ja tuontitarpeita omien maidensa yrityksiltä tai ulkomaankauppajärjestöiltä. Suomessa ulkomaanvientiä koordinoi Ulkoministeriön kauppapoliittinen osasto. Tuontia koordinoi Kauppa- ja teollisuusministeriön kauppaosasto, joka vastasi myös suomalaisten yritysten tuontitarpeen kartoittamisesta. Kaupan tarkoitus oli olla samansuuruista maiden välillä, mutta Suomessa halua vientiin oli huomattavasti enemmän kuin tuontiin yritysten keskuudessa. Viennin edullisuuteen suomalaisyritysten näkökulmasta vaikuttivat muun muassa hintojen muodostus, markkinointikulujen pienuus, suuret toimituserät, pitkät toimitussarjat ja länsimaisten kilpailijoiden vähyys Neuvostoliitossa. Neuvostoliitosta tuotiin lähes ainoastaan raaka-aineita ja erityisesti öljyn osuus tuonnista oli hyvin suurta. Neuvostoliitossa tuotettiin länsimaihin verrattuna huomattavasti vähemmän korkeamman jalostusasteen tuotteita. Yleisesti ottaen neuvostoliittolaista tuotantoa vaivasi heikko laatu, niin tuotantokoneiden kuin kulutustuotteiden osalta. Vapo oli valtiollisella tasolla hyvä tapa tasoittaa bilateraalista kauppaa, sillä yritys toi maahan Neuvostoliitosta turvetuotantokoneita. (Kinnaslampi 2009a:24—26; Viita 2006: 38—39, 42—43; Nove 1980: 271—272, 275—276).

Kun tätä bilateraali-pakettia kasattiin niin valtiovaltakin Suomessakin näki että ottakaa nyt ne [turvetuotantokoneet] niin saadaan tää paketti kasaan. Kun aina sinne vienti oli helppoa, sinne oli kamaa vaikka kuinka paljon sinne sais. Mutta sieltä tuonti oli kauhean vaikeaa, tietysti energia oli yks semmonen mutta mitään muuta ei oikeen paljon ollu. Nää turvekoneet nähtiin mielellään että ottakaa niitä. Se oli aikamoinen taistelu Suomessakin että päästiin irti niistä. Tietysti kun yhtiö alko, niin ei ollut enää semmosia. Mutta kyllä se loppu jo ennen sitä, oisko se kasikaks vuonna ehkä. Me saatiin se päättymään, mutta se kyllä oli tuskallista.(H1)

Bilateraalisen kaupan lisäksi vapolaisten työmatkoihin liittyivät tieteellis-teknillinen toiminta Neuvostoliitossa. Vuonna 1974 perustettiin turveteollinen työryhmä tieteellis-teknillisen yhteistoimintakomitean yhteyteen. Matkojen tarkoituksena oli työryhmään liittyvien virallisten asiakirjojen muodostaminen vuosikokouksia varten. Näiden matkojen yhteydessä

saatettiin järjestää tutustumismatkoja Neuvostoliiton turveteollisuuden toimintatapoihin ja -ympäristöön. Tutustumismatkoja tehtiin muulloinkin, muun muassa laitekoulutustarkoituksessa. Lisäksi maiden välillä oli tutkimusprojekteja, jotka muun muassa liittyivät turpeen kemiallisiin ominaisuuksiin. H2 oli usein mukana tutkimusprojektien toiminnassa. Matkoilla laadittiin myös konetoimitussopimuksia. Neuvostoliittolaiset matkustivat Suomeen noin kerran vuodessa. Vastaanottava taho järjesti vierailevalle osapuolelle majoituksen, ruoan ja käyttörahaa omassa maassaan. (H1; H2; H3.)

Neuvostoliittolaisten matkat Suomessa kohdistuivat lähinnä Vapon pääkonttoriin Jyväskylässä, ja vapolaisten matkat Neuvostoliittoon tehtiin usein Moskovan tai Pietarin kautta junalla tai lentämällä. Matkojen aikana pidettiin luentoja, kokouksia ja kierrettiin tutustumassa työmaihin. Lisäksi saatettiin järjestää koulutusta liittyen neuvostoliittolaisten turvetuotantokoneiden käyttöön. Vapolaisten mukaan vapaa-aikaa oli hyvin paljon ja ajoittain vapolaiset tutustuivat itsenäisesti kaupunkien nähtävyyksiin. Useimpina iltoina järjestettiin epämuodollista ohjelmaa, joissa runsas alkoholinkäyttö oli hyvin yleistä. Alkoholinkulutus saattoi alkaa usein jo tätä ennen, sillä ruokailujenkin yhteydessä tarjottiin vodkaa erityisesti Neuvostoliittoon kohdistuneilla matkoilla. (H1; H3.)

Vapolaiset ovat työtehtäviensä johdosta olleet vuorovaikutuksessa myös neuvostoliittolaisten kanssa matkojen ulkopuolella. Jyväskylässä toimi Koneisto Oy vuodesta 1964 Neuvostoliiton hajoamiseen asti. Yritys perustettiin hoitamaan koneiden ja laitteiden tuontia Neuvostoliitosta ja opastamaan laitteiston käytössä sekä huoltamisessa Suomessa. Firmassa oli töissä muutamia suomenkielentaitoisia ihmisiä kuten virolainen Arvo Luberg ja suomea myöhemmin opetellut Valeri Jurijev. Lisäksi H5 toimi uransa alussa ajoittain tulkkina työmailla. Koneiston työntekijät puhuivat pääsääntöisesti venäjää ja H5:ttä lukuunottamatta kukaan Vapossa ei puhunut kieltä sujuvasti. Alkuvaiheessa turvetuotantokoneiden käyttöohjeet olivat saatavilla vain venäjäksi. H5 toimi aluksi työmailla tulkkina neuvostoliittolaisten asennusryhmien ja suomalaisten Vapon työntekijöiden välillä. (Kinnaslampi 2009b: 193, 194; H4.)

4. Teorettinen tausta

Muistitieto

Pro gradussani tarkastelen vapolaisten haastatteluja tiedonantoina heidän ammatilliseen ja osittain yksityiseenkin elämäänsä. Tarkastelen kertomuksia kulttuurikompetenssin komponenttien kautta, koska mielestäni tällainen tarkastelutapa mahdollistaa haastatteluiden vuorovaikutukseen liittyvien aineksien tutkimisen. Mielestäni informanttini välittävät kertomuksissaan isäntämaan kulttuurin viestintäkompetenssia. Aineistoni on luonteeltaan muistitietoa "etnologiassa [on] käytetty termiä *muistitieto* yleisesti kuvaamaan muistetun aineksen erikoisluonnetta: tietoa, joka on muistettua, muistinvaraista ja jonka sellaisenaan voidaan käsittää sisältävän elämää ja maailmaa kuvaavia tiedonantoja" (Korkiakangas 2006: 124.)

Muistitieto on käsitteenä tämän gradun kohdalla, ja yleisestikin, monimerkityksinen. Muistitieto ei pelkästään viittaa aineistojen muistinvaraisuuteen vaan myös aineistojen tulkitsemistapoihin ja tutkimustuloksiin. Aluksi on otettava huomioon keräämäni aineiston kontekstuaalisuus. Aineistoni ei koostu kirjallisista lähteistä vaan tilanteista, joihin vaikuttavat haastattelijan sekä haastateltavan vuorovaikutus ja etteivät haastattelut välttämättä paljasta kokonaan haastateltavien tietoja aiheista. Saattaa olla asioita, joista haastateltavat eivät halua puhua. Pro graduni ei anna yksiselitteistä näkemystä siitä, miten asiat ovat todellisuudessa tapahtuneet. Tapahtuneen vuorovaikutuksen analysoimiseksi tarvittaisiin haastatteluiden lisäksi videomateriaalia ja luultavasti muidenkin tutkijoiden analyysia kerätystä materiaalista. Toisaalta haastattelut antavat vastauksia muunlaisiin kysymyksiin. Yksi kerätyn tiedon subjektiivisen laadun eduista on sen antama mahdollisuus hahmottaa enemmän tapahtumien merkitystä kuin niiden kulkua (Korkiakangas 2006: 124; Portelli 2006: 49-56). Juuri merkitysten hakeminen toisten ihmisten kokemuksista edellyttää tietynlaista analyttistä valmiutta ymmärtää muistitiedon lainalaisuuksia ja sisällöllisiä merkityksiä (Korkiakangas 2006: 124).

gas 2006: 124).

Muistitietoon liittyy subjektiivisen luonteensa lisäksi yhteisöllisiä, kollektiivisia ja sosiaalisia tekijöitä. Yksilöllisellä ajattelulla on usein jaettu perusta. Instituutiot ja yhteisöt vaikuttavat usein siihen mitä yksilöt muistelevat. Muistelu on yksilöllistä, mutta instituutiosta välitettävä tieto on usein yhteisöllisesti säädeltyä. Muistitieto on kertojan elämään ja menneisyyteen liittyvää ja kertoo hänen suhteestaan niihin, mutta muistelun kohteina ovat usein yhteisöllisesti koettuja ja muisteltuja tapahtumia. (Makkonen 2006: 246-248.)

Epistemologia on filosofian osa-alue, joka tutkii tiedon käsitettä, sen saavuttamisen mahdollisuutta sekä kerätyn tiedon luotettavuutta ja varmuutta. Outi Fingerroos ja Riina Haanpää (ks. Fingerroos & Haanpää 2006: 37) ovat kehittäneet filosofi Jürgen Habermasin eri tiedonintressien luokitteluista oman muistitietotutkimuksen epistemologisen kolmikenttensä. Tutkimuksissa käytetyt metodit pohjaavat tutkijoiden olettamuksiin kerätyn tiedon luonteesta ja siten myös vastaavat tutkijoiden tutkimusintresseihin. Fingerroosin ja Haanpään kolmikenttä koostuu seuraavista tekijöistä: selittävä, emansipatorinen ja ymmärtävä tutkimus. Selittävä tutkimus näkee muistitiedon historian kirjoitusta elävöittäväksi tai täydentäväksi lähteenä. Emansipatorinen tutkimus pyrkii kuvaamaan mennyttä kriittisesti. Usein on hyvin vaikeaa erottaa emansipatorinen ja ymmärtävä tutkimus toisistaan. Suurimpana yksittäisenä erottavana tekijänä voidaan pitää emansipatoristen tutkimusten usein peittelemätön tarve kommentoida poliittisia olosuhteita ja tarkastella kriittisesti yhteiskunnallisia valtasuhteita. Usein tutkijan itse täytyy tuoda esille tutkimukseen liittyvä poliittisuus tai positionaalisuus. Ymmärtävä tutkimus pyrkii menneisyyttä koskevan tiedon, muistitiedon, tulkintaan. Tällöin muistitieto on tutkimuksen kohde. Omassa työssäni on elementtejä näistä kaikista tutkimuksista. Selittävän tiedonintressin mukaisesti minunkin työni voi katsoa antavan historialta täydentävän kuvan tapahtumista. Kokouksista ja matkoista on virallisia dokumentteja, mutta haastatteluni värittävät tätä kuvaa yksittäisten yksilöiden muistikuvien muodossa. Tutkimuksessa emansipatorista tiedonintressiä edustaa haastattelujen epävirallinen, virallisista lähteistä kuten aiemmin mainituista virallisista dokumenteista poikkeava kuva. Eräs suurimmista eroavaisuuksista on se, että haastateltavani puhuvat avoimesti runsaasta al-

koholinkäytöstä, jota ei useimmissa virallisissa dokumenteissa mainita. Tarkoitukseni on rakentaa kuvaus haastateltavieni kokemuksista ja siitä tulkinnasta, mikä heille syntyi neuvostoliittolaisista ja neuvostoliittolaisten kanssa viestimisestä. Tulkinnallisuus onkin keskeistä ymmärtävässä muistitietotutkimuksessa. Lopputuloksena ei ole aukoton menneisyyden kuva vaan subjektiivinen neuvottelutulos ja tulkinta. Tavoitteena on tuoda esille ihmisten omia tulkintoja menneisyydestään. Ymmärtävän muistitietotutkimuksen pohjalla on hermeneuttinen traditio, jonka mukaisesti itsekin lähestyn tutkimaani (ks. Fingerroos & Haanpää 2006: 36—40.)

Hermeneutiikka

Hermeneutiikka pohjautuu etymologisesti kreikan sanaan "hermeneuo", joka tarkoittaa julistamista, sanomista ja kääntämistä. Ensimmäisinä kääntämisen ja sanomisen kohteina ovat olleet antiikin Kreikan uskonnolliset tekstit. Antiikin Kreikassa huomattiin, että osa Homeroksen pyhistä teksteistä oli ristiriidassa tuon ajan tieteen tuloksien kanssa ja joidenkin sanojen merkityksestä ei ollut varmaa tietoa. Tämän vuoksi kehitettiin grammaattinen tulkinta, jonka tarkoituksena oli auttaa lukijaa ymmärtämään vaikeita sanoja, sekä allegorinen tulkinta, joka mahdollisti jumalia koskevan tiedon ja tieteen tuloksien yhteensovittamisen. Kreikkalaisten vaikutus välittyi Euroopassa kristillisten hermeneutikkojen myötä muihin tieteisiin. Myös kristilliset hermeneutikot tulkitsivat Raamatun sanatarkkojen merkitysten lisäksi kätkeytyjä merkityksiä, joiden ymmärtäminen edellytti kirjoitusten "maailmanjärjestyksen" tai "mystisten merkitysten" tulkintaa. Hermeneutiikka levisi muihin tieteisiin, mutta teologinen hermeneutiikka pysyi pitkään dominoivana suuntauksena. (Kusch 1986 13—15.)

Filosofit Gary Shapiro ja Alan Sica toteavat, että hermeneutiikka filosofiassa on enemmänkin liike kuin tiukka koulukunta, joka tutkii tiettyjä aiheita. Hermeneutiikka on keskittynyt syvän ymmärryksen saavuttamiseen, mutta ei anna tiukkaa dogmaa tulkita ilmiöitä. Filosofi Hans-Georg Gadamer onkin määritellyt hermeneutiikan filosofisena toimintana, jonka tarkoitus on ymmärtää jotain, joka on etäällä tutkijasta kulttuurisesti tai ajallisesti, tai joka on

ideologian tai virheellisen tietoisuuden vääristämää (Shapiro & Sica 1984: 3–4.) Gadamerin näkemystä hermeneutiikasta voisi luonnehtia hyvin fatalistiseksi. Hänen mielestään ymmärtäminen on sidottu historiaan ja traditioon. Historiallisuus näkyy myös hänen käsityksessään taiteen totuudesta. Gadamerin mielestä taideteoksen voi yhtäältä ymmärtää pelkänä taideteoksena tai taiteen totuutena, jälkimmäisessä tulee esille teoksen yhteys elämään ja teoksen historiallinen konteksti. Tämä totuus ei ole olemassa yhdessä oikeassa tulkinnassa taideteoksesta, vaan taideteoksen todellisuus konkretisoituu joka esityskerran yhteydessä. Sama todellisuuden konkretisoituminen toistuu esitettävän taiteen lisäksi kirjallisuudessa. Gadamerin mukaan jokainen kirjan uudelleenluenta tulisi ymmärtää omana erillisenä tapahtumanaan. Taideteokset eivät ole siis redusoitavissa yhteen ainoaan, niin sanottu puhtaaseen teokseen. Tulkinnat muodostavat ketjun, jossa aina uudet tulkinnat pohjautuvat aikaisemmille. Tämän näkemyksen mukaan uudet tulkinnat pohjautuvat aiempiin ja lisäksi uusia verrataan aina vanhempiin tulkintoihin. Yksilönä tulkitsija on aina sidonnainen omaan historiaansa. Sidonnaisuus näkyy myös kiinnostuksemme kohteissa. Niihin vaikuttavat vaikutushistoria, jonka kautta valikoituu se, mitkä kysymykset ja minkälaiset vastaukset kiinnostavat meitä minäkin aikana. Tradition tärkein voimavara ihmisille on kuitenkin se voimavara, jonka traditio antaa yksilöille identiteetin rakennusmateriaalina. Lisäksi historiallisuus mahdollistaa ylipäätään ymmärtämisen, koska ilman yhteistä inhimillistä traditiota asiat eivät olisi ymmärrettävissä. (Kusch 1986: 104–109.)

Ymmärtämisen metaforana Gadamer käyttää horisonttien yhteensulautumista. Tradition antama tulkinnallinen liikkumavara ja sen mahdolliset rajat näkyvät horisonttina. Ennakkoluulo on tieto, joka on tradition myötä saatua ennakkotietoa ilmiöistä. Auktoriteetti on traditiossa keskeisenä pidetty asia tai teksti, johon yksittäistä tulkintaa verrataan. Horisontti on kyllästetty tradition ennakkoluuloilla ja auktoriteeteilla. Ennakkoluulot ja auktoriteetit ovat ainoat tiedot ilmiöstä ennen asian ymmärtämistä. Niistä voi kuitenkin edetä uusiin tulkintoihin, koska traditiota voi tehdä uusiksi, sillä se säilyy tai muuttuu ihmisten tekojen kautta. Gadamerin mielestä ei kuitenkaan tule yksipuolisesti luopua auktoriteeteista tai hyväksyä kaikkia auktoriteetteja, vaan ne tulee asettaa koetukselle. Auktoriteeteista voi luopua tai pidättäytyä, ja tulkita traditiota uudella tavalla. Yhteensulautumisessa tulkitsijan ja tulkitta-

van horisontit kohtaavat ja sulautuvat toisiinsa. (Kusch 1986: 108—115.)

Gadamerin mielestä kaikki tulkinnat ovat ”oikein ymmärtämistä”, mutta niissä tulisi pyrkiä antiikin kreikkalaisten filosofien hahmottelemaan dialektiseen prosessiin. Monologisessa prosessissa horisontit sulautuvat, mutta tavalla, jossa tulkitsija ei aseta oman traditionsa tuomia ennakkoluuloja tai tulkittavan arvostelmia koetukselle, vaan sulauttaa tulkittavan täysin oman traditionsa tai tulkittavan näkökulman mukaisesti. Dialogissa molempien osapuolten ennakkoluulot joutuvat koetukselle ja rakennetaan ymmärtämiselle yhteinen pohja. (Kusch 1986: 114 ; Gadamer 1984: 63—64.)

It is the function of the dialogue in saying or stating something a challenging relation with the other evolves, a response is provoked, and the response provides the interpretation of the other's interpretation... In any form of dialogue we are building up. We are building up a common language that at the end of the dialogue we will have some common ground. (Gadamer 1984: 63.)

Gadamer ei halunnut luoda tarkempaa metodologia hermeneuttiseen ymmärtämiseen. Metodi johtaisi hänen näkemyksensä mukaan siihen sisältyvän perspektiivin peittelyyn. Lisäksi metodi muuttaisi tai objektifioisi tutkimuskohdetta. Esimerkkinä hän käyttää rakkausrunoa. Useimpien tulkintojen tarkoituksena ei ole tieteellisesti osoittaa, että tietty runo kuuluu rakkausrunojen alalajiin. Tätä pidettäisiin yleisesti ottaen epäonnistumisena, sillä tällaisessa tutkimuksessa ei kerrotaisi mitään runon ainutlaatuisesta yhteydestä rakkausrunojen lajiin. (Kusch 1986: 115—116; Gadamer 1984: 64.)

The intention is to understand this love poem, on its own and it's unique relation to the common structure of love poems. (Gadamer 1984: 64)

Olen käyttänyt aineiston ulkopuolella kehitettyjä kulttuurikompetenssin komponentteja aineistoni analysointiin. Päällisin puolin tämän voisi katsoa suoraan johtavan tilanteeseen, josta Gadamer varoittaa eli metodiseen tutkimukseen. Pahimmillaan tällöin ei tapahdu todellista dialogia tutkittavan kanssa, koska tutkija luokittelee aineistonsa suoraan omasta näkökulmastaan. Mielestäni tämä ei pidä tämän tutkimuksen puitteissa paikkaansa, sillä kulttuurikompetenssin komponenttien yhdistäminen kertomuksien aineksiin ei ole erityisen

yksiselitteistä. Pidän todennäköisenä, että kertomusten ainekset ja yhdistetyt komponentit olisivat olleet toiset, jos toinen henkilö olisi tehnyt tämän opinnäytetyön. Useimmissa tapauksissa myös ainekset olisi saattanut liittää useampiin komponentteihin. Tätä osaltaan tukee Kimin (2001: 117) luonnehdinta komponenteista, joissa hän painottaa, että komponentit ovat keskenään samanaikaisessa käytössä. Pohdinkin aluksi, että olisin liittänyt samoja tarinoiden kohtia eri komponentteihin. Päädyin esittämistapaan, jossa olen liittänyt lainaukset ainoastaan yhteen kohtaan. Olen tehnyt tämän tutkimuksen helpomman luettavuuden takia.

5. Keskeiset käsitteet

Olen käyttänyt aineistoni analyysissä kulttuurienvälisen viestinnän Young-Yun Kimin määrittelemää isäntämaan kulttuurin viestinnän kompetenssista. Olen kääntänyt tutkimuksessa käytetyt käsitteet suurimmalta osin itse, koska en ole löytänyt suomenkielistä tutkimusta, jossa olisi käännetty Kimin teoksen käsitteet. Joitakin suomenkielisiä vastineita on löytänyt, mutta en ole viitannut tai käyttänyt kaikki niistä gradussani, koska vastineet ovat useissa tapauksissa merkityksiltään poikenneet Kimin määritelmistä. Esitän aina oman käännökseni yhteydessä englanninkielisen sanan alkuperäisessä muodossaan. Lisäksi olen itse translitteroinut venäjänkieliset sanat latinalaisille kirjaimille.

Kulttuuri käsitteenä

Kulttuurin käsitteelle on olemassa eri määritelmiä. Arkikielessä kulttuurilla lähtökohtaisesti tarkoitetaan korkeakulttuuria, esimerkiksi länsimaista taidetta ja tiedettä. Tämän lisäksi mediassa, ja erityisesti mainostajien toimesta, kulttuuriin sanana on voinut liittää hyvin erityyppisiin ilmiöihin, kuten skeittaus- tai kyläkoulukulttuuriin (Knuutila 1994: 14). Tällöin on haluttu painottaa eri ilmiöiden kokoavaa kollektiivista voimaa. Tällaisen kielen käytön ongelmallinen piirre on, että kulttuuri käsitteenä menettää selkeyttään ja informatiivisuuttaan. Perinteisen antropologisen näkökulman mukaan kulttuuri on piirre, joka erottaa meidät eläimistä. Kulttuuristen erojen perusteella on voitu erotella ihmisiä eri ryhmiin. Kulttuurin määrittelemisen on tärkeätä myös tälle tutkimukselle, koska tutkimuksen asetelma ja sisältö ovat riippuvaisia siitä. (Sintonen 1999: 13.)

Kulttuurienvälisen viestinnän tutkijan Liisa Salo-Leen mukaan ”päivittäiset toiminnat tavat ja tottumukset, jotka tekevät tietystä ryhmästä ainutlaatuisen ja antavat sille oman identiteetin ovat kulttuurien välisen viestinnän tutkijaa kiinnostavaa kulttuuria” (Salo-Lee 1995: 5). Kulttuurin voidaan katsoa olevan yhtä kuin kommunikaatio sekä sen kirjoitetut ja kirjoitta-

mattomat säännöt (Salo-Lee 1995: 5.) Toisella kulttuurienvälisen viestinnän tutkijalla Young Yun Kimillä on samanlainen näkemys. Hänen mukaansa kulttuurit poikkeavat toisistaan kielellisen ja ruumiillisen viestinnän tavoissa ja käsitteiden kuten ajan ja tilan hahmottamisessa. Yksittäiset kulttuurin edustajat oppivat perheensä tai merkityksellisten toisten [significant others] kautta lapsuudessa kulttuurisesta ympäristöstään. Tämä tieto yhdistää kulttuurien jäsenien tapaa tulkita ja sisällyttää merkityksiä todellisuudesta. Kulttuurin voi käsittää tarkoittavan myös yhteisön järjestäytymistapana ja kulttuuriin kuulumisen myötä jokainen löytää paikkansa yhteisössä. (Kim 2001: 46-48.)

It is a culture that programs a society's members to interpret verbal and nonverbal messages by defining what is real, what is true, what is right, what is beautiful and what is good. Culture conditions individuals to certain patterns of thinking, feeling and behaving in varied social transactions. (Kim 2001: 47)

Tällainen määritelmä on mielestäni hyvin lähellä kognitiivisen antropologian tai etnotieteilijöiden määritelmää kulttuurista. Tämän näkemyksen mukaan ”jokaisella kulttuurilla on oma integroitunut käsitteiden, arvojen ja symbolien järjestelmä, joka välittyy kulttuurin siirrossa (enkulturaatio- ja sosiaalistumistapahtumassa) tuleville polville ja edustaa kulttuurin kaiken jatkuvinta ja stabiileinta ydintä” (Sarmela 1984: 65). Kognitiivisen antropologian ja etnotieteilijöiden tutkimuksissa kulttuuria tutkittiin aluksi ennen kaikkea kielen kautta, joka näkyi myös teoreettisiin lähtökohtiin vaikuttaneissa henkilöissä. Näitä henkilöitä olivat esimerkiksi kielitieteilijät kuten Edward Sapir⁴, Kenneth Whorfin, Kenneth Pike ja antropologeista Frans Boas. Kulttuuria pyrittiin tutkimaan sen omilla kielellisillä käsiteluokitteluilla. Myöhemmin tutkimus laajeni myös kulttuuristen symbolien tulkitsemiseen. Kulttuuri nähtiin kommunikaatiojärjestelmänä, jonka pelkästään natiivit ymmärtävät. Tämä johtii tutkijan position määrittelemiseen siten, että hänen tehtävänsä ei ollut tulkita vaan välittää kulttuurinkokijoiden omia määritelmiä. Liikettä kohtaan on esitetty kritiikkiä esimerkiksi siitä, miten kulttuurissa tapahtuvia muutoksia kyetään kuvailemaan tai kuinka toisen kulttuurin piirteet ovat käännettävissä toisen kulttuurin kielelle. Lisäksi on arvosteltu ajattoman kulttuuriraiineksen kuvaamista erityisesti nopeasti muuttuvassa, urbaanissa maailmassa. Kulttuuri-

⁴ Kim viittaa myös Sapiriin omassa kulttuurin määrittelyssään (2001: 46).

käsityksen voidaan helposti nähdä johtavan tilanteeseen, jossa maailma on täynnä toisistaan poikkeavia kulttuureja ja alakulttuureja. (Sarmela 1984: 41—42, 66—67; Söderholm 1994: 123.) Omaan näkemykseeni kulttuurista ja tutkijan tehtävistä ovat vaikuttaneet Clifford Geertzin kirjoitukset. Tukeutuen Max Weberiin hän esittää, että kulttuuri on kuin merkitysten hämähäkinverkko, jonka ihmiset ovat luoneet. Tulkinta kommunikaatiossa ei ole aina yksiselitteistä. Silmänisku on vaikeasti tulkittava tapahtuma, sillä se saattaa olla tahaton ruumiillinen toiminto, salaliittolaisen viesti tai satiirinen kommentti. Kommunikaation tai sen puutteen onnistuminen riippuu tulkitsijasta. Geertz onkin kritisoinut kognitiivisen antropologian edustajia. Hänen mielestä vaikka kulttuuri on julkista, kulttuuria ei voi havainnoida ja ymmärtää ulkoisten piirteiden kautta. Tutkijoiden tehtävänä ei ole hahmottaa tiettyjä käyttäytymiskaavoja, joita toisesta kulttuurista tulevat ihmiset voisivat käyttää natiivien imitoimiseen. Tutkijan pääkohteena tulisi olla kulttuurisymbolien merkitykset, niiden ymmärtäminen, kääntäminen ja merkitysten koodien purkaminen. Kulttuurien ymmärtämiseksi tulee esitellä kulttuurin piirteet niille oikeissa konteksteissa. (Geertz 1973: 5-11; Söderholm 1994: 136)

Seuraavaksi esittelen Salo-Leen ja Kimin kulttuurinäkemyksestä rakennetun kulttuurisen adaptaation ja siihen pohjautuvan kulttuurikompetenssin. Vaikka määritelmä kulttuurista saattaisi pohjautua hyvin toisenlaiselle käsitykselle omastani, mielestäni kulttuurisen adaptaation ja kulttuurikompetenssin käsitteitä voi käyttää eri konteksteissa. Lisäksi kulttuurikäsitteet ovat osittain yhteen sovitettavissa, koska Kimin kulttuurikäsitteet ei käsittele niinkään kulttuurin tutkimuksen metodologioita tai kulttuurin kuvaamisen tapoja. Kim ja Salo-Lee kuvaavat prosesseja, joilla opimme enkulturaation ja sosialisointin kautta kulttuurisia piirteitä. Itsekin pidän todennäköisenä, että tällaista kulttuurista oppimista tapahtuu ja pidän sitä osaltaan edellytyksenä sille, että ihmiset voisivat kuulua johonkin kulttuuriin. Toisaalta mielestäni Kimin ja Salo-Leen kulttuurimääritelmät osaltaan essentialisoivat kulttuuria, jos kulttuurien kuvauksissa pidättäytyään ”oikeisiin” ja ”vääriin” tapoihin tulkita, viestiä ja tuntoa. Mielestäni kulttuurien jäsenien kesken ei ole yksiselitteisiä käsityksiä siitä, mikä on kulloinkin oikeata ja väärää. Mielestäni usein on olemassa monia kilpailevia tulkinnallisia kaavoja olemassa kunkin kulttuurin edustajien keskuudessa. Tässä tutkimuksessa vapolais-

ten kulttuurihuomiot ovat tuotettuja merkityksiä ja neuvottelutuloksia heidän tarinoissaan, eivät sinänsä ikaikaisia totuuksia olemassa olevaan ”suomalaiseen” tai olemassa olleeseen ”neuvostoliittolaiseen” kulttuuriin.

Kulttuurinen adaptaatio ja sosiaalinen kommunikaatio

Kulttuurinen adaptaatio [cultural adaption] tarkoittaa sopeutumista eri kulttuuriympäristöihin. Sopeutuminen on pääsääntöisesti sopeutujan sisäistä toimintaa. Ihminen oppii kommunikaation kautta ympäristöstään kulttuurisia piirteitä, jotka hän mukauttaa oman kommunikaationsa lisäksi tapaansa hahmottaa maailmaa. Ensimmäisen kerran yksilö sopeutuu kulttuuriseen ympäristöönsä lapsuudessaan. Kulttuurista adaptaatiota on lähinnä kahdenlaista: lapsuudessa tapahtuvaa enkulturaatiota [enculturation], joka viittaa lapsen akkulturaatioon kasvatusympäristönsä kulttuuriin ja kulttuurien ylittävää adaptaatiota [cross cultural adaptation], joka on sopeutumista enkulturaation ulkopuoliseen kulttuuriin. Kimin mielestä kulttuurin voidaan sanoa ohjelmoivan jäseniään enkulturaatio-prosessin kautta. Prosessi antaa jokaiselle kulttuurin yksilölle kyvyn ymmärtää kunkin ryhmän psyykettä tai alitietoisuutta. Enkulturaation myötä yksilölle kehittyy maailmankuva ja identiteetti, jota ei yleensä koetella tai joka on tiedostamatonta omassa kulttuuripiirissä. (Kim 2001: 46–47; Halinoja 1994: 124.)

Toinen kulttuurisen adaptaation muoto eli kulttuurien ylittävä adaptaatio tapahtuu ylitettäessä kulttuurisen ympäristön rajat ja siirryttäessä toiseen kulttuuriseen ympäristöön. Tällöin usein yksilön identiteetti ja maailmankatsomuksen eroavuus kohdekulttuurin [host culture] samaisista saattavat muuttua havaittaviksi ominaisuuksiksi. Kimin mukaan kulttuurien ylittävä adaptaatio on mahdollista, jos kolme rajaehtoa täyttyy. Ensimmäisenä sopeutujan on täytynyt sosialisoitua⁵ aiemmin johonkin kulttuuriin (tai alakulttuuriin) ja siirtyä toiseen, tuntemattomaan kulttuuriin. Toiseksi yksilön tulee olla vähintään jollain tavalla riippuvainen toisesta kulttuurista toteuttaakseen henkilökohtaisia ja sosiaalisia tarpeitaan. Kolmanneksi

⁵ Sosialisaaion voi käsittää tässä yhteydessä enkulturaation synonyymiksi. (Kim 2001: 47).

yksilön tulee olla vähintään jollain tapaa ensikäden kommunikaatiossa ympäristönsä kanssa. (Kim 2001: 34, 50.)

Yksilöt tekevät uudessa ympäristössä tulkintoja kulttuurisista eroista ja lisäävät käytökseen-
sä sekä ajatteluunsa tarkkailtavasta kohteesta piirteitä kuten arkipäivän käytäntöjä ja kult-
tuurisidonnaisia arvokysymyksiä. Tätä kutsutaan akkulturaatioksi [acculturation]. Aina kui-
tenkaan piirteitä ei voi pelkästään lisätä, vaan ne syrjäyttävät entisestä kulttuurista opittuja
piirteitä. Tätä kutsutaan deakulturaatioksi [deculturation]. Deakulturaation ja akkulturaation
lisääntyessä yksilö assimiloituu [assimilation] yhteisöön. Assimilaatio on korkein teoreetti-
sesti saavutettavissa oleva deakulturaation ja akkulturaation summa kohdekulttuurissa. Liike
kohti assimilaatiota on useimmille maahanmuuttajille koko elämän kestävä. Tämä prosessi
saattaa koskea samaisessa kulttuurissa enkulturaation läpikäyneitäkin ihmisiä. (Kim 2001:
50—52.)

Sosiaalinen kommunikaatio [social communication] viittaa kahdenkeskiseen tai useamman
henkilön väliseen viestien vaihtoon, jossa voi oppia vertailemaan omia kommunikointitapoja
toisiin. Kulttuurisessa adaptaatiossa tärkeässä osassa erityisesti maahanmuuttajilla ovat
yksilön etnisen taustan jakavat henkilöt ja uudessa ympäristössä solmitut kontaktit natiivien
kanssa. Uudessa kulttuurisessa ympäristössä sosiaaliseen elämään osallistuminen tapahtuu
lähinnä henkilökohtaisten tuttavuuksien ja massakommunikaation [mass communication]
kautta. Massakommunikaatiota ovat paikat, joissa natiivien kulttuuri välitetään tai säilyte-
tään kuten ravintolat, koulut tai kirkot sekä tiedotusvälineet kuten radio, televisio ja lehdet.
(Kim 2001: 121—122.)

Tämä kulttuurinen oppimisprosessi ja oman identiteetin muutos on psykologisesti stressiä
aiheuttava kokemus ja luultavasti jossain vaiheessa yksilö kokee kulttuurishokin adaptaation
seurauksena. Varsinkin adaptaation alkuvaiheessa yksilö saattaa kokea itsensä juurettomak-
si uudessa ympäristössään. Uudessa ympäristössä vanhat kulttuuriset käyttäytymismallit ja
entinen identiteetti saattavat olla ristiriidassa ympäristön kanssa. Ennen kaikkea deakulturaa-
tion ja oman maailmankatsomuksen sekä identiteetin muutos ovat tekijöitä, jotka saattavat

johtaa kulttuurishokkiin. (Kim 2001: 50—51.) Kulttuurishokki usein tapahtuu noin puoli vuotta uuteen ympäristöön siirtymisen jälkeen, mutta shokki saattaa ilmetä aiemminkin esimerkiksi työ- tai asumisolosuhteiden huomattavasti totuttua alemman hygieniatason takia (Halinoja 1994: 121).

Aineiston perusteella matkat Neuvostoliittoon ovat olleet pääsääntöisiä neuvostoliittolaisen sosiaalisen kommunikaation ja kulttuurisen adaptaation oppimiskokemuksia. Vapolaisilla on myös Suomessa ollut tilanteita, joissa he ovat olleet vuorovaikutuksessa neuvostoliittolaisien kanssa, mutta aineiston perusteella kommunikoinnissa ei ole tarvittu yhtä suurta viestinnällistä kompetenssia kuin Neuvostoliitossa toimiessa. Mielestäni *kulttuurinen adaptatio*-kappaleessa antamani kuvaus psykologisesta stressistä ja ympäristön paineista vastaanottaa uusi identiteetti uudessa kulttuurissa eivät ole päteet samalla tavalla vapolaisiin kuin vaikka pysyvästi Neuvostoliittoon muuttaneisiin ihmisiin. Tämä johtuu mielestäni suurimmalta osalta siksi, että vapolaiset ovat viettäneet lyhyitä aikoja Neuvostoliitossa sekä monilla matkoilla he ovat liikkuneet osana isompaa ryhmää. Ryhmässä liikkuminen ja lyhyt oleskeluaika ovat mielestäni helpottaneet kahdella merkittävällä tavalla vapolaisten toimintaa Neuvostoliitossa. Ensiksi vapolaiset ovat saaneet vertaistukea toisistaan matkojen aikana ja toiseksi isäntäkulttuurin edustajat edellyttävät lyhyen aikaa maassa viipyviltä ulkomaisilta vähäisempää taitoa osata kulttuurista viestintää. Olisi silti mielestäni väärin sanoa, etteivät vapolaiset ole tarvinneet lainkaan isäntämaan kulttuurin viestinnällistä kompetenssia. Tätä tukevat myös Kimin asettamat ehdot kulttuurien ylittävälle adaptaatiolle (ks. Kim 2001: 34, 50). Vapolaiset ovat olleet ainakin jollain tavalla riippuvaisia neuvostoliittolaisista toteutukseen henkilökohtaisia ja sosiaalisia tarpeitaan sekä heillä on vähintään jollain tapaa kokemusta ensikäden kommunikaatiosta ympäristönsä kanssa, vaikka suuri osa kommunikaatiosta on tapahtunut tulkkien välityksellä.

Isäntämaan kulttuurin viestintäkompetenssi

Kulttuurien välistä kompetenssia kertyy yksilölle kulttuurisen adaptaation myötä ja sosiaalisessa kommunikaatiossa toisen kulttuurin edustajien kanssa. Kulttuurienvälinen kompetenssi viittaa ihmisten eritasoisiin kykyihin kommunikoida toisesta kulttuuripiiristä tulevien ihmisten kanssa. Young Yun Kim esittää kommunikaatiokompetenssille kaksi eri määritelmää. Yksi mahdollisista tavoista määritellä kompetenssi on käsittää se onnistuneena tai onnistuneeksi tulkittuna suorituksena vastaanottajan näkökohdasta. Toinen vaihtoehto on käsittää kompetenssi sisäisenä kykynä tai kykyjen ryhmänä kommunikoida. Jälkimmäinen vaihtoehto saa Kimin tuen, koska kommunikaatiosuorituksen tulkinta onnistuneeksi riippuu molempien osapuolten kommunikaatiokompetenssista ja ympäröivistä tekijöistä. (Kim 2001: 72–73.)

Kulttuurienvälinen kompetenssi jakautuu kahteen osa-alueeseen. On olemassa yleiskulttuurista [culture-general] ja kohdekeskeistä kompetenssia [culture-specific competence]. Kohdekeskeinen kompetenssi tarkoittaa kykyä tulkita tietyn kulttuurin tai kulttuuripiirin lingvistisiä ja ei-lingvistisiä koodeja. Yleiskulttuurinen viittaa kykyyn kommunikoida menestyksellisesti riippumatta vuorovaikutuksessa olevien henkilöiden kulttuuritaustasta. Kulttuurienvälisen kompetenssin voi lisäksi jakaa kolmeen komponenttien ryhmään. Komponentit käytännössä vaikuttavat toisiinsa ja niitä käytetään samanaikaisesti viestinnällisissä tilanteissa. Komponentit vaikuttavat yksilön mahdollisuuksiin ja helpottavat osallistumista tapahtumiin toisessa kulttuurissa. Komponenttiryhvät ovat kognitiivinen [cognitive], affektiivinen [affective] ja operationaalinen [operational]. Kukin ryhmä koostuu kolmesta eri komponentista. Kognitiivisten komponenttien kohdalla nämä ovat kommunikaatiojärjestelmien tunteminen [knowledge of communication, rules/codes], kulttuurinen tietämys [cultural understanding] ja kognitiivinen kompleksisuus [cognitive complexity]. Affektiiviset komponentit ovat adaptaatiomotivaatio [adaptation motivation], identiteetin joustavuus [identity flexibility] ja esteettiset arvot [aesthetic/emotional coorientation]. Operationaalisen kompetenssin komponentteja ovat tekninen kompetenssi [technical competence], kekseliäisyys [resourcefulness] ja synkronia [synchrony]. (Kim 2001: 98-99, 117.)

Kognitiivinen kompetenssi

Kognitiivinen kompetenssi viittaa yksilön kykyyn ymmärtää kulttuurisen ympäristön viestejä eri konteksteissa. Kognitiivisen kompetenssiin kuuluu myös yksilön kielitaito. Kielitaito tässä yhteydessä tarkoittaa kuitenkin enemmän kuin kielioppia, se viittaa kykyyn ymmärtää toisen kielen puhujien käyttämiä sävyeroja sekä heidän verbaalista ja non-verbaalista viestintäänsä. Kykyyn sisältyy taito ottaa huomioon ikään, arvoon ja asumiseen liittyvät käyttäytymissäännöt. Tällaista holistista näkemystä oikeasta ja korrektista kulttuurisidonnaisesta viestinnästä kutsutaan *kommunikaatiojärjestelmien tuntemiseksi*. Viestien tulkintaan tarvitaan myös *kulttuurista tietämystä*. Ilman syvällistä tuntemusta kulttuurin historiasta, sen alakulttuureista ja itse kulttuurin sisällöstä on hyvin vaikeata rakentaa natiivien näkökulmasta loogisesti etenevää retoriikkaa. Tämän moninaisen kielellisen ja ei-kielellisen tiedon jäsentäminen vaatii *kognitiivista kompleksisuutta*. Siirryttäessä aiemmin tuntemattomaan kulttuuriseen ympäristöön ihmisille usein muodostuu natiiveista yksinkertaistava kuva. Kokeumuksen myötä vieraiden maiden kulttuurista tämä kuva muuttuu monimuotoisemmaksi, kompleksiseksi. Yksilö huomaa, että kohdekulttuurin ihmiset toimivat eri tilanteissa eri tavalla ja että samanaikaisesti on olemassa monia eri käyttäytymisvaihtoehtoja. Näistä käyttösalleista tulee kuitenkin rakentaa yhtenäinen kuva kohdekulttuurista. (Kim 2001: 100-108.)

Affektiivinen kompetenssi

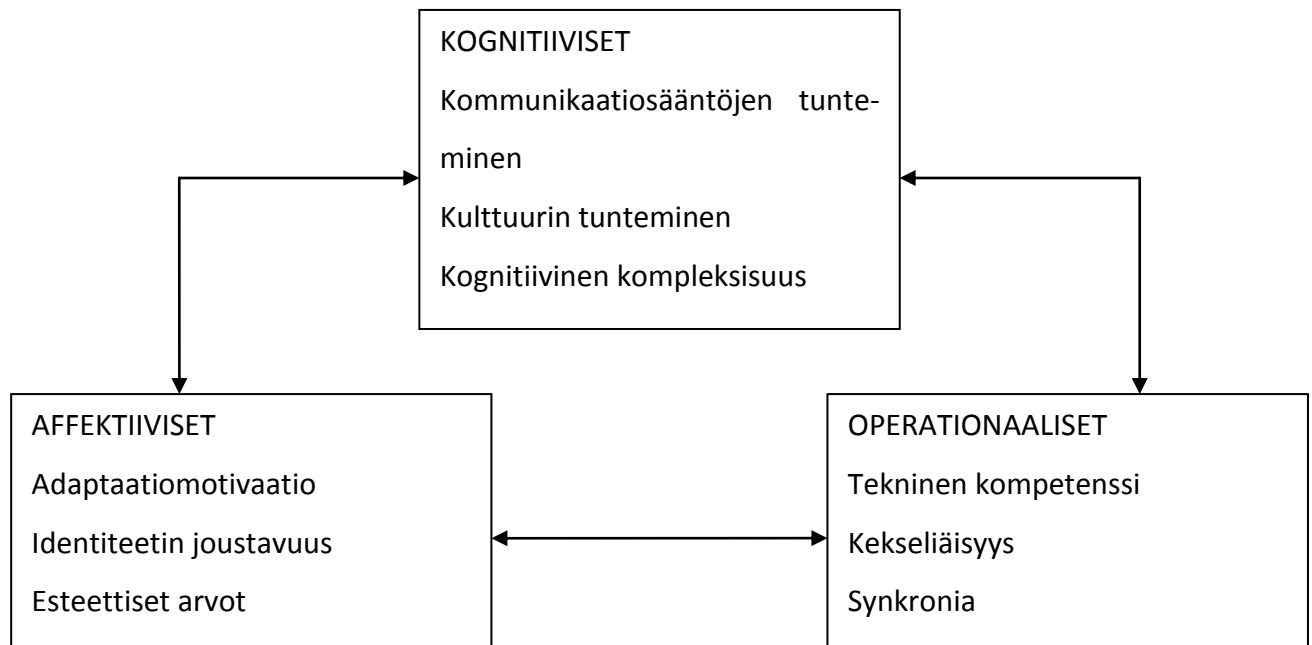
Kognitiivisen alueen kehittyminen on suhteessa affektiiviseen kompetenssiin, joka viittaa yksilön motivaatioon mukautua kulttuuriseen adaptaatioon ja hänen kykynsä toteuttaa omia emotionaalisia tarpeitaan tuon ympäristön puitteissa. Affektiivisen kompetenssin keskiössä on yksilön suhtautuminen omaan kulttuuriinsa ja sopeuduttavaan kohdekulttuuriin. Yksilön *adaptaatiomotivaatio* vieraassa ympäristössä vaikuttaa keskeisesti siihen, kuinka paljon hänelle kertyy ylipäättään kulttuurikompetenssia. Usein lyhyemmän aikaa vieraassa

kulttuurissa viettävät ovat vähemmän motivoituneita muokkautumaan uuteen ympäristöönsä. Adaptaatiossa on keskeistä myös halukkuus omaksua kohdekulttuurissa uusi identiteetti. Tätä kutsutaan *identiteetin joustavuudeksi*. Vahva etninen identiteetti auttaa yksilöä tehokkaammin sopeutumaan ympäristöönsä, solmimaan ystävyysuhteita natiivien kanssa ja mukautumaan uuteen ympäristöön. Jos sopeutuja tuntee, että hänen kulttuurinen identiteettinsä on uhattuna saattaa tällainen tuntemus johtaa oman etnisen ryhmän suosimiseen ja vähäisempään kanssakäymiseen kohdekulttuurin edustajien kanssa. Yksi affektiivinen tekijä on myös halu toteuttaa omia *esteettisiä arvojaan*, jotka tarkoittavat tässä yhteydessä vieraan kulttuurin rituaaleja, kuten urheilulajeja, sekä kulttuurituotteita, kuten musiikkia ja muita taidemuotoja. Usein sopeutujat tukeutuvat oman kulttuurinsa musiikkiin, urheiluun ja huumoriin, koska toisen kulttuurin tuotokset saattavat poiketa omista. Jos he kiintyvät vieraan kulttuurin esteettisiin luomuksiin, se usein auttaa maahanmuuttajien sopeutumisessa ja syvemmän yhteyden löytämisessä natiivien kanssa. (Kim 2001: 108—114.)

Operationaalinen kompetenssi

Affektiiviset ja kognitiiviset komponentit eivät ole sovellettavissa käytäntöön ilman operationaalista kompetenssia. Operationaalinen kompetenssi on kykyä käyttäytyä kulttuurisissa konteksteissa loogisella tavalla. Yksilöt tarvitsevat eri *teknisiä taitoja* arkielämässä selvitäkseen. Taidot ulottuvat työnteosta, kielen puhumiseen ja tiedon hankkimiseen oikeista lähteistä. On todettu, että vaikeudet arkiaskareiden toimittamisessa kuten auton ajamisessa tai veroilmoituksen täytössä ovat aiheuttaneet sopeutujille psykologisia ongelmia. Lisäksi usein vuoropuhelussa esiintyy viestinnällistä *synkroniaa*. Keskustelukumppanit peilaavat tai täydentävät toistensa puhetta eri non-verbaalisilla eleillä. Näiden kirjoittamattomien sääntöjen oppiminen on useimmiten hyvin haastavaa. Operationaaliseen kompetenssiin kuuluu lisäksi kulttuureita erottavien piirteiden käyttäytymismallien sisäistäminen ja niiden kanssa toimiminen. Vuorovaikutuksessa toisesta kulttuuripiiristä tulevien ihmisten kanssa yksilöllä on tehokkaampia ja vähemmän tehokkaampia kommunikointivaihtoehtoja. Kompetenssia tällaisessa tilanteessa osoittaa kyky valita mahdollisimman tehokas käyttäytymismalli, jossa

otetaan huomioon sekä toisen osapuolen että oma kulttuurinen tausta. Tästä käytetään nimitystä *kekseliäisyys*. Mikäli ihmisellä on joustava käsitys itsestään ja identiteetistään kehittynyt kekseliäisyys on mahdollista. (Kim 2001: 114–117.)

Kuvio 1: Isäntämaan kulttuurin viestintäkompetenssin komponenttien keskinäinen vuorovaikutus (Kim: 118).

Kulttuurikompetenssi muisteltuna

Kulttuurikompetenssin käsitteen määrittelyssä tulee ottaa muistitiedon ainutlaatuinen luonne huomioon. Luonteeltaan muistitieto on hyvin subjektiivista ja toisaalta kollektiivista tietoa. Kulttuurikompetenssi sinänsä viittaa ihmisten faktuaaliseen viestinnälliseen taitoon. Tämä tutkimus ei voi osoittaa sitä, minkälainen kompetenssi vapolaisilla *on ollut*. Haastatelluaineisto on luonteeltaan liian subjektiivista tällaiseen lopputulokseen. On luultavaa, että vähintään kaksikymmentä vuotta vanhat tapahtumat ovat saaneet lisäkerroksia ajallisen etäisyyden takia. ”Muistaminen ja muistamisen sisällöt rakentuvat ja muokkautuvat jatkuvasti uudelleen uudellisessa kontekstissa ja uudellisessa ajassa” (Korkiakangas 2006: 123). Muistaminen ei tapahdu tyhjiössä vaan siihen liittyy vuorovaikutukseen, kuten haastateltavan ja haastatellun, ja aikaan liittyviä kontekstuaalisia tekijöitä, kuten halu kommentoida.

toida nykyaikaa. Nykyisissä kertomuksissa Neuvostoliitosta ja neuvostoliittolaisista on su-
lautunut aineksia Neuvostoliiton jälkeisestä ajasta. Usein haastattelussa haastateltavani
ovat käyttäneet näitä jälkimmäisiä nimityksiä ja johdatelleet haastattelujakin nykyiseen Ve-
näjään.

TL: Te kuitenkin matkustelitte Neuvostoliitossa jonkin verran ymmärtääkseni.

*H: No kyllähän mä olen siellä käynyt lukuisia kertoja. Sitten kun se konekauppa loppu niin
kyllähän Vapo perusti yhteisen yrityksenkin tuonne Karjalaan, Karel Vapo⁶, mutta siinä ei
ollut mitään järkeä. (H3)*

Lisäksi omaan tietämykseen lisätään usein kertomuksia, jotka ovat tapahtuneet toisille ihmi-
sille. Tämä liittyy myös toisaalta koetun yhteisölliseen luonteeseen. Vapolaiset ovat yhdessä
työyhteisönä jakaneet tietonsa neuvostoliittolaisista keskenään, jolloin yksilön tietoon on
lisätty myös muilta kuultuja asioita.

*H4 voi tämän vahvistaa vielä paremmin, mutta niillä oli niinkun päällimmäinen motivaatio
päästä ostamaan varaosia Ladoihin ja muihin tämmöisiin kodinkoneisiin, mitä sieltä ei saa-
nu. (H2)*

On myös luultavaa, että jos aineistossa olisi ollut tuolloisten neuvostoliittolaisten yhteys-
henkilöiden haastatteluja, olisi vapolaisten kompetenssista piirtynyt hyvin toisenlainen kuva.
Kuvaa olisi varmasti myös täydentänyt, mikäli olisin voinut havainnoida vapolaisten ja neu-
vostoliittolaisten vuorovaikutusta. Tällöinkin kompetenssin arviointi olisi hyvin vaikeata (Sa-
lo-Lee 2005: 130). Non-verbaalista viestintää voi pitää keskeisenä viestinnän osa-alueena,
mutta aineistossani siihen ei viitata juuri lainkaan (Kim 2001: 102–103). Se on vaikuttanut
myös aineiston analysointiin. Synkronia on operationaalinen komponentti, joka tarkoittaa
kykyä peilata toisten non-verbaalista viestintää. Haastatteluissa ei mainita tämän kaltaisista
asioista. Tästä syystä en ole käyttänyt tätä komponenttia aineiston analysointiin.

*Suulliset lähteet eivät kerro meille mitä ihmiset tekivät, vaan sen, mitä he halusivat tehdä,
mitä he uskoivat tekevänsä ja mitä he jälkikäteen katsovat tehneensä (Portelli 2006: 55).*

⁶ Karel-Vapo perustettiin 1995 (www5).

Portellia mukaillen aineistoni kuvaa enemmän sitä, minkälaisia kulttuurisia huomiontekijöitä ja vieraassa kulttuurissa toimijoita vapolaiset ovat olleet, kuin miten asiat ovat tapahtuneet ja minkälainen neuvostoliittolainen kulttuuri on ollut. Tämä aineisto vastaa kysymyksiin, *minkä tyyppistä tietoa haastateltavien mielestä* syntyi kanssakäymisestä neuvostoliittolaisen kanssa, *mitkä syyt ovat vaikuttaneet* tietoon haastateltavien mielestä ja mitä haastateltavat *pitävät tärkeänä* menneessä vuorovaikutuksessaan.

Kaikkien näiden tekijöiden myötä on ymmärrettävää asettaa kysymyksenalaiseksi, miksi haluan käyttää juuri kulttuurikompetenssin komponentteja muisteluaineiston analysointiin. Ensimmäinen syy oli kokeilunhalu. Kimkin painottaa keskustelun tärkeyttä eri tutkijoiden kesken, jotka tutkivat adaptaatiokokemuksia. Toiseksi mielestäni komponentit ovat hyviä analyttisiä välineitä niiden vertailtavuuden takia. Sitä kautta tämän tutkimuksen voi linkittää saman aihepiirin aiempaan ja mahdollisesti tulevaan tutkimukseen.

6. Kognitiivinen kompetenssi

Kognitiivinen kompetenssi tarkoittaa viestintäjärjestelmän osaamisen tasoa. Isäntäkultuurin viestintäjärjestelmän tuntemuksen pohjalla on kielitaito. Kielitaidon lisäksi viestintäjärjestelmä sisältää nonverbaalista viestintää, jonka hallitseminen on keskeistä menestykselle kommunikoinnille isäntämaan kulttuurin edustajien kanssa. Lisäksi kommunikointiin liittyvät tietyt kulttuuriset arvotukset, kuten ikään ja asemaan liitetyt merkitykset, ja myös kontekstuaaliset tekijät, kuten maan historian ja yhteiskunnallisten tekijöiden tunteminen.

Kommunikaatiojärjestelmän tuntemus: kielitaito ja non-verbaalinen viestintä

Kielitaito on näkyvin osa eri viestintäjärjestelmiä. Haastateltavistani kaikki osasivat tai oppivat Neuvostoliiton matkojen myötä muutaman sanan venäjää. H5 kuitenkin oli ainoa, joka puhui sujuvasti venäjän kieltä. Hän opiskeli ennen uraansa Vapossa Tampereen kielinstituutissa venäjän kieltä. Hän käytti venäjänkielentaitoaan myös ensimmäisissä työtehtävissään: aluksi opettamalla Vapon entiselle toimitusjohtajalle venäjän kieltä sekä myöhemmin toimimalla useilla Neuvostoliittoon kohdistuneilla matkoilla sekä neuvostoliitolaisten kanssa käydyissä tapaamisissa tulkkina. Haastateltavista vähiten osasivat venäjää H1 ja H2. Seuraavaksi eniten osasivat H4 ja H3, jotka olivat opiskelleet kieltä lyhyesti. H4 oli käynyt venäjän kielen peruskurssin käydessään kadettikoulua. H3 puolestaan oli opiskellut venäjää muutaman lukukauden huomatakseen, ettei tarvinnut Neuvostoliiton matkoilla tai työntehtävien hoidossaan tarvinnut kielitaitoa.

No minä osasin aikanaan kakstuhatta sanaa, mutta kun tulkki oli aina mukana niin ne on vuosien mittaan kaikki unohtunu -- Mä seitteketäluvulla sitä kansalaisopistossa kaks tai kolme talvea kulin opiskelemassa, kun mä luulin että sitä tarvitaan paljon enempi. Varmaan olis tarvittukin, mutta se oli niin helppoa kun oli tulkki. (H3)

Kielen oppimisen lisäksi tulkkaminen myös vähensi toisella tavalla ihmisten viestinnällistä oppimista. Tulkkaminen vaikuttaa tyypistäneen non-verbaalisen viestinnän tarkkailua, joka

on keskeinen osa eri viestintäjärjestelmiä.

Sitä ei niin sillä tavalla seurannu sitä puhujaa itseään, kun aina katso sitä tulkkia ja seurasi sitä. Se häiritsi, että ei kiinnittänyt huomiota siihen puhujaan ja siihen ruumiinkieleen. Tuli niinku tulkin kautta. Se tietenkin oli ero, että jossakin vaiheessa kun ne oikeen innostu niin ne rupes, ne miehet pussailemaan niin se tietysti tuntu suomalaisesta vähän vaikeelle. (H1)

Venäjän lisäksi suomalaiset ja neuvostoliittolaiset käyttivät muita ulkomaisia kieliä kuten englantia ja saksaa kommunikoinnissaan. Lisäksi elekieltä saatettiin käyttää viestinnän tukemiseksi (H5).

Kommunikaatiosääntöihin liittyy myös mentaalisia sisältöjä, joita voivat olla muun muassa ikään ja arvoon liitetyt arvostukset. Aineistosta nousee ainoastaan esille yksi tapaus, jolloin vapolaiset eivät ole neuvostoliittolaisen yhteistyökumppanin mielestä osoittaneet matkanjohtajalleen hänen statuksensa edellyttämää arvostusta.

...ja siellä oli kanssa armeijan eversti semmoinen ja sitten porukka ristittiin se Napoleoniksi. Se oli pieni mutta hirveen tärkeä ja piti komentoa meillekin ja se oli tota mentiin tommosella kahella bussilla mentiin ja H5 istu samassa bussissa ku minä ja sitten tää eversti kaivo, sil oli simmonen puolentoista litran vissyvesipullo. Se aukas sen korki ja ojenti jollekin meistä, en muista oisko H5:lle ollu, vastapäätä tuohon noin ja tuota näytti että laita kiertämään. Sitten siitä ite kukin huikkas sitä vissyvettä ja tuota ei ollu enää tuota ketään muita jotka ei ois juonu siitä ku Harri Tuomi joka oli meidän silloinen turvetoimialan johtaja ja joka oli meidän sen delegaation pää ja Tuomi ei ollu juonu. Se ei antanu sitä Harri Tuomelle vielä vaan se piti meille pulloa kädessä ja piti meille hirveän luennon siitä minkälaisia te ootte ja miten te ootte kasvatettu ja jos teillä on pomo täällä ja kelle hyvänsä teistä tarjotaan tätä ensimmäisenä niin te ette ota siitä ennenkö on gaspadin Tuomi ottanu siitä. (H4)

Kulttuuritietämys: ennakkotieto kulttuurista ja kommunikaatiosäännöistä

Kulttuuritietämys, johon liittyy tietämys kulttuurin muodoista ja historiallisista tekijöistä, auttaa ymmärtämään kunkin kulttuurin edustajien toiminnan logiikkaa. Useimmille Vapossa työskentely ja Neuvostoliiton matkat olivat ensimmäisiä kertoja, kun he olivat matkustaneet Neuvostoliittoon tai olleet vuorovaikutuksessa neuvostoliittolaisten kanssa. Tuntemukseen kulttuurista ovat liittyneet Suomen vasemmistolainen poliittinen liikehdintä sekä Suomen ja

Neuvostoliiton välillä käydyt sodat.

Sotien merkitys kuvaan Neuvostoliitosta ja neuvostoliittolaisista

Haastateltavien tieto Neuvostoliitosta ja neuvostoliittolaisista, ennen matkustamista maahan ja vuorovaikutusta maan kansalaisten kanssa, oli luonteeltaan negatiivista. Tieto maan kulttuurista ja historiasta liittyi ennen kaikkea talvi- ja jatkosodan tapahtumiin. H3:lle myös Suomen sisällissodan tapahtumat liittyivät ennakkotietoon Neuvostoliitosta.

Sehän oli aika pintapuolista. Kyllähän minä tämän Suomen ja Neuvostoliiton historian, sanotaan vuodesta -18 lähtien tunsin kohtuullisen hyvin ja tunsin tämän talvi- ja jatkosodan ajan. Siitä eteenpäinkin kyllä ollut kiinnostunu näistä asioista. Ihmettelen aina miten nämä meidän kommarit oli innostuneita siitä Neuvostoliitosta, kun siellä kävi niin aika pian huomasta mistä on kysymys. (H3)

Sotaan liitetyt muistikuvat olivat pääsääntöisesti vihamielisiä ja peräisin vanhemmilta, koska useimmat vapolaiset eivät olleet syntyneetkään vielä sotien aikaan. Nämä muistikuvat muodostivat sävyltään vastakohtaan niihin kertomuksiin, joita tuettiin eri suomalaisten valtiollisten toimielinten ja neuvostokauppaa harjoittavien yritysten toimesta. Tällöin yleisesti painotettiin Neuvostoliiton ja Suomen hyviä yhteistyösuhteita. Valtiollisella tasolla vuorovaikutus neuvostoliittolaisten ja suomalaisten välillä henkilöityi usein presidentti Urho Kekkonen, joka oli merkittävässä osassa Neuvostoliittoon solmittujen valtiollisten ja kaupallisten sopimusten laadinnassa. Usein suomalaiset yritykset ja järjestöjen johtajat pyrkivät Kekkonen kautta ajamaan omia etujaan. (Viita 2006: 53—54.) Neuvostoliittoon suuntautuva kauppa oli merkittävää suomalaisille yrityksille ja läheisten suhteiden takaaminen oli niille tärkeitä. Kaupan merkittävyys johti suomalaisten vientifirmojen yritykseen opastaa äänestäjiä vuoden 1982 presidentinvaaleissa valitsemaan oikea ehdokas, jotta läheiset suhteet Neuvostoliittoon ja siten maan kanssa harjoitettava rahakas liiketoiminta voisivat jatkua. Marraskuussa 1981 Teollisuuden keskusliitto antoi julkilausuman, jonka mukaan presidentinvaaleissa tulisi tukea henkilöä ja puolueita, jotka ovat kehittäneet Neuvostoliiton kauppaa. Tämän lausuman tulkittiin tukevan Ahti Karjalaisen valintaa, vaikka julkilausumassa ei

kertaakaan mainittu hänen nimeään. Valituksi tuli kuitenkin Mauno Koivisto, jonka aikana kuitenkin suhde Neuvostoliittoon ja kaupankäynti maan kanssa pysyivät vakaina. (Viita 2006: 147–148.) Kuten aiemmin mainitsin, olivat vapolaisten vanhemmilta kuulemansa tarinat huomattavasti luonteeltaan negatiivisempia. Yksi haastateltavistani luonnehti vanhempiensa kertomia tarinoita vihamieliseksi ja katkeriksi. Tarinoiden negatiivisuuden taustalla ovat nähtävissä Neuvostoliittoa vastaan käydyt sodat. Haastatellun sanavalinta ”käsi on taskussa nyrkissä”, mielestäni viittaa siihen, että vastapuolta ollaan valmiudessa lyömään.

H: Tietenkin kun mä olen syntynyt nelkytkuus eli sodan jälkeen niin tottakai ne tarinat mitkä asiaan liittyy niin tuli vähän kotikutoisina eli ne vähän, no ei se historia vieläkään niin kovin selkeää ole. Ne tarinat mitä lapsena kuultiin oli tietysti vähän väritettyjä vihamielisiäkin. Se oli hävitty sota ja sillä siisti mutta itsenäisyys säily. Sitä ei silleen osattu korostaa sitä asiaa ja sitten kuitenkin oltiin tällain aikasemmoisessa miten sanois tällaisessa suhteessa.

TL: Virallisesti kaikki on tosi hyvin.

H: Joo mutta käsi taskussa on nyrkissä kuitenkin. Vähän sellaista joo. (H2)

Sana ryssä mainitaan ainoastaan kerran haastatteluissa. Etymologisesti sana *ryssä* on samasta juuresta peräisin kuin *Ruotsi*. Itämerensuomalaisiin kieliin ensimmäisenä juuri *ruotsi*-sana on ilmeisesti kulkeutunut nykyisen Venäjän luoteisosaan asettautuneilta ruotsalais-taustaisilta viikingeilä. Aluksi sanalla tarkoitettiin näitä nykyisen Venäjän alueella asuvia viikinkejä. Vähitellen viikinkien perustamissa yhteisöissä slaavilaiset vaikutteet saivat sijaa ja ruotsi sanana enenevässä määrin ryhtyi tarkoittamaan juuri venäläisiä. Itse venäjänkieliset alkoivat käyttää näitä sanoja itsestään. Venäjänkielisiin sanoihin rus’ [русъ] ja siitä johdettuun russkij [русский] ovat vaikuttaneet itämerensuomen kielet. Nimitys levittäytyi muihin kieliin. Ruotsin kielessä se oli muodossa *ryss*, josta on peräisin suomenkielinen lainasana *ryssä* (Häkkinen 2004: 1073: *Ruotsi*; Pesonen 2007: 11–12.)

Ehkä se tämmönen kun oon sodanajan poika, mä oon syntynyt 37 ja jo jotain sodasta muistan. Olinhan mä kansakouluun menevä poika silloin kun sota loppu. Tottakai sieltä on tietynlainen kuva ja se ryssäkuva. (H4)

Ryssä-sana sai kuitenkin Suomen varhaisen itsenäisyyden aikana hyvin negatiivisen merkityksen ja nykyään sitä pidetään loukkaavana nimityksenä. Sen voi nähdä sanan venäläinen pahana ja latautuneena vastaparina, johon liittyy mielikuva rikollisuudesta ja epäluotetta-

vuudesta (Raittila 2002: 61).

Poliittisten olojen merkitys ennakkotietoon

Suurimmalla osalla haastateltavista työtehtävät ja –matkat Neuvostoliittoon alkoivat 1970-luvun alkupuoliskolla. Menneiden historiallisten tapahtumien lisäksi tuon ajan poliittinen ilmapiiri Suomessa vaikutti myös vapolaisten mielipiteisiin Neuvostoliittoa kohtaan. Suomessa vaikutti vielä 1970-luvulla voimakas vasemmistolainen nuorisoliike. Taistolaisuus-termi on peräisin liikkeen ulkopuolelta. Helsingin Sanomat alkoivat kutsua Taisto Sinisalonen johtamaa Suomen Kommunistisen Puolueen puolueoppositiota ja sen kanssa samanimielistä leninististä opiskelijaliikettä taistolaisiksi. Historiantutkija Jukka Relander on määrittellyt taistolaiseksi suomalaisen sosialistin tai kommunistin, joka hyväksyi Neuvostoliiton miehityksen Tshekkoslovakiassa vuonna 1968 (Relander 1999: 190-191).

Aineistossani taistolaiset nähdään negatiivisena liikkeenä (H2, H3, H4). H2 kertoi, että hänen opiskeluaikanaan tapahtui eräänlainen kulttuurivallankumous, jolloin sosialistinen aate korostui ja mainitsee erityistapahtumana Vanhan valtauksen. Opiskelijaliike valtasi Vanhan ylioppilastalon Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan 100-vuotisjuhlatilaisuuksien aattona. Valtaajien tavoitteena oli uudistaa ylioppilaskuntia ja yliopistoa. Mukana valtauksessa oli nuoria vasemmistolaisia muun muassa Erkki Tuomioja (www6.) Vasemmistolaisten kuvaa Neuvostoliitosta pidettiin vapolaisten kesken ihannoivana ja ajattelutapaa kritiikittömänä. ”Se propaganda, joka ylitti tällaisen rationaalisen tiedon niin se ei ollut oikeen hyvä asia” (H2).

Politiikan lisäksi mielikuviin ja aikaisempaan tietoon vaikuttivat viikonloppumatkaajien kertomukset Neuvostoliitosta. Vielä esimerkiksi 1960-luvulla ulkomaanmatkustelu oli harvinaista. Monille suomalaisille yleinen matkustusmuoto oli niin kutsuttu pitkä viikonloppu, joka suuntautui usein Leningradiin (Korjus 2001: 153).

Jotkut tuttavatkin kävivät aina viikonloppuisin juhlimassa Leningradissa. Myivät vanhoja

farkkuja tai vastaavaa ja vaihtoivat rahaa ja niillä rahoilla aina sitten juhlittiin siellä. Tultiin sitten pois enemmän tai vähemmän hyvässä kunnossa. (H1)

Vapo ei järjestänyt Neuvostoliittoon lähtijöille systemaattista perehdytystä kulttuurisiin piirteisiin. Useimmiten henkilöt, jotka olivat aikaisemmin käyneet Neuvostoliitossa, jakoivat kokemuksiaan uusien matkoille lähtijöiden kanssa. Erityisesti H5, joka oli opiskellut lyhyitä aikoja myös Neuvostoliitossa, opasti muita tapakulttuurissa (H1, H2).

Aineisto nostaa esille kuinka vaikeata olisi ollut hankkia sidonnaista kulttuuriin perehdytystä, koska turpeennosto oli niin omalaatuinen ala (H2). Haastateltavat ovat kuitenkin sitä mieltä, että perehdyttämisestä ei olisi ollut erityisesti haittaa (H1, H2, H3, H5).

Kognitiivinen kompleksisuus: Käyttäytymissääntöjen moninaisuus

Kognitiivinen kompleksisuus liittyy käyttäytymissääntöjen moninaisuuteen, joka vallitsee kunkin kulttuurin ja kommunikaatiojärjestelmän sisällä. Henkilöiden statukset ja niihin kohdistetut kulttuuriset sisällöt tulee ottaa huomioon vuorovaikutuksessa ihmisten kanssa. Haastateltavani ovat hahmottaneet neuvostoliittolaiset heidän sosiaalisen asemansa kautta ja sen, kuinka lähellä he olivat kommunistista puoluetta. Yhteistyökumppaneiden kanssa toimiessa nousivat tärkeiksi eri asiat kuin virkavallan kanssa toimiessa. Neuvostoliitto poikkesi paitsi kulttuurisilta, myös yhteiskunnallisilta piirteiltään hyvin paljon Suomesta. Neuvostoliitossa vallitsi yhden puolueen poliittinen järjestelmä ja taloudelliselta järjestelmältään se oli sosialistinen. Tämän järjestelmän huomioonottaminen on ollut keskeistä neuvostoliittolaisten kanssa toimiessa.

Tietysti Neuvostoliittohan oli yksipuolue maa ja tuota sillä tavalla tietenkin se kultturishokki on lainausmerkeissä syntyy, ku see joutuu ihan toisenlaiseen maailmaan. Tottakai tietenki siinä sitten niitä asioita, mitä liittyy itse neuvostojärjestelmään ja sen aiheuttamiin asioihin niin niitä siellä joutu tarkkailemaan ja oppi tarkkailemaan. (H5)

”Ihan toisenlainen maailma” viittaa mielestäni vapolaisten hyvin epäluuloiseen käsitykseen Neuvostoliiton poliittisesta järjestelmästä ja neuvostoliittolaisten sananvapaudesta. Käsit-

telen näkemystä lisää työn muissa osioissa. En ole kyennyt jäljittämään tämän näkemyksen alkuperää, mutta osaltaan epäluuloista käsitystä poliittisesta vapaudesta Neuvostoliitossa tukee länsimaisten historian tutkijoiden teokset. Niiden mukaan maassa harjoitettiin poliittisten dissidenttien vaientamista ja kommunistisella puolueella oli itsevaltainen status poliittisessa toiminnassa.

Väkivallan käytön poliittisten tarkoitusten vuoksi voi katsoa juontavan juurensa jo kommunistisen puolueen⁷ alkuvaiheisiin. Tuolloin kuitenkin väkivalta pääsääntöisesti kohdistui puolueen vastustajiin. Väkivallan huippu koettiin Stalinin hallintoaikana. Vuonna 1934 kommunistisen puolueen puoluekokouksessa Stalin oletettavasti sai epäluottamuksen osoituksen aluejohtajilta ja tämä käynnisti monivaiheisen tapahtumien ketjun, jota värittivät satojen aluejohtajien teloitukset ja muutama hyvin näyttävä julkinen oikeudenkäynti merkittäviä puoluejäseniä vastaan. Teloitukset laajenivat käsittämään lopulta koko yhteiskuntaa, tosin hyvin peiteltyä. Ihmisiä pidätettiin salaa yöllä ja heidän katoamiseensa ei annettu virallisia selityksiä. Terrorin huippukausi vallitsi vuosina 1936 – 1938. Arviot uhrien lukumäärästä vaihtelevat 900 000:sta 55 miljoonaan. Taloustieteiden professori Alec Noven väestölaskentaan perustuvan arvion mukaan ylimääräisten kuolemien määrä oli Stalinin terrorin aikana 9,5 - 11 miljoonaa, tässä arviossa suurinta tuhoa aiheutti Stalinin pakkokollektivisatiosta seurannut nälänhätä. Stalin kuoli vuonna 1953 ja hänen seuraajansa vähensivät väkivallan käyttöä ja sallivat enemmän vapaata yhteiskunnallista keskustelua. Kritiikkiä vallanpitäjiä vastaan alkoi esiintyä varsinkin älymystön puolelta. Neuvostoliiton yhteiskunnallista eliittiä kritisoi pieni osa väestöstä ja kritiikkiä ei uutisoitu laajasti maan sisällä. Vallitsevan yhteiskunnallisjärjestyksen vastustaminen saattoi johtaa maanpakoon, vankeustuomioihin, mielisairaalaan toimittamiseen tai jopa teloitukseen. Uskontotieteiden tohtori Arto Luukkasen mielestä terrorin ja väkivallan käyttö oli Stalinin perintö hänen seuraajilleen. Näitä

⁷ Viitataan erityisesti kommunistisen puolueen edeltäjään, Leninin johtamaan bolshevikkipuolueeseen, joka oli sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen osa. Bolshevikit voittivat vuosina 1918 - 1920 soditun Venäjän sisällissodan ja heidän pohjaltaan rakennettiin myöhemmin kommunistisen puolueen hallinnoiva eliitti. (Luukkainen 2004: 59-61, 156.)

toimia käytettiin, koska poliittisen järjestelmän ja kommunistisen puolueen ei uskottu olevan tarpeeksi vahvoja pysyäkseen pystyssä ilman totalitaarisen kurin käyttöä. Todellista oppositiota tai vapaata keskustelua ei hyväksytty ennen Gorbachovin aikaa, joka alkoi 1980-luvun puolivälissä. (Luukkanen: 267—268; Pesonen: 139—142, 149-151.)

Yhteistyökumppanien kanssa kommunikointi

Yhteistyökumppani tarkoittaa vapolaisten neuvostoliittolaisia työkontakteja. Yhteistyökumppaneita useimmiten tavattiin Neuvostoliittoon suuntautuvien matkojen tai yhteistyöprojektien yhteydessä. Käyttäytyminen näissä tapaamisissa hahmotettiin ystävällisenä ja välittömänä.

No ei sillälailla henkilökohtaisia ystävyysuhteita että olis sanotaan sen työn ulkopuolella sitte ollu kontakteja. Kyllä niis tapaamisissa aina kun tavattiin, niin kyllähän tuntu ett ihan kaverin kans meni jutteleen aina kun näki. (H1)

Tämä ystävällinen ilmapiiri oli luultavasti peräisin illallisilta, jotka kuuluivat usein matkojen ohjelmistoon. Neuvostoliittolaisten kanssa kommunikointi oli keskeisimmässä roolissa yhteisillä illallisilla, joissa ”jokainen pitää puheita ja vauhti on kovaa”.

Siis tää on tämmöstä justiin että niin toisenlaista se ruoka sillon kun ollaan tälläsissä juhlissa ja vieraita on niin sillon pitää olla shampanjaa ja kaikkea muuta pöytään. Sillon pitää olla sitä ruokaa ja sitä pitää syödä kunnolla ja ei tarvi nipotella siinä ja niin edelleen. Se on mun täytyy sanoa että mä ainakin siitä puolesta venäläisistä tykkään että ne tekee kaikkien olon silleen mukavaksi ruokapöydän ääressä. Ei turhaan hienostella ja jokainen pitää puheita ja vauhti on kovaa. Sillä syömisellä pidetään huolta siitä ettei humalluta liikaa. (H5)

Yksi haastateltavistani tosin muistaa tilanteen, jossa humalluttiin liikaa ja yksi matkaseurueesta lähes sai alkoholimyrkytyksen.

H: Kyllä meinas, kerran meinas käydä vähän huonosti. Pahemmilta vältyttiin, mutta lähellä oli tämmöinen alkoholimyrkytys eräällä vanhemmalla suomalaishenkilöllä.

TL: Pitiks hänen käydä tota ihan tuolla Neuvostoliiton puolella sairaalassa?

H: Ei kun me huomattiin kun me oltiin lähetty majapaikkaa kohti pikkubussilla. Tää tyyppi muuttu ihan hiljaseks ja sillai kalpeni ja muuttu puhumattomaks. Suurinpiirtein muumioitu

siihen pystyy. Pysäytettiin bussi ja sormet kurkkuun. Saatiin se viinamälli ulos, niin sen pahempaa tapahtunut. (H2)

Yksi haastateltavista on absolutisti, joten hän ei juonut yhteisillä illallisilla. Hän lisää myös pitäneensä luultavana, että juomisesta eivät voineet kieltäytyä muut kuin henkilöt, jotka eivät olleet nauttineet lainkaan alkoholia neuvostoliittolaisten seurassa.

Kiovan matkalla me siellä turvetyömaalla semmosessa tammilehdossa ruokailtiin ja tuota niin tuota siin oli se Ukrainan turvetuotannon johtaja istu lähellä minua ja tuota kun mulla ei viina oo niin se sano että tää Mashinoeksportin varapääjohtaja sille jotain ja sen jälkeen ja se sanoi mulle että josset sä juo niin syö sitten kovasti ja mä olin vielä mahataudissa. Hirmusen vaikeeta syödä kovasti, että kyllä siellä ihan pärjäs sen kanssa mutta se varmaan oli että niinkun moni sitä sano että ei passaa tippaakaan ottaa että sitten niinkun jos pään aukaset niin sitten sitä tahtoo tulla koko ajan että semmonen. (H4)

Toisaalta sama henkilö oli ollut tilanteessa, jossa hänen juomattomuuttaan ei suvaittu. Tämän vapolainen katsoi johtuneen enemmän kyseisen neuvostoliittolaisen myyntijohtajan vaikeasta luonteesta, ja ettei sitä sovi laajentaa käsittämään muita neuvostoliittolaisia yhteistyökumppaneita.

Tän myyntijohtajan kanssa niin tosi vaikee niinku edetä siinä ja mää kun en käytä alkoholia niin tuota mä muistan yhdenkin tilaisuuden siellä Säynätsalon se Kinkomaan heidän saunatiloissaan niin se sano että tää homma ei etene kun H4 ei juo vodkaa. Se oli niinkun jarruna siinä hommassa, mutta ne on vaan yksittäistapauksia. Ne oli miellyttäviä kavereita. Niin siellä jotka oli rajan takana kun nää jotka oli täällä. (H4)

Samanlainen juomaan pakottamisen olo on ollut toisaalta yhdellä alkoholia käyttävällä haastateltavalla ja hän toteaa, että hän ja muut kaatoivat juomiaan salaa pois.

Se oli sillanen tavallaan, sellanen kilpailu että kuka pystyi juomaan ja nimenomaan sitä puhdasta vodkaa. Se justinsa piti, ne pakotti sitten että pitää juoda muki tyhjäksi aina. Sitten jos Suomen ja Neuvostoliiton ystävyydelle juotiin ja se oli pakko sitten juoda se muki tyhjäksi. Mut kyllä minä sen hyvin pian näin, että antaa vaikka sen ystävyyden kaatua, minä en kyllä juo. Sitähän kaadeltiin vaikka tuonne kukkaruukkuihin ja vaikka mihinkä sitte aina niitä kuppeja välillä, ett selvis hengissä jotenkin siitä illasta. Se oli niinkun sellasta, turhan reipasta se meno. (H1)

Juomatta jättämisen katsottiin vaarantavan tai jopa kaatavan ystävyyden. Tästä johtuen

juomisen tai juomisesta avoimen kieltäytymättömyyden taustalla oli halu miellyttää neuvostoliittolaisia ja halu välttää elettä, joka olisi saatettu tulkita negatiivisesti. Toinen mahdollinen konfliktin aihe vapolaisten näkemysten mukaan oli politiikka, josta puhumista välteltiin. Tämän takana ei välttämättä ole se, että neuvostoliittolaiset yhteistyökumppanit eivät olisi halunneet puhua aiheesta, vaan se olisi saattanut olla heille vaarallista.

Tiettyjä aihealueita normaaleissa keskusteluissa toki vältettiin ei tällainen politiikka ehkä oli enempi sivu, siihen ei sillä tavalla puututtu koska tiedettiin että nämä venäläiset oli tiukan kontrollin alaisia kun tulivat meidän puolelle (H5)

Toisaalta läheisessä tekemisessä olevat henkilöt saattoivat poiketa tästä säännöstä.

Mutta se kun oikein hyvät välit on niin tuota se esimerkiksi se konetarkastaja Jarkko Aalto, joka Jurijevin kanssa matkailivat ja kävivät koneita läpi niin ne tuota sitten aika rajua huumoriakin heitteli. Se Jarkon juttukin että se oli puhunu sille Valeri Jurijeville justiin että 'Tiiäksää Valeri tällasen jutun, että oli suomalainen ja venäläinen ja tuota ne puhu että mikä on onni. Suomalainen sano että lauantai-ilta järven rannalla justiin löylyssä ollu ja istuu kuistilla siinä ja vilvoittelee ja tuota kesä tuuli puheltelee ja siinä on niinku onni. Tuota venäläinen sanoo että ei se tuommonen ole että kello kakstoista yöllä koputetaan oveen ja, sanotaan kun menee avaamaan, sanotaan että Igor te olette pidätetty ja voi sanoa että anteeksi Igor asuu yläkerrassa. Se on onni.' (naurua) Tämmösiä se Jarkko puhu mutta ne pärjäs hyvin keskenään. (H4)

Neuvostoliittolaiset tosin saattoivat itse nostaa politiikan esille. Selkein esimerkki on Gorbachevin aloittama hyökkäys työpaikkajuopottelua ja alkoholismia vastaan, jonka myötä alkoholintarjonta väheni tai lakkasi täysin edustustilanteissa (ks. esim. Luukkanen: 335). Haastateltava mainitsee yhden vierailun kolhoosissa, jossa kolhoosinjohtaja ei uskaltanut tarjota omassa kanttiinissaan vierailleen alkoholia.

Oltiin siellä kolhoosijohtajan vieraana, ja semmonen Abramov joo Abramov se oli, oikeen sympaattinen vanha herra ja se vei meidät syömään omaan ruokalaansa. Sillä oli sellainen iso kabinetti missä sitten syötiin Abramov oli hirveän harmissaan kun hän ei voi alkoholia tarjota täällä. Me sanottiin ettei täs oo mitään että me ei Kekäläisen Iston kanssa nautita ollenkaan alkoholia ja Taunokin sano ettei tässä mitään ole. Sitten se hertyikin ja sanoi että hän on tämän alueen tuota raittiusyhdistyksen puheenjohtaja. Kysyttiin kuinka paljon hänellä on jäseniä niin 700 000 jäsentä oli hänellä ja kysyttiin vielä kuinka paljon on jäsenmaksu ja se oli ruplan sitten mutta ei me ehditty liittyä nyt siihen. Niin tarkka se oli se että sitten kun se meni se luukku niin ajattele se Abramov ei uskaltanut siellä oman kolhoosinsa omassa kabinettissaan tarjota. (H4)

Tämä aikakausi tuki myös kuvaa alkoholin keskeisestä merkityksestä neuvostoliittolaisille yhteistyökumppaneille.

Mä muistan yhden sellaisen vaiheen, kun oli tämä glastnost- ja perestroika-vaihe. Se oli aika surullinen vaihe täytyy sanoa, koska yläpäästä oli tuotu määräys että ei alkoholitarjoiluja niin ei ne täälläkään Suomessakaan käydessä uskaltaneet ottaa. Ei ne ottanu viinaa, kärsivät siitä aivan kauheasti. Se oli semmonen, kestiköhän se pari vuotta niiden elämässä kyllä mä uskon se on ollut että ne on tajunnu ettei tästä tuu mitään. Kyllä sen selvästi aisti ja näki kun miehet on synkän näköisiä. (H5)

Syynä neuvostoliittolaisten runsaaseen alkoholin juomiseen on vapolaisten keskuudessa ollut poikkeavia näkemyksiä. Alkoholin juominen on vaikuttanut "tuputtamiselta" (H1), mutta toisaalta sen on katsottu johtuvan enemmän kulttuurisista tekijöistä kuin halusta "ajaa omaa etua" (H4). Lisäksi alkoholin juominen on saatettu nähdä tapana neuvostoliittolaisille rakentaa "vapauttavaa ilmapiiriä semmosta mukavaa fiilinkiä" (H5). Alkoholin keskeistä osaa venäläisessäkin kulttuurissa tukee historian tutkija Marina Vituhnovskajan luonnehdinta venäläisessä kulttuurista. Hänen mukaan alkoholismi on Venäjällä vanha vitsaus ja ettei ole häpeällistä esiintyä Venäjällä juovuksissa. Venäläiselle miehelle saattaa olla jopa ylpeyden aihe juoda paljon ja usein. (Vituhnovskaja 2006: 109.) Omat kokemukseni venäläisistä ovat samankaltaisia H5:sen käsityksen kanssa. Mielestäni venäläisille alkoholi on yksi tapa madaltaa puheenkynnystä vuorovaikutustilanteissa ja että useille alkoholin nauttiminen on luontainen osa seurustelua.

Vaikka haastateltavat henkilöt nostavat esille ystävälliset välit useimpien neuvostoliittolaisten kanssa, joihin he tutustuivat työnsä kautta, yksikään ei mielestään ystäväystynyt matkoilla tapaamansa ihmisen kanssa. Ystävyudeksi useimmiten määriteltiin yhteydenpito, joka ulottuu työasioiden ulkopuolelle (ks. H1, H3, H5).

... kaikki ne on enemmän tai vähemmän näitä ammatillisia tuttavuuksia että ei siinä mielessä enkä mä niihin missään yhteydessä sen kummempin ole ollut. Sillon kun ne Vapossa käy vielä ja muuta niin saattavat ottaa yhteyttä mutta kaikki ne liittyy semmoseen ammatillisiin asioihin jotakin turpeeseen liittyvää juttua. Mutta ei nyt oo ollu kyllä niitäkään kontakteja juurikaan mä yritän miettiä varsinaisia ystäviä, en kyllä oikeastaan sillä tavalla osaa sanoa sanotaan mieluummin tuttavuuksia käytetään sanaa tuttava, ystävä on liikaa sanottu ystävä on enemmän

henkilökohtainen tuttava jonka kanssa pidetään yllä ei-työasioissa vaan muuten ei mulla sellaisia ole. (H5)

Viranomaisten kanssa kommunikointi

Miliisien ja rajaviranomaisten kanssa kommunikoinnissa vapolaiset ovat noudattaneet varovaisuutta. Neuvostoliittoon matkustaessa raja- ja tulliviranomaiset olivat ensimmäisiä merkkejä rajanylittämisestä. Rajamuodollisuudet toistuivat myös poistuttaessa maasta. Yhden haastateltavan mukaan hänen taustansa armeijassa työskennelleenä saattoi vaikuttaa hänen kohteluunsa. Tämä heijastui hänen mielestään rajamiesten toiminnassa Moskovan lentokentällä ja hänen mielestään he tiesivät hänen armeijataustansa ja heidän epäilleen häntä jonkinlaiseksi vakoojaksi. Sitaatissa hän kuvaa asiakirjojensa ja matkustusleimojen lisäämistä passiin ”lyödä”-verbillä, joka painottaa rajamiesten käytöksen uhkaavaa luonnetta. Samoin yksityiskohdat kuten kirkas valaistus ja rajamiesten pitkä viidentoista minuutin kuulustelu tuovat kertomukseen jännitettä.

Mä olin vaan siinä kirkkaassa valossa peilit takana ja sivulla ja kaks kaveria siellä passintarkastuksessa ja ne siirtelee mun papereita edes takas ja kysyy multa englanniks mikä mun nimi. Tuota mä sanon sukunimen ja ne sanoo eikun etunimi ja tämmöstä näin. Sitten kun se varttitunti oli menny ne paino piri-kelloo siellä soi kello siellä ja sitten sieltä huoneesta tuli joku päällikkö ja tuota sille löytyi mun paperit ja sitten se aikansa luki ja löi leimat ja sitten mä pääsin pois. (H4)

Neuvostoliitossa vapolaisten kulut korvattiin ja lisäksi heille maksettiin päivärahaa ruplissa, mikä aiheutti tullissa ajoittain ongelmia. Neuvostoliitossa länsimaiset kulutustavarat olivat hyvin arvostettuja ja useat suomalaiset turistit myivät vaatteitaan paikallisille ihmisille tai vaihtoivat markkoja tai dollareita pimeästi (Korjus 2001: 160-164; H1). Tämän takia ylimääräisistä ruplista tuli tullissa esittää kuitteja valuutanvaihtopisteistä. Vapolaiset eivät useimmiten saaneet viranomaisilta päivärahoistaan virallisia dokumentteja. Palatessa Suomeen neuvostoliittolaiset rajamiehet tulkitsivat ylimääräiset ruplat usein merkiksi trokaamisesta. Eräs tapa olla joutumatta vaikeuksiin rajamiesten kanssa, oli hankkiutua kokonaan eroon ylimääräisestä rahasta tai hankkia tarvittavia kuitteja valuutanvaihdosta.

Kun ei tarvinnu vaihtaa rahaa ja sitten ku tuli takaisin niin ne tullimiehet epäili että tässäpä varsinainen trokari. Joutu erikoistarkastukseen tullissa sitte ja sitte ku tajus sen niin vaihto aina rahaa ja ett oli näyttää paperit että on rahaa vähän vaihdettu ja ehkä vähän käytettykin, niin ei epäilty trokariksi. (H1)

Neuvostoliitossa miliisit vastasivat samoista tehtävistä kuin Suomessa poliisit. Suomalainen historian tutkija Ilkka Levä on kriminologi Clifford Shearingia lainaten kutsunut poliiseja yhteiskunnan valtasuhteiden mikrokunnan välittäjiksi tai kadunkulman poliitikoiksi. Tämän linjauksen mukaan poliisia tulee aina tarkastella osana yhteisöä (Levä 2008: 14-16.)

Tultiin sitten keskustaan ja käppäiltiin ja mentiin metrolla paljon. Siinä Punaisen torin kupeessa on Tuntemattoman sotilaan hauta. Tuota siellä palaa tulet ja portti oli kiinni se oli ilalla aika myöhään. Se oli miliisin vartio siinä niin tuota ja tuli sit kaveri ja toinen niistä miliiseistä tuli ja rupes puhumaan englantia ja kysy halutaanks me mennä tonne sisäpuolelle ja kattoo sitä niinku sitä patsasta siinä ja se aukas portin meille ja mentiin sinne. Kateltiin siinä ja se Komulaisen Jussi otti kuvankin siitä ja sitten kun me lähetään tulemaan takasin ne miliisit on siinä sisäpuolella ja seisoo sen portin edessä ja se portti on kiinni. Sit ne rupee pyytää meiltä rahaa, ett vaihtaa rahaa ett me vaihdettais niinkun valuuttaa. Kyl se meitä se kaverin mietitytti onko tämä semmonen ansa, kavereil on puhelimet tossa rinnoilla ja me sitten sanottiin vaan että meillä ei oo rahaa, me ollaan vaan sellanen delegaatio että meidän johtajalla on rahat. Se kauan aikaa kaverit piti meitä siinä, mutta ei ne sitten kun me ystävällisiä oltiin kun ei oo. Sitten se päästi meidät pois siitä, en tiä mitä olis tapahtunu jos me oltais ruvettu vaihtamaan, oisko pojat saanu sulkia hattuunsa että täällä. (H4)

Saman haastateltavan mielestä miliisit seurasivat heidän liikkeitään.

Joskus vähä vainoharhasesti seurataanko ja noin, mutta kyllähän siellä ihan selvästi seuranta oli. Kerran se oli just tää Volgogradin matkalla. Tultiin takasin Moskovaan ja majoituttiin niin tuota ne majoitti meidät siihen hotelliin, että me oltiin samassa linjassa siinä tuota hotellissa. Eri kerroksissa vaan oltiin samassa linjassa ja mä vaan kattelin televisioo ja sieltä televisiosta lähti vähintään peukalonpaksunen kaapeli, joka meni laipiosta läpi sinne ja tuota sit siellä oli miliisin kontrolli oli sit siellä ihan yläällä. Kerrankin tuolla tultiin, miliisi seiso siinä ihan oven edessä ja kun me tultiin sisään ja mentiin hissiin niin se tuli hissiin samalla se miliisi ja lähti ylös. (H4)

Miliisien tarkoituksiperät ovat molemmissa kertomuksissa negatiivisia. Epäluottamus miliisejä kohtaan, joka kertomuksissa ilmenee heidän toimiansa tulkitseminen ansoja asetteluksi sekä vakoiluksi, heijastavat mielestäni laajempaa epäluottamusta koko neuvostoliittolaista yhteiskuntaa kohtaan.

7. Affektiivinen kompetenssi

Affektiivinen kompetenssi liittyy yksilöiden emotionaaliseen ja motivaationaaliseen sietokykyyn ja halukkuuteen muokata omaa käyttäytymistään ja kiinnittyä uuteen kulttuuriseen ympäristöön. Kompetenssiin kuuluu niin yksilön halukkuus oppia uusia piirteitä, valmius muuttua itse ja kyky arvostaa sekä ymmärtää natiivien esteettisiä kulttuurituotteita. (Kim 2001: 108.)

Adaptaatiomotivaatio: halu oppia neuvostoliittolaisesta kulttuurista

Motivaatio oppia uusia kulttuurisia piirteitä ja muokata omia kommunikointitapojaan on keskeistä kulttuurikompetenssin kerryttämiselle (Kim 2001: 109-110). Eniten motivaatiota vapolaisista on ollut H5:sella, joka oli opiskellut venäjää jo ennen Vapossa työskentelyään. Hänen motivaationsa taustalla oppia venäjän kieltä on ollut yleinen mielenkiinto kieliä kohtaan.

Mä olin kielistä aina kiinnostunut ja olin niin sanotusti kielilinjalla lyseossakin, tää oli se lähökohta miltä mä läksin sitä kieltä opiskelemaan. Siinä ei itseasiassa niitä muita motivaatio-tekijöitä ollu, että katsoin venäjä oli erilaisempi kuin nää länsimaiset kielet ja sitten se laajentaa sen osaamisen pohjaa, jos osaa myöskin yhden tällaisen itäisen kielen. (H5)

Erään vapolaisen kiinnostusta oppia uusia piirteitä vähensivät tieteellisen yhteistyön matkojen yhteydessä pidetyt samanlaiset luennot.

TL: Oliko te myös täs tieteellises yhteistyös mukana?

H: Enpä juuri. Muutaman kerran olin näissä kokouksissa kuuntelemassa, mutta ne oli ne samat jutut kymmeniä vuosia venäläisillä. Se oli tämä akateemikko Listvan, joka piti saman esitelmän näissä IPS:n kongresseissa niin monta kertaa kun minä kävin ja minä kävin muutamia kertoja. (H3)

H3 lopetti neuvostoliittolaisten kanssa toimimisen erään neuvottelun takia. Haastatellun mielestä neuvostoliittolainen pääneuvottelija oli neuvottelussa uhannut valittavansa minis-

tereille H3:sen käytöksestä ja tällöin H3 koki joutuneensa painostetuksi.

Kyllä mä uskon, että venäläisten kans sillälaila pärjättiin. Eihän me heidän systeemeilleen naureskeltu vaan otettiin asiat niinkun ne on ja kyllä minusta meillä oli luottamukselliset suhteet venäläisiin. Kyllähän siellä joskus oli sellaista että, minä lopetin venäläisten kanssa kaupankäynnin kun ne rupesi painostamaan. Tämä venäläisten pääneuvottelija sanoi, että pidämme oikeuden neuvotella korkeammalla tasolla, tarkoitan ministeritasolla. Mä sitten sanoin vaan, että jos ministeritaso löytää rahaa niin siitä vaan. Ei sen jälkeen ole kuulunut mitään siitä kaupankäynnistä. Se on ollu ainoa tällainen, että on ikäänkuin painostettu.(H3)

Eräänlainen kylläntymispiste toistuu myös toisella haastattelevalla. Hän näkee, että Neuvostoliitossa käynti oli enemmän matkailua kuin työtä ja että alkoholinkäyttö oli liian runsasta.

se oli semmosta matkailua enemmän kuin työtä että jos vertais tähän päivään. Niin tänä päivänä käydään jossain Keski-Euroopassa päiväsiltään, hoidetaan hommat ja tullaan pois. Se oli sellasta erilaista koko ajattelutapa ja maailma. Alkoholinkäyttö oli semmosta että vaikka suomalaisetkin oli kovia ryypäämään niin se otti kyllä lujille pysyä matkassa. Siinä oli puolikuollut ennenku pääsi pois. (H1)

Uskon, että muistikuviiin työn luonteesta enemmän matkailuna ja että ainoat vaikeudet johtuivat lähinnä alkoholinkäytöstä, ovat saattaneet vaikuttaa myöhemmät, vaikeammat kokemukset muiden kulttuurien edustajien kanssa. Eräälle haastateltavalle hänen työtehtävänsä Indonesiassa oli hyvin haastavaa aikaa. Hän muun muassa joutui pakenemaan maasta pikaisesti toisen vapolaisen kanssa vuonna 1998, kun Jakartassa alkoivat mielenilmaukset hallituksen kaatamiseksi. Itsevaltainen kenraali Suharto oli hallinnut Indonesiassa tuohon mennessä 32 vuotta. Hänen eroamiseensa johtaneisiin mielenosoituksiin vaikutti diktatuurin lisäksi vuosien 1997—1998 Aasian finanssikriisi. Lopulta mielenilmauksissa kuoli noin 1 500 ihmistä ja 4000 taloa paloi, vahingoittui tai tuhoutui (www8; www9). Tämän kokemuksen lisäksi Indonesiassa byrokratia ja myyntityö yleisesti olivat haastateltavasta raskaita. Tosin hän lisää näiden kokemusten saattavan muuttua vielä hauskoiksi kertomuksiksi myöhemmin.

Kahden viikon myyntireissu sinne vastas varmaan vuoden kauppakorkeen markkinointia. Siis se oli niin kovaa opetusta. Mullakin varmaan paino putos kahdeksan kiloo, kun ei ne mitään ruokaa tarjonnu. Ja siellä oli lämmintä kuitenkin, siellä toimistossa istuttiin käytävillä ja vettä

piti juoda, ettet ihan kuole pystyyn. Aamuseitsemästä iltakahdeksaan ja voi olla ettei sinä päivänä tapahtunut yhtään mitään. Ne käveli siitä ohi vaan eikä ollu ees huomaavinaan. Se syä, mutta saatinpaa sinne kaupat sitten lopulta. Sitten kun niillä oli sapluuna kun se oli tämä April niminen firma. Josta ehkä oot kuullukin, mutta piru se oli se, walandatarasabkurmakbur vai mikä piru se oli sen turvefirman nimi, kun meillä oli yhdentyypinen turvefirman, tuotantotyömaa siellä. Se ei nyt liity tähän konekauppaan sinänsä. Niin tota karutamarasabkurmakbur oli sen turvefirman nimi. Niin tässä ostohommassa oli sama sapluuna oli sitten kysymyksessä turvekoneet taikka selluloosatehdas, siis semmonen pieni mappi. Jossa oli sitten paljon kohtia, jotka piti täyttää ja kertoa ja varaosat ja varaosien hinnat ja määrät ja kaikki. Se oli aika rasittavaa käydä sitä mappia lävitte ja yrittää soveltaa sitä sellutehtaan osto-ohjetta turvekoneisiin. Hyvin opettavaista, kun me yritettiin sanoa ettei tämä käy millään turvekoneeseen, niin kyllä se täytyy täyttää se kohta. Ne ei yhtään niinku joustanu. Mut nääkin on sellaisia asioita, jotka muuttuu myöhemmin rikastavaks kokemukseks, ettei sitä enää aattele sitten kuinka kurjaa sillä hetkellä oli vaan sitä kertoo niinku hauskana episodina (naurua). Että miten käydä kauppaa siellä päin maailmaa. (H2)

Esteettiset arvot: Nähdyt asiat kulttuurikuvan muodostumisessa

Esteettisillä arvoilla Kimin tekstissä tarkoitetaan lähinnä eri kulttuurien korkea- ja massakulttuurituotteita kuten musiikkia, teatteria tai taidetta. Vaikka vapolaiset viittaavat, että he matkojen aikana kävivät teatterissa ja kuuntelivat musiikkia, näitä asioita ei eritellä yhtä perusteellisesti kuin kaupunkien tai maaseudun rakennusten ulkonäköön kohdistuneita huomioita. Vapolaiset tulkitsivat kirkkojen ylläpidon laiminlyönti ja niiden uusiokäytön kielteisesti.

Kaupunkien ja maaseudun esteettiset tekijät

Kaupunkien ja maaseudun rakennukset ja nähtävyydet tulivat tutuiksi kahdella tavalla: järjestetysti ja omatoimisesti. Monet Neuvostoliittoon suuntautuneet matkat sisälsivät järjestettyjä vierailuja kohteissa, jotka eivät liittyneet suoranaisesti työntekoon. Näitä kohteita edustavat yhdellä haastateltavista laivaristeily ja käynti TV-näkötornissa (H4). Lisäksi vapolaisilla oli matkalla runsaasti vapaa-aikaa, jolloin he kävivät tutustumassa omatoimisesti kaupunkien nähtävyyksiin. Moskovan matkalla H4 oli majoitettu VDNKH:n eli Kansantalouden saavutusten näyttelyn läheisyyteen. Kyseinen näyttely perustettiin esittelemään Neu-

vostoliiton sosialismin saavutuksia ja erityisesti Stalinin ajan monumentaalista arkkitehtuuria (www7).

No mahtava rakennelmahan se on ja tuota se jotenkin hyvin osuu siihen niin kun mulle kerrottiin se on monen maaseudulla asuvan ihmisen haave että pääsee käymään Moskovassa ja pääsee käymään VDNKH:lla siellä näyttelyssä ja tuota minusta se hyvin palveli sitä että kylähän siellä hyvin näkyy tämä suuruus että se on hyvin osattu asetella ja monipuolisesti. (H4)

Kaupungit saattoivat näyttää myös varsin ankeilta paikoilta ja hotellissa olot saattoivat olla huomattavasti huonommat kuin Suomessa.

Mut kyl se [kaupungissa] joskus sillon oli aika ahdistavan näköstä kieltämättä, kun sitä ei tienny ees missä kauppa on. Ei ollu merkitty mitenkään kun ne talot oli kaikki samannäköisiä harmaita. Hirveen huono se katuvalaistus talvella. (H1)

Moskovan keskustasta semmonen VDNKH-metroaseman pääteaseman lähellä motelli ja siinä oli oman maan kansalaiset majottu siihen ja se oli niinkun tosi surkee se homma. Pitkältä käytävältä löytyy yks suihku, missä ois voinu käydä mut sekin oli semmonen toimii tai ei toimi. Käytävällä yks vessa, eikä mitään muuta ja sit siihen ei kuulunu aamupalaa, ei mitään. (H4)

Nähtävyyksien piirteet, jotka eivät koskeneet suoranaisesti työtä, kuten laivaristeilyt ja illalliset, ovat jääneet mieleen positiivisina esteettisinä kokemuksina.

...ja sitten me piipahdettiin hotellilla ja sitten lähdettiin sinne Dneprille laivaristeilylle. Neljä tuntia oltiin syöty ja siellä oli valtavat voileipäpöydät laivalla ja tosi upee risteily se. (H4)

...Venäjällähän se on se pöytäateria ja siihen liittyvä rituaali niin sehän on äärimmäisen tärkeä siis sen huomaa että ne niinkun odottaa sitä ja ne valmistautuu siihen. Sitten tuota kaikki ne liikkeet ja otteet, joka on mielellään mahdollisimman täyteen kuormattu erilaisia lautasia, laseja, ruokailuvälineitä ja sitten kasoittain syötävää tarjolla siinä mitä nyt löytyy kurkkua, tomaattia, mineraalivettä, tietysti vodkaa harvemmin mitään muuta vodkaa enimmäkseen. Niitä ruokia jotain leikkeleitä lihaa varmasti monesti vaikeasti löydettävissäkin mutta aina ja ne välttämättömät puheet ja ne pohjaanmaankautta -ottamiset ja semmoset kuuluu siihen järjestelmään. (H5)

Myöhemmin haastateltavat vierailivat Kirovin kaupungin lähellä työmaalla. Paikka oli niin sanottu suljettu alue, jota varten he tarvitsivat erityisluvan rajavartioalueen komentajalta.

No, tulihan Venäjällä aika monta kertaa kulttuurishokki. Se täytyy sanoa, että tietenkin siellä työmailla ne olosuhteet oli todella heikot. Kyllä me käytiin jossain sellaisillakin työmailla, se oli siihen aikaan aikaan Kirovin kaupunki oli suljettua aluetta, mutta me saatiin sitten sieltä pohjoisen alueen rajavartioalueen komentajalta sellainen lupa että me saadaan Kirovin alueelle mennä ja siellä mentiin sitten kyllä joku tollaisen vankilankin vierestä. Mentiin sinne työmaalle, jotenkin jäi sellanen käsitys että olikohan ne ihan vapaita vai oliko ne vankityövoimaa mikä siellä oli, en osaa sanoa. Mutta olosuhteet oli aika rankat, ne oli joka paikassa siellä rankat. Tossa Kalininin alueella, mentiin joihinkin kyliin näin syksyllä ja siellä oli kura-velliä näin kuorma-auton akselin myöten. Siellä oli niinkun vanhoissa lännenkuvissa niin rakennettu pukkien päälle tällaisia lankkusiltaja mitä ihmiset käveli. Se oli kulttuurishokki täytyy sanoa. (H3)

Näin yksi vapolaisista muisteli vierailua yhteen tuon ajan suurimmista brikettitehtaista, joka sijaitsee nykyisen Valko-Venäjän alueella.

Samoin brikettitehtaat ja nämä näin kyllä ne niin, emmä tiedä ooks sä käyny koskaan et ole neuvostoliittolaisessa tehtaassa ehkä käyny, mutta että se turvebrikettitehdas ja ne turvevoimat niin jos ne sanotaan että helvetin esikartano on paha niin kyllä mä ehkä mieluummin sinne menisin kuin. Oli ne kyllä, mä en voi ymmärtää miten kukaan on voinut olla töissä sellaisessa. Seinät oli täynnä nokea ja johdot roikku ja tavaraa latioilla ja pimeää. Siellä ne vaan teki brikettiä ja voimalaitoksella sähköä näin pois päin. Ihan korvakuulolta ne ajo sitä tiensä suurinpiirtein kattilan ääniä kuunnellen, että nyt se nitisee noin että nyt säädetään tästä. Ei siellä mitään sellaista ollut kuin meikäläisissä voimalaitoksissa että se on kuin leikkaussali se turbiinisalikin ja valvomo on semmosta värinäytöt siellä, joo ei ollut. Jos joku jäi töistä pois niin se oli aikalailta korvaamaton, koska se oli sen kattilan instrumentointia se ukko (naurua). (H2)

Kirkkojen kohtelu

Maaseudulla liikkuesssa saattoi myös nähdä heijasteita Neuvostoliittoa edeltävästä ajasta.

Mäkin paljon maaseudulla kuljin, kun siellähän ne turvetyömaatkin on ja sillä tavalla. Se kirkkojen kohtelu ja tälläset, jotka visionäärisesti nousi esille ja nehän tietysti oli semmosia, jotka kosketti. Siitä näki, että mitä tämä kulttuuri on ollu. (H5)

Ortodoksinen uskonto on ollut venäläisessä kulttuurissa keskeisellä sijalla aina ortodoksisuuden saapumisesta Venäjälle. Venäjän vallitsija Vladimir ensimmäinen 980-luvulla julisti kristinuskon valtionuskonnoksi. Kirkkojen arkkitehtuurin kiinnitettiin paljon huomiota ja ne

ovat myös ensimmäisiä venäläisiä korkeakulttuurin tuotteita. Varhaisimmissa rakennuksissa hyödynnettiin perinteistä venäläistä puurakentamisen osaamista ja kivikirkkojen ulkonäköön otettiin etenkin paljon vaikutteita Bysantista. Rakennusten lisäksi monen muun kirkkotaitteen voidaan katsoa edustavan korkeakulttuuria. Uskonnollinen ikonitaide on vaikuttanut huomattavasti venäläiseen kuvataiteeseen ja luostareiden tekstit edustavat varhaisinta venäjänkielistä kirjallisuutta. (Pesonen 2007: 13, 17, 18, 23.) Neuvostoliiton aikana ortodoksinen kirkko edusti maan edeltäjän, Venäjän keisarikunnan valtarakennetta. Kommunistinen puolue suhtautui uskoon hyvin negatiivisesti ja esimerkiksi puolueen äänenkannattajassa, Pravda-lehdessä, uskonnon katsottiin edustavan väärää sosiaalisen tajunnan muotoa, joka haittaa ihmisten aktiivista taistelua yhteiskunnan muuttamiseksi (Anderson: 19). Vallanvaihdon aikaan monia entisen vallan kulttuurimuistomerkkejä, näiden joukossa kirkkoja, tuhottiin sekä maaseudulla että kaupungeissa. Neuvostovalta säilytti loppuun asti virallisen kantansa, että uskonto edusti vääristynyttä ajattelua, mutta ortodoksisen kirkon kanssa saatettiin tehdä yhteistyötä valtiollisissa kampanjoissa kuten taistelussa alkoholismia vastaan perestroikan aikaan. (Luukkanen 2004: 123—124, 249; Anderson 1994: 19—20.) Neuvostoaikana monet erityisesti syrjässä sijainneet kirkot jäivät vaille kunnossapitoa. Haastateltu mainitsee myös Pietarissa sijainneen Kazanin tuomiokirkon käytön uskonnonvastaisena museona.

Pietarissa näihin turvejuttuihin tutustumassa ja oli Vapon lakimies henkilöstöhallintojohtaja mukana ja hän on vapaakirkkolaisia ja hyvin uskovainen henkilö ja me käytiin siinä Nevskiy Prospektin varrella olevassa valtavassa Kazanin kirkossa jossa siihen aikaa oli ateismin ja uskonnon historian museo täynnä erilaisia kirkoista otettuja tauluja jotka oli siellä ripustettu näytille ja siellä esiteltiin inkvisitiota ja kaikkia kyseisiä laitteita ja luotiin sellaista kuvaa että tämmöistä tämä uskonto on oopiumia kansalle ja kidutusta ja sellaista. Niin tämä henkilö kun näki ne taulut ja kierreltiin ja muuta hän sanoi käynnin päätteeksi hän sanoi matkan päätteeksi että nämä tekevät täällä virheen omasta näkökulmastaan koska he pitää näitä näytillä sehän tarkoittaa että nämä ihmiset joka kerta näkee ne ja se pitää uskonnon ja kirkon mielessä ja hän ennusti sillon että ei kestä hirveän kauan aikaa kun tämä suunta muuttuu ja kirkko palaa takasin tähän maahan. (H5)

Eräs haastateltavista toteaa, että vaikka Neuvostoliitossa saattoi nähdä suurta ja loistavaa, mutta samanaikaisesti elinolosuhteet saattoivat olla hyvin vaikeita toisaalla.

Jos mä menen VDNKH:han niin siellä on suurta ja loistavaa mutta sitten kun mä menen turvekolhoosiin niin siellä aika ankeissa oloissa tienataan leipää. (H4)

Identiteetin joustavuus: vapolaisten näkemys kulttuurienvälisestä viestinnästä

Kimin näkemyksen mukaan kulttuurinen adaptaatio on psykologisesti stressaava kokemus. Ihmisen maailmankatsomus ja omakuva joutuvat koetukselle yksilön sopeutuessa uudessa kulttuurisessa kontekstissa (Kim 2001). Pyysin haastateltavia määrittelemään ominaisuuksia sellaiselle ihmiselle, joka on heidän mielestään hyvä kommunikoimaan eri kulttuuria edustavien ihmisten kanssa. Vapolaiset nostivat esille ihmisten oman asenteen kohdatessa eri kulttuuria edustavia ihmisiä.

Semmosen ihmisen pitäis olla niinkun hyvin ennakkoluuloton, avoin ja joustava. Eikä lähde tarjoamaan sitä omaa näkemystään ainoana oikeana asiana. Vähän niinku kuulostella mitä sieltä toiselta puolelta tulee ja koittaa vähän luovia sen kanssa että. Jos on hyvin jäykästi sillä kannalla mitä on tottunut olemaan ja elämään niin kyllä niitä törmäyksiä syntyy. (H1)

Kiinnostavasti aiemmin kuvailtujen ominaisuuksien vastakohtat edustivat vapolaisille negatiivisia kokemuksia neuvostoliittolaisista.

Ihan joitain semmosia jotka, mä sanoisin näin että melkeen, ihmisiä jotka ei oo tähän länsimaiseen kulttuuriin oikeen tutustunu ja ovat semmosessa tietyllä korkealla statuksella siinä omassa maailmassaan ja kuvittelevat, että se niinkun samalla tavalla voi käyttäytyä täällä. Joitain oli semmosia, muistan ykskin oli semmonen Koneiston myyntijohtaja niin tuota se, sille oli niinku vaikeata jos ajattelee että he on niitä jotka kauppa koneita että siinä näki että jos tulee suomalainen konekauppias ja koittaa saada sen koneen myytyä, että miten se käyttäytyy sitä asiakasta kohtaan kun nämä tavallaan näki sen, että tossa on valtion valtion välillä kontrahti ja tää on pakko ottaa nyt näitä tulee. (H4)

Aineisto nostaa esille, että yksi merkittävimmistä syistä onnistuneessa vuorovaikutuksessa

on ollut kyky erotella neuvostoliittolaisen systeemin ja ihmisten välillä.

No sitä on vaikeaa sanoa, mutta kyllä mulla on sellainen käsitys että tuo venäläinen mielenlaatu on sellainen, että siellä jos kauppaa syntys niin pitää olla molemminpuolinen luottamus. Ne henkilökohtaiset suhteet vaikuttavat hyvin paljon siihen miten asiat luistaa. Kyllä mä uskon, että venäläisten kans sillälaila pärjättiin. Eihän me heidän systeemeilleen naureskeltu vaan otettiin asiat niinkun ne on ja kyllä minusta meillä oli luottamukselliset suhteet venäläisiin.(H3)

Niinkun sanottu mä mielestäni osasin pitää erossa systeemin ja ihmiset. Emmä niitä, mä tykkäsin niistä kollegoista siellä ja tiesin että ne on ihan samanlaisia kuin mekin. Mä tiesin, etteihän ne voi sille mitään mikä järjestelmä kussakin yhteiskunnassa vallitsee tai voi mutta sen muuttaminen vaan on raskasta.(H2)

Aineistosta nousi esille myös se, että toisen kulttuurin edustajan kanssa kommunikointi ei aina välttämättä edellytä minkäänlaisia konflikteja tai toisen kulttuurin erityistä huomioon ottamista.

TL: Tuottaaks jonkinlaisten sellasten niinkun mielikuvien tekoa - näiden ihmisten kanssa pitäis käyttäytyä tälleen vai onks se vähän enemmän jo ristiriidas sen kanssa että on oma itensä?

H: Ei vaan se että näitten ihmisten kanssa pitää käyttäytyä näin tulee vasta sen jälkeen kun sä tunnet ne. Että sä tunnet ne niinkuin yksilöinä tai näin pois päin ja tiedät vähän tapoja näin niin sitten niinku se on hirmu luontevaa. Sanotaan näin että semmoinen normaali, yhtä paljon kuin sua jännitti tulla tänne meille niin ei se sen suurempi shokki oo ollu mullekaan koskaan ollu toi ulkomaille meno taikka vieraisiin paikkoihin. (H2)

8. Operationaalinen kompetenssi

Operationaalinen kompetenssi tarkoittaa kykyä yhdistää affektiivinen ja kognitiivinen kompetenssi käytännön toiminnassa. Seuraavissa komponenteissa tarkastelen sitä kuinka vapolaiset ovat pärjänneet eri askareiden toimittamisessa. Useimpien haastateltavien kielitaito on ollut suurimpana hidasteena menestyksekkäässä askareiden hoidossa.

Tekniset taidot: kyky selviytyä arjessa

Tekniset taidot viittaavat kykyyn suorittaa arkisia askareita. Vapolaiset eivät eläneet sinänsä Neuvostoliitossa arkielämää. Arjen askareisiin verrattavissa olevia keskeisiä ja toistuvia työtehtäviä vapolaisilla oli Neuvostoliiton turvetuotantotapoihin tutustuminen ja niiden soveltaminen Suomessa, sopimusten laatiminen ja tämän lisäksi turvetoimintakomitean työkentelyyn liittyvät viralliset tehtävät. Keskeisiä tilanteita vuorovaikutukselle ovat olleet matkojen yhteydessä pidetyt illalliset neuvostoliittolaisten kanssa.

Kielitaidottomuudella oli kuitenkin ajoittain toimintaa haittaava vaikutus vapolaisten toiminnassa. Neuvostoliitossa haittasi suuresti venäjän kielen taitamattomuus, joka osaltaan teki vapolaisista riippuvaisia tulkeistaan kaikissa työtehtävissään. Eräs tärkeä sopimus jäi allekirjoittamatta, koska tulkki ei kyennyt hoitamaan työtään.

Ja siinä oli Jyväskylän pisteen silloinen johtaja oli matkassa ja Tallinnassa käytiin jossain turvekonetehtaalla sitten lennettiin Moskovaan ja sitten käytiin Mashinoeksportissa ja se oli juur tätä me niinku muokattiin tätä sopimusta uuteen malliin ja siin ei ollu varmaan muita kun meidän ostopäällikkö ja minä. Tuota koitettiin saada se sopimus just silleen että saatiin just se telatraktorin pois sieltä ja jotain turvekoneita työkoneita ja sitten näitä Belaruksen pyörätraktoreita. Tuota siinä se varmaan just se hoopoo aika tuota jännittävä homma sekin tuota meidän tulkki joka ei ollut meiltä vaan se oli Koneistolta joutu Tallinnassa siellä hotellissa jossain tappeluun ja siltä hakattiin silmälasit rikki ja silmä mustaks ja me oltiin sitten lähössä Moskovaan ja sinne Mashinoeksportille oltiin menossa eli tavallaan hänen neuvostoliittolainen esikunta siellä. Silmä on mustana ja silmälasit rikki ja sitten ne hirveällä kiireellä etti mistä löytyis aurinkolasit ja sitten ne löys pienet lasten aurinkolasit sitten mitkä nenällä hänellä oli kun me mentiin seuraavana päivänä Mashinoeksportin varapääjohtajan puheille,

niiden pääjohtaja me tavattiin siellä joo, sitten me saatiin se sopimus kirjoitettua johonkin malliin niin tuota sitten me ei voitu sitä allekirjoittaa koska tää meidän tulkki ei nähny lukea mitä siinä oli ja se jäi iäks allekirjoitettua meidän sopimus mutta sen mukaan elettiin loppu-aika siinä. (H4)

Samana kertomuksen voidaan kuitenkin katsoa edustavan kommunikatiivista taitoa, joka ei ollut sidottu venäjän kielen taitoon. Vaikka sopimus jäi allekirjoittamatta, pystyivät vapolaiset kuitenkin neuvottelemaan pohjan, jonka mukaan toimitettiin vuosia.

Kielitaito olisi saattanut helpottaa tiedonsiirtoa Neuvostoliiton turvetuotantotavoista. Kielitaidon puute saattoi myös aiheuttaa henkistä stressiä avuttomuuden tunteena.

TM: Oisko tää venäjän osaaminen ollut tärkeää tuolloin?

H: Oishan se ilman muuta helpottanu kovasti. Jos ajattelee minkä takia oltiin tässä mukana niin oli tää tiedonsiirto. Se ois auttanut sitä kovasti. Se kyllä oli aika avuton olo kun ei ees kirjaimia osaa, emmä kyllä osaa vieläkään. (H1)

Eri tilanteissa kielitaidon vaateet vaihtelivat. Kielelliset taidot esimerkiksi riittivät illallisille liittyvien maljapuheiden pitoon.

Minä olin sitten delegaation johtaja ja siinä ei mitään muuta vaivaa oo muuta ku se, että kun niitä maljoja kohoteltiin niin delegaation johtaja joutuu aina vastaamaan kun maljapuheet on siellä maan tapa. Mä en tiedä kuinka monta kymmentä maljapuhetta mä pidin druzh-basta, miristä ja kaikista muista ylevistä asioista pidin aina sanankäänteitä muutellen. (H2)

Jos tarkastellaan kielitaitoa tarkoituksena tehdä positiivinen vaikutus isäntäkulttuurin edustajiin, niin vähäinkin venäjän kielen taito tulkittiin hyvin positiivisesti kuten tässä tapauksessa Kosti Rannan, joka työskenteli tieteellis-teknillisen työryhmän johtajana.

Esimerkiksi metsäneuvos Kosti Ranta joka oli meillä puheenjohtajana pitkään tieteellis-teknillisessä yhteistyöryhmässä niin hänhän oli hyvin arvostettu henkilö Venäjän puolella ja kovasti tykkäs Kosti Rannasta siellä. Kostihan sitä omaa venäjäänsä heitti mukaan välillä joka oli positiivinen asia ja Kosti tommonen reilusti käyttäytyvä ja suoraselkäinen ihminen ja hyvin diplomaattinen ja osas hyvin aina sen homman hoitaa ja sitten nää muutkin jotka mukana oli pärjäili sitten jollakin tavalla. (H5)

Kekseliäisyys: lahjat välineenä vahvistaa henkilökohtaisia suhteita

Vuorovaikutuksessa toisesta kulttuuripiiristä tulevien ihmisten kanssa yksilöllä on tehokkaampia ja vähemmän tehokkaampia viestinnällisiä vaihtoehtoja. Kompetenssia tällaisessa vuorovaikutuksessa osoittaa tapa valita mahdollisimman tehokas käyttäytymismalli, jossa otetaan huomioon sekä toisen osapuolen että oma kulttuurinen tausta. Vapolaiset ovat vuorovaikutuksessaan neuvostoliittolaisten kanssa vältelleet poliittisista asioista puhumista, johtuen Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestelmästä (ks. s.48). Tämän voi mielestäni tulkita myös yhdeksi kekseliäisyyden muodoksi. Lisäksi yksi merkittävimmistä eroavaisuuksista vapolaisten ja neuvostoliittolaisten yhteistyökumppaneiden arkielämässä oli kulutustuotteiden saatavuus. Neuvostoliiton teollinen tuotanto oli suunnattu perustuotannon, kuten maatalouden ja raskaan teollisuuden, kehittämiseen. Lisäksi erityisiä voimavaroja kohdistettiin ase- ja avaruusteknologian kehittämiseen. Tämä asetti varjoonsa kuluttajatuotteiden valmistuksen ja tuotteiden jakelun. (Viita 2006: 42; Korjus 2001: 160-162; Nove 1980: 271.)

Semmosia mielenkiintosisia käsityksiä niillä ihmisillä[neuvostoliittolaisilla] oli. Yks porukka kerran rupes ihmettelemään että ku suomalaisilla ei näytä olevan rahaa. Minä ihmettelin miten niin, ni no että kun tavaraa on niin paljon kaupoissa. Ja se taas johtu siitä että heillä ruplia mutta tavaraa ei ollu kaupoissa eikä mitä ostaa. Ne tulkitsi niin että kun tavarat on kaupassa on niin ihmisillä ei ole varaa. (H1)

Kapitalistisen maiden etabloituneet kuluttajatuotteet olivat hyvin haluttuja neuvostoliittolaisten keskuudessa. Haluttuja tuotteita olivat muun muassa sukka housut, farmarit, digitaalikellot ja purukumi (Korjus 2001: 160). Neuvostoliittolaisille itselleen Suomeen tehdyt matkat tai suomalaiset kontaktit ovat olleet hyvä tapa saada länsimaisia tuotteita.

Mutta niillä oli niinkun päällimmäinen motivaatio päästä ostamaan varaosia Ladoihin ja muihin tämmöisiin kodinkoneisiin, mitä sieltä ei saanu. Sillon kun oli muodollisuuksista päästy eroon niin ensimmäisenä varaosakauppaa tai romuttamolle. (H2)

Tämä samainen seikka on myös ollut keino vahvistaa henkilökohtaisia suhteita neuvostoliittolaisten kanssa.

TL: Te kuitenkin pystyitte niinku ystävystymään?

H: Kyllä ja varsinkin se Riian puukemianinstituutti niin niil jollain tavalla sanoisin suorastaan piristysruiske se meidän yhteinen viinaprojekti, se kesti kuitenkin kaikenkaikkiaan kaikkineen päivineen tommonen puoltoista vuotta ja sinä aikana muutamat niistä tutkijoista mitä siellä oli niin opetteli englantia eli ne halus päästä suoraan jutteleen meidän kanssa. Ykskin oli kova kalamies ja kun mäkin sanoin että oon kova kalamies ja näin pois päin niin hän sanoi että voisitko sä lähettää siimoja kun täältä ei saa kunnon siimaa, mä sanoin että tottakai ja sitten lähetin. (H2)

Gorbachevin aikana alkoholinmyyntiä kiristettiin. Venäläisen kirjallisuuden tutkijan Pekka Pesosen mielestä Gorbachevin alkoholinvastainen kampanja oli Neuvostoliiton silloisen johtajan vähiten julkista kiitosta saanut teko. Noin kahden vuoden ajan alkoholin myyntiin ja tarjoiluun kohdistui monia eri rajoitteita. Alkoholia ei saanut myydä kello kahden jälkeen ja julkisissa tiloissa alkoholin tarjoilu kiellettiin miltei kokonaan (Pesonen 2007: 157). Vapolaiset ryhtyivät tarjoamaan alkoholia lahjoina tänä aikana ja he tulkitsivat sen olleen suuressa arvossa pidetty tuliainen neuvostoliittolaisten yhteistyökumppaneiden keskuudessa.

Se [alkoholin runsas kuluttaminen] kyllä muuttu kun Gorbatshev tuli valtaan, se loppu ihan kokonaan. Sitten oli kahtakymmentä ihmistä kohti yksi viinipullo suurinpiirtein vastaavissa tilaisuuksissa. Sitten ne oli ikuisesti kiitollisia kun toi tullessaan jonkun vodkapullon ja antoi niille. Näki että se tuli tarpeeseen. Että semmosta se oli, ne hommat. (H1)

Mielestäni se, että neuvostoliittolaisten nähtiin olevan ”ikuisesti kiitollisia” ja ”näki että se tuli tarpeeseen” tuki näkemystä, että alkoholilla oli hyvin keskeinen merkitys neuvostoliittolaisessa kulttuurissa.

9. Matkailua vai työtä

Se oli semmosta matkailua enemmän kuin työtä että jos vertais tähän päivään. (H1)

Tutkimukseni tarkoituksena on luoda kuvaa siitä, minkälaista vuorovaikutuksellista taitoa vapolaiset ovat tarvinneet työssään muistelemansa perusteella. Yksi haastateltavistani luonnehti Neuvostoliittoon suuntautuneita matkoja enemmän matkusteluna kuin työnte-kona. Matkustelu sanana vertautuu enemmän turismiin ja vapaa-ajan viettoon. Työni kan-nalta tämä on keskeistä, sillä yleisesti ottaen matkailijat kehittyvät ja he tarvitsevat toimies-saan vähemmän kulttuurikompetenssia kuin eri maissa työskentelevät tai pysyvästi maahan asettuneet ihmiset. (Kim 2001: 15—17.)

Vapolaisten Neuvostoliittoon tekemissä matkoissa on paljon yhteneviä piirteitä Neuvosto-liiton aikana tehtyjen suomalaisten turistimatkojen kanssa. Vapolaistenkin matkojen ohjel-mistoon kuului usein paljon vapaa-aikaa ja illalliset olivat tällöin tärkeässä osassa. Vapolaiset ja useimmat pakettimatkoille osallistuneet eivät puhuneet lainkaan venäjän kieltä ja osal-taan tämäkin johti siihen, että turistit sekä vapolaiset liikkui hyvin yhtenäisesti ryhmänsä mukana Neuvostoliiton sisällä. Vapolaisten matkat poikkeavat kolmella merkittävällä tavalla Neuvostoliittoon suuntautuneista turistimatkoista: vapolaiset liikkui Neuvostoliitossa työtehtäviensä takia, he olivat vuorovaikutuksessa neuvostoliittolaisten kanssa ja saattoivat omatoimisesti myös tutustua kaupunkeihin (Korjus 2001: 158—160 ,H1).

Ei ne jaksa siis silleen pelkkää asiaa jauhaa. Koittavat kaikilla näillä retkeilyillä kaiken sen näyttämispuolen hoitaa ja tietenkin hoidetaan, mutta semmosessa kohtuullisessa aikarajas-sa ettei nyt sentään puuduteta ihmisiä tarpeettomasti ja sitten siihen ruokailuun keskitytään hyvin paljon. Se on tietysti sellainen seurustelutilanne jossa sitten vaihdetaan mielipiteitä, puhutaan mukavia ja vitseillään jos osataan ja niin edelleen paljon viihtyisiä hetkiä on tullut vietettyä näitten aterioiden yhteydessä ja ruokapöytien ääressä se on myönnettävä. (H5)

Matkoilla oli usein runsaasti vapaa-aikaa. Vapaa-aikana saatettiin käydä oma-aloitteisesti tutustumassa kaupunkien nähtävyyksiin (H1; H4). Eräällä matkalla tämä oli seurausta siitä, ettei suunniteltua matkaohjelmaa toteutettu.

Se oli sunnuntaista torstai-iltaan, niin junalla me lähetettiin joo ja junalla me tultiin sinne ja junalla lähetettiin. Torstai-iltaan meidän piti käydä siellä, kun kurssikeskuksen miehiä, niin piti käydä sitten tämmösessä ammattikoulussa missä koulututetaan näitä turvetyöntekijöitä ja tota se piti tulla maanantaiaamulla meidän piti mennä sinne ja tuota niin se siirty joka aamu se homma. Aina meidän tulkki soitti Mashinoeksportiin ja aina oli joku syy. Kerrankin oli että linja-autosta puhkes rengas aina tonne puolillepäiville se soitti ja yritti saada tietää onko tänään mitään. Yhtenä päivänä, tiistapäivänä, ne järjesti meille semmosen siin oli lähistöllä televisiotorni ja käytiin siinä näköalatasanteella. Se kesti tunnin verran ja tultiin takas hoteliimme. En tiedä sitten kenen laiminlyönnistä se johtu, mutta aika niukka oli sen viikon anti. (H4)

Matkojen luonnetta vähemmän työntekona korostaa työnteon vähyyks myös kertomuksissa. Neuvostoliittolaisten työmoraalista tulee lähes pilkallinen kuva haastatteluiden kautta. Alla olevassakin kertomuksessa lounas kestää kaksi kertaa kokouksen verran.

Me käytiin yhdellä konepajalla Kiovan lähellä ja tuota neljä tuntiako kun me syötiin lounasta ja olikohan me vajaan kaksi tuntia sillo aamupäivällä pidetty kokousta ja silloin ne ilmoitti että on niinku ahkerasti työskennelty että ollaan ansaittu lounas ja sitten sitä syötiin neljä tuntia sitä lounasta ja sitten me piipahdettiin hotellilla ja sitten lähdettiin sinne Dneprille laivaristeilylle. (H4)

Laiskana pidetyn työkuulttuurin voidaan kuitenkin katsoa johtuvan pohjimmiltaan ”systemistä”, koska se ei palkinnut ihmisiä kovasta työskentelystä. Jokaisen palkintona oli pullo vodkaa, huolimatta kunkin työpanoksesta.

Kyllä mun mielestä sillonkin kun siellä iltaa vietettiin niin kyllä ne niinkun kauhean ilosia ja hauskoja ne ihmiset oli. Emmä tiedä mikä se palkitseminen niitten niille ois pitänyt olla, koska se systeemi oli sellainen aika tasapäistävä että jos siellä oli sata pulloa vodkaa niin kaikki sai yhtä paljon siitä. Harashoo, joku juo ja joku ei. Mutta ei siellä tämmöstä bonus- tai kannustinjärjestelmää tiettävästi ollu, eihän sitä meilläkään ollu pitkään vaikka kapitalismissa on eletty. (H2)

Lainauksessa on huomattavaa, että haastateltavaa toteaa työnteon muuttuneen myös Suomessa. Bonus- ja kannustinjärjestelmät ovat verrattain uusia asioita myös omassa maassamme. Neuvostoliiton matkojen luonne taipuvaisempana matkusteluun kuin työnteon vahvistuu entisestään verrattaessa nykyisyyteen. Näin on myös tavassa tehdä modernia ulkomaankauppaa. Nykyiset tapaamiset ulkomailla ovat kestoltaan lyhyempiä.

Joo, kyllä se ihan omalaatusensa on. Tuntuu nykyään että viikoksi semmoselle asialle ehtis lähtemään niin tuntuu ihan hurjalle ajatukselle. (H1)

Kauppakumppaneiden tavoitteet eivät olleet yhtä näkyviä Neuvostoliittoon matkattaessa kuin muissa maissa, joihin tehtiin ulkomaankauppaa.

Tää länteenpäin tapahtuva homma oli ihan normaalia kaupankäyntiä. Vaikka kyllähän sielläkin illallisella käytiin ja ihan ystävällisiä oltiin. Kuitenkin se kun kauppaa käydään niin siinä on omat tavoitteensa kummallakin osapuolella sillon. (H1)

Osaltaan tämä johtuu siitä, että kauppaa perinteisessä mielessä ei juuri käyty Neuvostoliiton ja Suomen välillä (H4). Matkojen päätarkoitus oli tiedonsiirto. Se olisi ollut vaikeata Vapolle muuten, koska turvetuotantoa koskevat asiakirjat ja dokumentit olivat ainoastaan saatavilla venäjänkielisinä. H5 oli ainoa Vapon organisaatiossa, joka puhui sujuvasti venäjän kieltä. Tästä syystä järkevintä oli viedä ihmisiä tutustumaan Neuvostoliiton turvetuotantotapoihin paikan päälle (H1.) H4 mielestäni tiivistää hyvin kulttuurien välisen viestinnän tarpeen neuvostoliittolaisten kanssa toimiessa. Kompetenssin tarve olisi saattanut olla paljon korkeampia, jos vapolaiset olisivat myyneet neuvostoliittolaisille.

Musta meillä ei ollu mitään ylitsepääsemätöntä ongelmaa ainakaan mun sektorilla. Tietysti ainahan kaikki kulttuuriin tutustuttaminen niin ainahan siitä on hyötyä ja onhan näitä ollu tässä nyt viime vuosikymmenen kun tää kansainvälistyminen on lähteny niin onhan näitä ollu ett on vienti-ihmisillekin annettu koulutusta kulttuureista koska siellä voi törmätä ja tehdä hirveitä mokia kun on myymässä. Me nyt oltiin ostamassa oltiin tavallaan toisella puolella siinä. Mutta varmasti hyödyllistä jos ois ollu semmoista. (H4)

Tämä vähäinen tarve isäntämaan kulttuurin viestintäkompetenssille saattaa toisaalta johtua neuvostoliittolaisten viestinnällisistä taidoista. Kulttuurisen osaamisen tarpeen pienen määrän taustalla saattaa olla myös ympäristön vähäinen paine. Usein isäntäkulttuurin edustajat asettavat erityyppisiä odotuksia riippuen siitä, viipyvätkö toisen kulttuurin edustajat pysyvästi vai lyhyen aikaa maassa. Yleisesti ottaen lyhyen aikaa viipyviltä odotetaan hyvin vähän kulttuurista tietämystä ja virheitä sallitaan, kunhan vieraat vaikuttavat olevan kiinnostuneita tai kunnioittavat isäntäkulttuuria. Isäntäkulttuurin edustajat odottavat useimmiten enemmän kompetenssia pitkään asuvilta oleskelijoilta. (Kim 2001: 17.) He eivät

ole odottaneet vierailtaan paljon virheitä ja samanaikaisesti sallineet heidän tekevän virheitä. Neuvostoliittolaiset ovat siis saattaneet olla hyvin kompetentteja omassa viestinnässään.

10. Lopuksi

Graduni alussa asetin tutkimuskysymykseksi sen, minkälaista muistitieto on isäntämaan kulttuurin viestintäkompetenssin eri komponenttien kautta tarkkailtuna. Mielestäni valitsemalla kulttuurikompetenssin komponentit analyysin kategorioiksi pystyin tarkastelemaan vuorovaikutuksellisia aineksia vapolaisten muistelemassa ja myös näkemään vapolaisten kokemukset eri näkökulmista käsin. Ajoittain minusta tuntui kuin valittu tarkastelutapa olisi tuonut yhden tutkijan lisää tutkimukseen. Esimerkiksi monet haastateltavista hiukan väheksyvään tapaan näkivät Neuvostoliittoon tehdyt matkat lähinnä matkailuna tai vuorovaikutuksen neuvostoliittolaisten kanssa seurusteluna. Tällaiset luonnehdinnat saivat aluksi minut pitämään vapolaisten vuorovaikutusta neuvostoliittolaisten kanssa hyvin pintapuolisena, etteivät osapuolet ole tarvinneet erityistä viestinnällistä kompetenssia. Kuitenkin kulttuurikompetenssin komponenttien kautta tarkasteltuna voidaan todeta neuvostoliittolaisten ja suomalaisten välisessä vuorovaikutuksessa olleen omat vaikeutensa ja vuorovaikutuksen olleen ajoittain hyvin vaativaa, erityisesti neuvostoviranomaisten kanssa toimittaessa. Mielestäni vapolaiset ovat lisäksi ylittäneet merkittäviä henkisiä esteitä työskennellessään neuvostoliittolaisten kanssa. Suurimmalla osalla heistä on ollut melko negatiivinen tietämys neuvostoliittolaisesta kulttuurista. Tähän ennakkotietoon Neuvostoliitosta ja neuvostoliittolaisista ovat vaikuttaneet vanhemmilta kuullut tarinat sekä 1960-luvun loppupuolen suomalainen vasemmistolainen poliittinen aktivismi, johon vapolaiset ovat suhtautuneet kielteisesti. Vapolaisesti ovat ylittäneet tämän latautuneen kynnyksen erottelemalla yhteiskunnallisen järjestelmän ja yksittäiset ihmiset toisistaan.

Toisaalta suhtautumiseni isäntämaan kulttuurin viestintäkompetenssin komponenttien käyttöön analyttisinä välineinä on tutkimukseni myötä muuttunut myös osaltaan kriittiseksi. Mielestäni ei ole mitään yksiselitteistä tapaa tulkita analyttisesti ihmisten kokemuksia. Esimerkiksi tulkittaessa sitä, mitä vapolaisille tarkoitti kekseliäisyys eli kulttuurien välisestä eroavaisuudesta johtuva taidollinen kyky valikoida paras kommunikointitapa, riippuu hyvin paljon tulkitsijasta. Kompetenssin kategoriat ja komponentit eivät kerro lopulta itse integraatiosta erityisen analyttisesti. Aluksi suunnittelin nimeäväni analyysikappaleeni vain

käyttämällä kulttuurienvälisen kompetenssin komponentteja. Lisäsin useimpiin analyysiluvuistani selittävän osion, jotta pystyin tuomaan ilmi miten mielestäni komponentit liittyivät aineistoon. Ilman selittävää osiota graduni olisi ollut paljon raskaampi lukea. Lisäksi komponenttien käyttö ei sinällään mullistanut tutkimuksen tekoa. Pystyäkseen ymmärtämään ihmisten kulttuuriadaptatiivisia kokemuksia, olen yrittänyt ymmärtää heidän merkityksenantojaan eri asioille sekä omaan asemaansa vuorovaikutuksessa. Jotta pystyin nostamaan vuorovaikutuksellista tietoa ja kokemuksia esille, oli myös minun itseni oltava vuorovaikutuksessa tutkimani kanssa. Isäntämaan kulttuurin viestintäkompetenssin komponentit eivät muuttaneet sinänsä tutkimusprosessiani tai tehneet siitä helpompaa.

Toinen tutkimuskysymykseni oli, minkälaisia viestinnällisiä taitoja vapolaiset ovat, muistelun perusteella, tarvinneet neuvostoliittolaisten kanssa kommunikoinnissa. Toisaalta he eivät ole vuorovaikutuksessa neuvostoliittolaisten kanssa toimineet vastoin tietoaan neuvostoliittolaisen yhteiskuntajärjestelmän tiukasta poliittisesta valvonnasta ja sen mahdollisista seurauksista haastateltavien ja neuvostoliittolaisten turvallisuudelle. Yksi syy minkä takia haastateltavilla on muistikuva siitä, etteivät he ole tarvinneet kulttuurikompetenssia, on mielestäni ollut konfliktien vähäisyys. Tämä saattaa selittyä muisteluun usein liittyvään nostalgiaan. Asiat saattavat myöhemmin muisteltuna näyttäytyä tapahtunutta positiivisemmin. Toinen mahdollinen selitys on mielestäni vapolaisten kertomuksissa toistuva konfliktien aktiivinen välttäminen. Konflikteja ei syntynyt, koska niihin ei haluttu joutua: alkoholiannokset nautittiin alkoholimyrkytyksen uhalla tai kaadettiin salaa pois. Lisäksi politiikasta ei puhuttu tuntemattomien neuvostoliittolaisten kanssa ja trokaamista tai pimeää rahanvaihtoa ei harastettu. Konfliktien välttämisen hintana saattoivat olla etäisemmät suhteet neuvostoliittolaisiin. Ystävällinen ilmapiiri saatiin aikaiseksi, mutta läheisiä ja kestäviä ystävyysuhteita ei vapolaisten mukaan solmittu. Neuvostokaupasta myös piirtyy melko epäkiinnostava vaikutelma. Keskeisintä on vaikuttanut olleen fyysinen läsnäolo, tarkoittaen matkoille osallistumista ja vaikeuksien karttamista.

Neuvostoliitto on aineistossa toiminut neuvostoliittolaisten negatiivisena vastakohtana. Neuvostoliiton yhteiskunnallisen järjestyksen katsottiin olevan kaiken negatiiviseksi koetun

synä. Yhteiskunnan tasapäistävä työntekijöiden kohtelu ja ajoittainen piittaamattomuus oman maan kansalaisia kohtaan tulkittiin olevan neuvostoliittolaisten alhaisemman työmoraaalin takana. Lisäksi huonot kokemukset neuvostoliittolaisista johtuivat näiden henkilöiden epätodellisesta kuvasta itsestään. Epätodellinen kuva johtui puolestaan siitä, että he olettivat olevansa samanlaisessa, korkeassa asemassa niin neuvostoliittolaisten kuin suomalaistenkin kanssa toimiessaan. Adaptaatiomotivaatiota ja yleisesti neuvostoliittolaisten kulttuuristen piirteiden oppimisen mielekkyyttä vaikuttaa häirinneen yhteiskuntajärjestelmän kokeminen hyvin epätoivottavaksi. Vaikka neuvostoliittolaisista olisi ollut hyvin negatiivinen kuva, joka muuttui vuorovaikutuksen kautta, sama ei tapahtunut Neuvostoliitolle. Nähty ja koettu Neuvostoliitossa tuki ennakkotietoa. Viranomaisien toiminta ja maaseudun alhainen elintaso sekä kirkkojen kohtelu olivat vapolaisten todisteita poliittisen järjestelmän eli systeemin surkeudesta.

Jos tutkimusta haluaisi jatkaa pidemmälle, olisi seuraava looginen askel mielestäni haastatella Neuvostoliiton ajan yhteistyökumppaneita samoista teemoista. Tällöin voisi keskittyä, siihen minkälaisena heidän muistelunsa näyttäytyy kulttuurikompetenssin komponenttien kautta tarkasteltuna. Lisäksi tällaisessa tutkimuksessa voisi vertailla, kuinka neuvostoliittolaisten yhteistyökumppaneiden muistelema vuorovaikutuksellinen kompetenssi poikkeaa vapolaisten samaisesta. Uskon, että tämän kaltainen tutkimus voisi paljastaa kulttuurisidonnaisia tekijöitä muisteluaineistossa. Lisäksi olisi mielenkiintoista haastatella keskittyen nykyisiin venäläisiin kontakteihin ja vertailla, vaikuttaako eri kulttuurinen tausta merkittävästi muisteltuun ainekseen. Yleisesti ottaen kulttuurikompetenssien komponenttien käyttö muisteluaineistoon tutkimisessa saattaisi olla hyvin hyödyllistä monissa organisaatioissa, jotka työssään viestivät ja ovat tekemisissä eri kulttuuritaustaisten ihmisten kanssa. Komponentit voivat valaista, minkälaista tietoa kulttuurienvälisestä vuorovaikutuksesta löytyy organisaatioissa tai sitä minkälaista tietoa organisaatioiden työntekijöiden vuorovaikutuksesta muistelussa välitetään eteenpäin.

LIITE 1

Teemahaastattelulomake

Henkilökohtaista historiaa

1. Omasta historiasta? Miten tullut Vapolle töihin?
2. Mitä on tiennyt itänaapurista kun yhteistyö tai kaupankäynti alkanut? Onko ollut kiinnostunut siitä
3. Mitä kautta neuvostoliittolaisten kanssa toimiminen tullut omaan työkuvaan?
--> Tieteellinen yhteistyö
--> Konekaupat

Kulttuuriset erot ja yhtäläisyydet

4. Huomasitteko jotain suuria kulttuurisia eroja suomalaisten ja neuvostoliittolaisten välillä?
--> Eroja ruuminkielessä ja yleisessä kommunikaatiossa
--> Työskentelytavoissa
5. Muodostitteko stereotypioita? Onko stereotypioista hyötyä kun toimii toisesta kulttuurista tulevien ihmisten kanssa
5. Sopeuditteko jotenkin niihin? Muuttuiko omat toimintatavat? Tuliko raivonpurkauksia?
--> Venäläiset eivät karta konflikteja yhtä paljon kuin suomalaiset
6. Oliko suuria yllätyksiä?
7. Kohdeltiinko työpaikalla eri tavalla palattua Neuvostoliitosta? Oliko se jonkinlainen meriitti omien parissa?

Kulttuurikompetenssi

7. Kuinka paljon ja usein oli tekemisissä neuvostoliittolaisten kanssa?
8. Onko aiemmin ollut kokemusta työskentelemisestä toisesta kulttuuripiiristä tulevien ihmisten kanssa?
--> Miten perehdyttiin neuvostoliittolaisten kanssa työskentelemiseen? Olisiko jonkinlaisella koulutuksella ollut hyötyä?

9. Miten ja millä kielellä kommunikointiin?

--> oisko venäjän taitaminen ollut tärkeätä

10. Ovatko omat toimintatavat muuttuneet ajan saatossa? -tarkoittaen miten toimia tai viestiä eri kulttuurista tulevien ihmisten kanssa? - Ovatko ne parantuneet?

--> Minkälainen ihminen tiedän mielestänne on hyvä kommunikoimaan eri kulttuurista tulevien ihmisten kanssa?

Vapaalla

11. Vietettiinkö tuona aikana yhdessä vapaa-aikaa?

--> Syntyikö jonkinlaisin henkilökohtaisia suhteita neuvostoliittolaisten kanssa?

MITEN YSTÄVYTYÄ NEUVOSTOLIITTOLAISTEN KANSSA

12. Minkälaista on ollut kanssakäyminen venäläisten kanssa pahimmillaan / parhaimmillaan ?

--> Minkä takia alkoholin runsas käyttö? Halu viihdyttää vieraita vai kilpailua?

13. entä naiset

Laajempi konteksti

13. Oliko sodalla vielä vaikutusta neuvostoliittolaisten kanssa toimimiseen? Aiheuttiko paljon vastahankaa

14. Opiteko paremmin ymmärtämään neuvostoliittolaisia?

15. Mitä vahvuuksia/ heikkouksia neuvostoliittolaisilla oli verrattaessa suomalaisiin?

16. Ovatko saunaillat ja liikekumppaneiden viihdyttäminen ollut osa liiketoimintaa?

→ Mikäli on ollut vaatimattomassa osassa, mistä voi olla kuva siitä että olisi ollut hyvin yleistä?

17. Kuinka paljon kaupankäynnissä on kyse ihmisten välisestä kemiasta?

Jatkuvuus

18. Onko ollut kokemuksia Venäjältä, Neuvostoliiton jälkeen? Työn yhteydessä tai yleensä? Mikä muuttunut businesskulttuurissa ja mikä pysynyt samana

Lähteet

Painamattomat lähteet

Www-sivut

www1. Helsingin yliopiston kehittämis- ja koulutuskeskus Palmenia: Kulttuurien välinen kompetenssi-koulutukset. <<http://www.palmenia.helsinki.fi/competence/venaja.asp>> [22.09.2010]

www2. American Anthropological Association: AAA Code of Ethics. <<http://www.aaanet.org/committees/ethics/ethcode.htm>> [22.09.2010]

www3. Tutkimuseettinen neuvottelukunta: Tutkimuseettinen neuvottelukunta julkaisut ja ohjeet. <<http://www.tenk.fi/HTK/index.htm>> [22.09.2010]

www4. Vapo Oy: Vapon vuosikymmenet. <<http://www.vapo.fi/fin/haku/index.php?id=569>> [22.09.2010]

www5. Carelian ministry for economic development. Republic of Karelia for investors. <<http://www.kareliainvest.ru/en/4748/4754/>> [22.09.2010]

www6. Suomen kuvalehden toimitus: 40 vuotta vanhan valtaukselta: Mitä sitten? — *Suomen Kuvalehti* 02.01.2009. <<http://suomenkuvalehti.fi/blogit/viikon-puheenaihe/40-vuotta-vanhan-valtaukselta-mita-sitten>> [22.09.2010]

www7. Lemmens, Joost: Vdnkh. <<http://www.talava.com/vdnkh.html>> [22.09.2010]

www8. Dadan Umar Daihani: The May 1998 Riot in Jakarta, Indonesia, Analyzed with GIS. Esri News <<http://www.esri.com/news/arcnews/fall01/articles/may1998riot.html>> [22.09.2010]

www9. McDonald, Hamish: No end to ambition — *The Sydney Morning Herald* 28.01.2008. <<http://www.smh.com.au/news/world/no-end-to-ambition/2008/01/27/1201368944638.html?page=5>> [22.09.2010]

Keski-Suomen Muistiarkisto, historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto

Keski-Suomen Muistiarkisto KSMA CD 10/24:1. (H1)

Keski-Suomen Muistiarkisto KSMA CD 10/24:2. (H2)

Keski-Suomen Muistiarkisto KSMA CD 10/24:3. (H3)

Keski-Suomen Muistiarkisto KSMA CD 10/24:4. (H4)

Keski-Suomen Muistiarkisto KSMA CD 10/24:5. (H5)

Painetut lähteet

Kirjallisuus

Anderson, John 1994: *Religion, State and Politics in the Soviet Union and Successor States*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä — Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija: *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, 25 — 48. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Gadamer, Hans 1984: *Hermeneutics of Suspicion* — Shapiro, Gary & Sica, Alan (toim.) *Hermeneutics: Questions and Prospects*, 54—65. Amherst: University of Massachusetts Press.

Geertz, Clifford 1973: *The interpretation of cultures: selected essays*. New York: Basic Books.

Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.

Halinoja, Raimo 1996: Kouluttaminen monikulttuurisuuteen. — Salo-Lee, Liisa & Malmberg, Raija & Halinoja, Raimo (toim.) *Me ja muut: kulttuurienvälinen viestintä*, 115—131. Helsinki: Yle-opetuspalvelut.

Jämsén, Asko 1990: *VAPU 50 vuotta: 1940—1990*. Jyväskylä: Vapo.

Kim, Young Yun 2001: *Becoming intercultural: An integrative theory of communication and cross-cultural adaptation*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Kinnaslampi, Jukka 2009a: Ruskeata kultaa: turpeen tuotantoteknologian siirtyminen ja kehitys 1970- ja 1980-luvuilla Suomen idänkaupan viitekehyksessä. Pro gradu -työ; Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos, taloushistoria.

Kinnaslampi, Jukka 2009b: Ulkomaisen turvetuotantoteknologian jäljittelijästä maailman johtavaksi turveteknologiamaaksi — Esa Ruuskanen: *Suosta voimaa ja lämpöä. Turve Suomen energiapolitiikassa 1940—2010*, 189—206. Jyväskylä: Vapo Oy.

Korjus, Jenni 2001: Näin naapurissa? — Kupiainen, Tarja, Laitinen, Katja & Vakimo, Sinikka (toim.): *Minä? Missä? Milloin?: kolmetoista tulkintaa identiteeteistä*, 151—172. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Korkiakangas, Pirjo 2005: Muistoista tulkintaan — Muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa — Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnolo-*

gian menetelmiin. Ethnos-toimite 11, 129—147. Helsinki: Ethnos ry.

Korkiakangas, Pirjo 2006: Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun — Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina, Heimo, Anne, Peltonen, Ulla-Maija (toim.) Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Tietolipas 214, 120—144. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kusch, Martin 1986: Ymmärtämisen haaste. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.

Kuula, Arja 2006: Tutkimusetiikkaa: aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.

Levä, Ilkka 2008: Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnansovittelijaksi: poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930—1997. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Luukkanen, Arto 2004: Neuvostojen maa: Neuvostoliiton historia 1917—1991. Helsinki: Edita.

Makkonen, Elina 2006: Instituution suullinen historia — Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Tietolipas 214, 245—270. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Nove, Alec 1980: The soviet economic system. Lontoo: Allen & Unwin.

Pesonen, Pekka 2007: Venäjän kulttuurihistoria. Palmenia sarjat 28. Helsinki: Palmenia.

Portelli, Alessandro 2006: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erikoisen — Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne, Peltonen, Ulla-Maija (toim.) Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Tietolipas 214, 49—66. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Raittila, Pentti 2002: Etniset, vähemmistöt ja niiden suhteet suomalaisessa journalismissa vuonna 2000 — Raittila, Pentti (toim.) Etnisyys ja rasismi journalismissa, 31—108. Helsinki: Suomen journalistiliitto.

Relander, Jukka 1999: Taistolaisuuden psykohistoriaa.— Näre, Sari (toim.) Tunteiden sosiologiaa: 2, Historiaa ja säätelyä. Tietolipas 157, 190—228. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sallinen-Gimpl, Pirkko 1994: Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen. Kansatieteellinen Arkisto 40. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Saloo-Lee, Liisa 1995: Kielestä ja kulttuurista: johdattelua kirjan artikkeleihin — Saloo-Lee, Liisa (toim.) Kieli & kulttuuri oppimisessa ja opettamisessa, 5 — 12. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Saloo-Lee, Liisa 2005: Kohden kulttuurienvälistä kompetenssia — Varis, Tapio (toim.) Uusrenessanssiajattelu, digitaalinen osaaminen ja monikulttuurisuuteen kasvaminen, 123—134. Helsinki: OKKA-säätiö.

Sarmela, Matti 1984: Kirjoituksia kulttuuriantropologiasta. Tietolipas 96. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Shapiro, Gary & Sica, Alan 1984: Introduction — Shapiro, Gary & Sica, Alan (toim.) *Hermeneutics: Questions and Prospects*, 1—24. Amherst: University of Massachusetts Press.

Sintonen, Teppo 1999: Etninen identiteetti ja narratiivisuus: Kanadan suomalaiset miehet elämänsä kertojina. *SoPhi* 40. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Snellman, Hanna 2003: Sallan suurin kylä — Göteborg. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 927. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Söderholm, Stig 1994: Antropologinen kulttuurintutkimus — Kupiainen, Jari & Sevänen, Erkki (toim.) *Kulttuurintutkimus: Johdanto*. Tietolipas 130, 119—142. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Viita, Pentti 2006: Kapitalismin ja sosialismin puristuksessa: Suomen ja Neuvostoliiton taloussuhteet 1944—1991. Helsinki: BSV Kirja.

Vituhnovskaja, Marina 2006: Käytöstavat, juhlat ja vapaa-aika — Vihavainen, Timo (toim.) *Opas venäläisyyteen*, 93—113. Helsinki: Otava.